

Вісник
Донецького національного університету
імені Василя Стуса

Серія Політичні науки

8

2023

Редакційна політика

Редакційна колегія серії «Політичні науки» Вісника Донецького національного університету імені Василя Стуса розглядає для публікації оригінальні статті, присвячені різноманітним проблемам, які є предметом досліджень в рамках сучасної політичної науки.

Головна редколегія Вісника

Головний редактор – д-р юр. наук, проф. **Р.Ф. Гринюк**

Заст. головного редактора – д-р екон. наук, проф. **І.В. Хаджинов**

Члени редколегії: д-р фіз.-мат. наук, акад. НАН України **В.П. Шевченко**, д-р філол. наук, проф., член-кореспондент НАН України **А.П. Загнітко**, д-р юр. наук, проф., акад. НАПрН України **А.Г. Бобкова**

Редакційна колегія серії Політичні науки

д-р політ. наук, проф. М.А. Польовий (відповідальний редактор), д-р політ. наук, проф. М.В. Примуш (заступник відп. редактора), к. політ. наук Ю.В. Окуньовська (відп. секретар)

Члени редакційної колегії: dr. hab., проф. Д. Гура-Шопинський (Польща), д-р юрид. наук, проф. Р.Ф. Гринюк, д-р іст. наук, проф. О.П. Іваницька, д-р політ. наук, проф. М.В. Лазарович, PhD, проф. Д. ла Фореста (Італія), д-р політ. наук, доц. І.В. Мацишина, к. політ. наук, доц. Г. І. Мелегачич, PhD, проф. Л. Мокра (Словацька республіка), к. політ. наук, доц. П. О. Молочко, dr. hab., проф. А. Морджиєвський (Польща), д-р політ. наук, проф. Т.Л. Нагорняк, к. політ. наук, доц. В. В. Осін, д-р політ. наук, доц. Н. О. Стеблина, д-р політ. наук, проф. Є. Б. Тихомирова, д-р політ. наук, проф. Є.Г. Цокур, д-р політ. наук, доц. О. М. Чальцева

The Chief Editorial Board of the Bulletin

Editor-in-Chief – Dr. jur. sci., prof. **R. Grynyuk**

Deputy Editor-in-Chief – Dr. econ. sci., prof. **I. Khadzhyrov**

Members of the Editorial Board: Dr. phys.-mat. sci., academician of NAS of Ukraine **V. Shevchenko**, Dr. philol. sci., prof., corresponding member of NAS of Ukraine **A. Zagnitko**, Dr. jur. sci., prof., academician of NALS of Ukraine **A. Bobkova**

Editorial Board of Series Political sciences

D.Sc. in polit. sc., prof. M. Polovyi (Editor-in-Chief), D.Sc. in polit. sc., prof. M. Prymush (Deputy Editor-in-Chief), PhD in polit. sc. Yu. Okunovska (Administrative Editor)

Members of the Editorial Board: dr. hab., prof. Dariusz Góra-Szopiński, (Poland), Dr. of Laws, prof. R. Grynyuk, D.Sc. in hist., prof. O. Ivanytska, D.Sc. in polit. sc., prof. M. Lazarovych, PhD, prof. D. La Foresta (Italy), D.Sc. in polit. sc., associate prof. I. Matsyshyna, PhD in polit. sc., associate prof. H. Melehanych, PhD, prof. L. Mocra (Slovak Republic), PhD in polit. sc., associate prof. P. Molochko, dr. hab., prof. A. Modrzejewski (Poland), D.Sc. in polit. sc., prof. T. Nagornyak, PhD in polit. sc., associate prof. V. Osin, D.Sc. in polit. sc., associate prof. N. Steblina, D.Sc. in polit. sc., prof. Ye. Tichomyrova, D.Sc. in polit. sc., prof. E. Tsokur, D.Sc. in polit. sc., associate prof. O. Chaltseva

Друкується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса
протокол № 1 від 01.09.2023 р.

Адреса редакції серії:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21. тел: (067)6852888

Публікація статей в журналі є безкоштовною.

Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса Серія «Політичні науки»

включено до категорії «Б» переліку фахових видань з політичних наук

згідно наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 р.

Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus:

<https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=49470>

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8

ЗМІСТ

Теорія та історія політичної науки

Чальцева О. М. Теоретичні парадигми трансформації держави як публічного інституту	5
Узун Ю. В. Індустрія лобіювання і перспективи порівняльних досліджень.....	9
Польовий М. А. Методичні аспекти моделювання процесів функціонування сучасної публічної політики	22

Політичний дискурс

Третяк О. А., Торяник В. М. Громадська думка та публічна сфера політики: можливості взаємовпливу в умовах демократизації.....	27
Бевза Б. П. Сутнісні виміри національної ідентичності у контексті критичного дискурс-аналізу	32
Дяченко О. В. Роль «національних символів» у політичному дискурсі.....	38
Буркало В. В. Олігархічний елітарний егоцентризм та егоїзм як перепона до консолідованої демократії.....	44
Наталіна Н. О. Телеграм-канали як інструменти стратегічної комунікації: дослідження медіа-ландшафту в Україні під час війни.....	53
Гарькавий Є. М. Організація стратегічних комунікацій відповідно до стандартів НАТО.....	60
Голденштейн К. О. Політика пам'яті як ресурс символічної політики	66
Михайлова О. Ю., Литвиненко О. М., Потапенко В. Г. Увічнення героїзму українських захисників: актуальні підходи політики пам'яті	71

Сучасні політичні інститути та процеси

Шайгородський Ю. Ж. Волонтерська діяльність як форма суспільної мобілізації у відсічі російській агресії.....	77
Присяжнюк С. В. Особливості реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України	83
Мацишина І. В. Ефективність норм колективних дій	88
Тулиця О. Л. Реформа децентралізації та її вплив на стан партійної системи сучасної України	93
Окуньовська Ю. В. Розвиток громадських організацій у Польщі наприкінці ХХ ст. ...	99
Голянич Б. В., Внутрішня політика Китаю на сучасному етапі: реформування органів державної влади та їх завдання	103

Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку

Войтович О. І. Америко-німецькі відносини (1998–2005 рр.)	108
Попков В. В., Фуад Хамід Російсько-українська війна як предмет мир-системного аналізу	113

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	118
--	-----

TABLE OF CONTENTS

Theory and history of political science

Chaltseva O. M. Theoretical paradigms of transformation of the state as a public institution	5
Uzun Y. V. Lobbying industry and prospects for comparative studies	9
Polovyi M.A. Methodical aspects of modelling the processes of modern public policy operation.....	22

Political discourse

Tretiak O. A., Torianyk V. M. Public opinion and the public sphere of politics: possibilities of interaction in the conditions of democratization.....	27
Bevza B. P. Essential dimensions of national identity in the context of critical discourse analysis.....	32
Dyachenko O. V. The role of “national symbols” in political discourse	38
Burkalo V. V. Oligarchic elitist egocentrism and egoism as an obstacle to the formation of a consolidated democracy	44
Natalina N. O. Telegram channels as tools of strategic communication: a study on Ukraine's media landscape during the war	53
Harkavyi Y. M., Organizing strategic communications according to NATO standards.....	60
Goldenstein K. O. Memory politics as a resource of symbolic politics	66
Mykhailova O. J., Lytvynenko O. M., Potapenko V. G. Immortalization of Ukrainian defenders heroism: current approaches in the politics of memory	71

Contemporary political institutes and processes

Shaihorodskiy Yu. Volunteerism as a form of social mobilisation in countering russian aggression	77
Prysiashniuk S. V., Features of the implementation of humanitarian policy in the security and defense sector of Ukraine	83
Matsyshyna I. V. Effectiveness of norms of collective actions	88
Tupytsa O. L. Decentralization reform and its impact on the state of the party system in modern Ukraine	93
Okun'ovs'ka J. V. Development of public organizations in Poland at the end of the 20th century	99
Holianych B. V., China’s domestic policy at the current stage: reforming state authorities and their tasks.....	103

Political issues of international systems and global development

Voytovych O. I. The American-German relations (1998–2005)	108
Popkov V. V., Hamid F. Russian-Ukrainian war as a subject of world-system analysis.....	113
REQUIREMENTS TO MANUSCRIPTS.....	118

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.1

УДК 321.01-044.922:001.891.3

ТЕОРЕТИЧНІ ПАРАДИГМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕРЖАВИ ЯК ПУБЛІЧНОГО ІНСТИТУТУ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3922-7619>

**Чальцева О. М., д. політ. н., професор Донецького національного університету
імені Василя Стуса**

З розвитком суспільно-політичного життя процес здійснення політики в демократичних системах значно ускладнився і вийшов за рамки держави. Збільшилась кількість акторів, які приймають рішення або впливають на їх прийняття, змінились механізми реалізації управлінських практик, які передбачають узгодження інтересів і культуру консенсусу всіх акторів публічного процесу. Ця тенденція чітко простежується в європейській традиції, де публічна політика – це не тільки вироблення та реалізація управлінських рішень державою, а й демократична участь різних груп за інтересами, державних і недержавних політичних акторів в політико-управлінському процесі (public deliberation), досягнення комплексного бачення соціальної проблеми з дотриманням процедур узгодження інтересів перед безпосередньою політичною дією уряду.

В кінці ХХ ст. традиційні моделі управління державами виявились нечутливими до політичних реалій постіндустріального суспільства, а саме: розвитку глобалізаційних процесів і глобальної економічної конкуренції, появи наднаціональних інститутів і розвитку громадянського суспільства. На зміну класичної концепції державного адміністрування (public administration), державі загального благоденства (welfare state) і уряду (government) в 90-і рр. прийшло нове державне управління (new public management), засноване на принципах комерціалізації державного менеджменту і на управлінні (governance), яке враховує публічні інтереси.

В сучасних умовах держава перестає відігравати монополічну роль у політичному процесі, хоча й залишається головним суб'єктом в публічному полі. Вплив трансформаційних процесів у публічній сфері позначається на зміні місії держави, структури, функцій і технологій управління в сучасному суспільстві. Модерація, партнерство та медіація за допомогою співпраці, а не вертикально-субординаційне ієрархічне управління й мобілізація за допомогою нав'язування стають імперативними правилами діяльності сучасної держави.

Ключові слова: держава, публічна політика, публічне управління, публічні актори, громадянське суспільство, державне адміністрування.

Chaltseva O. M. Theoretical paradigms of transformation of the state as a public institution.

The development of socio-political life in the process of policy implementation in democratic systems has become significantly more complex and has gone beyond the state. The number of actors who make decisions or influence their adoption has increased, and the mechanisms for implementing management practices that involve the coordination of interests and a culture of consensus among all actors in the public process have changed. This trend can be clearly seen in the European tradition, where public policy is not only the development and implementation of administrative decisions by the state, but also the democratic participation of various interest groups, state and non-state political actors in the political and administrative process (public deliberation), achieving a comprehensive vision of a social problem in compliance with the procedures for reconciling interests before direct political action by the government. At the end of the twentieth century, traditional models of state governance proved insensitive to the political realities of post-industrial society, namely, the development of globalization processes and global economic competition, the emergence of supranational institutions and the development of civil society. In the 90s, the classical concept of public administration, the welfare state and the government was replaced by a new public management based on the principles of commercialization of public administration and governance that takes into account the public interest[1].

In modern conditions, the state ceases to play a monopoly role in the political process, although it remains the main actor in the public field. The impact of transformational processes in the public sphere affects

the change of the state's mission, structure, functions and management technologies in modern society. Moderation, partnership, and mediation through cooperation, rather than vertical-subordinate hierarchical management and mobilization through imposition, are becoming the imperative rules of the modern state.

Keywords: state, public policy, public administration, public actors, civil society, public administration.

Виклад основного матеріалу. Зміна якості публічності під впливом глобальних і внутрішньосистемних чинників, за умов збереженні фасадності традиційних інститутів, змушує дослідників по-новому розглядати можливості акторів, які, реалізуючи власний порядок денний, співвідносять свої інтереси й ресурсні можливості з умовами мінливого політичного середовища й вибудовують нові стратегії поведінки. Серед авторів, які досліджують проблеми зміни суб'єктності акторів публічного поля і в першу чергу держави, можна визначити: А. Данзіра, М. Гудвіна, Дж. Пейнтера, М. Бейвір, Р. Родса, П. Веллера, Б. Петерса, П. Кньоєпфеля, П. Флінгстіна, Д. Осборна, К. Політта, Г. Бокерта, К. Худа, С. Дацюка, В. Дзюндзюка, А. Колодій, А. Третяка, В. Степаненка та інших.

Баланс публічної сфери визначається ступенем активності всіх акторів, але роль інституту держави залишається визначальною, завдяки його можливості від імені всього суспільства звертатися до громадян, розкриваючи свої дії для обговорення й критики, контролю й залучення в різні форми громадської участі, в суспільні процеси активної більшості, забезпечуючи соціалізацію та інтеріоризацію громадян. В умовах відкритості та прозорості діяльності органів влади, легітимності режиму за умови дотримання високих стандартів якості життя суспільства й ефективного державного управління, реалізація публічної політики під координуючим початком держави можлива й буде підтримана громадянами. Такі умови можна вважати ідеальними, але в реальності жодна держава не в змозі гарантувати їх у повному обсязі. Численні емпіричні дані, існуючі на сьогоднішній день (глобальні індекси, регіональні компаративні дослідження країн), дають підставу стверджувати, що більш відкриті й демократичні системи в більшій мірі можуть забезпечити організацію впливу громадян та інститутів громадянського суспільства на прийняття державних рішень.

Як було вже зазначено, детермінаційні фактори зовнішнього й внутрішнього середовища вплинули на зміну функціональної суб'єктності політичних інститутів, зокрема й державу, яка трансформувалась і в структурно-адміністративному і в управлінському сенсі. В демократичних системах поступово відбувається перехід від моделі адміністративної держави до моделі держави координаційної, яка передбачає залучення цього інституту в суспільні відносини. Таким чином, роль координаційної держави полягає в тому, щоб забезпечити рівний доступ до політичного рішення різних акторів (горизонтальна взаємодія), захистити й стимулювати відповідні інститути публічного управління. Однак, це не виключає взаємодію між владою й суспільством і по вертикалі, з використанням субординаційних функцій адміністративного характеру, які передбачають ієрархію у відносинах.

Отже, координаційні взаємозв'язки поєднують взаємодію акторів і на рівні горизонталі, і на рівні вертикалі, що впливає на формування нової моделі відносин між державою та суспільством, який доречніше було б назвати *мережесим*. Інститут держави в новій мережевій моделі перетворюється в *державу-модератора*.

Держава-модератор, залишаючись основним публічним актором, починає адаптуватися до нових реалій і вбудовуватися в нову багатопарову систему управління, змінюючись як в структурно-функціональному, так і в культурно-ціннісному плані.

Інституціональна трансформація держави в демократичних системах призводить до відмови від її тотальної монополії в процесі управління та включення в процес формування інституціонального дизайну різноманітних недержавних акторів і громадянського суспільства. Парадигмально ці інституціональні зміни концептуалізовані в управлінських *моделях New Public Management (NPM), Good Governance (GG), New Public Governance (NPG)* (як одна з варіацій Governance), *Neo-Weberian State (NWS), Collaborative Governance (CG)*.

Поширенню ідей NPM в 70-і рр. ХХст. сприяло «перепрограмуванню» західної системи державного управління, руйнуванню традиційних бюрократичних структур, перетворенню їх у більш чутливі до економічної кон'юнктури й запитам суспільства, прозорі для громадського контролю, підзвітні політичному керівництву і в цьому сенсі більш ефективні [1]. К. Райнхард підкреслював, що «мова йде про новий розподіл відповідальності між державою і суспільством. Питання полягає в тому, які завдання має виконувати сама держава та які можуть і повинні виконуватися недержавними інститутами [1].

Однак, модель NPM у практичному полі мала такі недоліки, як: другорядність вирішення соціальних проблем і, як наслідок, підвищення рівня соціальної нерівності й бідності, особливо в країнах, що розвиваються; ерозія ролі держави й державних службовців у суспільних відносинах; акцент на універсальності пропонованих методів реформування замість обліку інституціонального контексту кожної країни. Недоліки менеджеріального підходу до державного управління спровокували появу нової управлінської моделі, яка отримала назву «*Good Governance*» (GG) (добре управління, гідне управління), яка виходила за межі менеджеріального контексту, де суспільству відводилася роль споживача державних послуг, але ніяк не співучасника в процесі прийняття державних рішень [2].

Концепція *governance* розглядалась і як свого роду методологія, що визначала засади переходу колишніх соціалістичних країн до демократії і як набір критеріїв щодо ефективного правління [2]. У цьому зв'язку Г. Гайден трактував *governance* як «усвідомлене управління державними структурами, що існують, із погляду посилення легітимності публічної сфери» [3]. *Governance* є продуктом людської діяльності (*human agency*), що допомагає забезпечити взаємодію між державою й суспільством [4]. До такого твердження близький висновок Дж. Марча і М. Ольсена про те, що *governance* «впливає на інституціональні кордони, у межах яких взаємодіють громадяни й державні діячі та здійснюється політика» [5].

Свою узагальнюючу інтерпретацію концепції *governance* представили французькі вчені П'єр Мюллер та Ів Сюрель у 2000 р.: «*Governance* – це система управління (у широкому сенсі цього поняття), в межах якої послідовний процес формування та реалізації публічної політики (визначення суспільних проблем, можливих шляхів їх вирішення і форм практичної реалізації наміченого) більше не є результатом діяльності відносно однорідної та централізованої політико-адміністративної еліти (яка в цьому разі втрачає монополію на визначення когнітивних і нормативних рамок (матриць) публічної політики), а відбувається за рахунок створення мультирівневого й мультисуб'єктного координаційного механізму, результат роботи якого, завжди неочевидний, залежить від здатності суспільних акторів визначити спільну точку зору, мобілізувати компетенції різної природи й реалізувати дієві способи розподілу відповідальності й легітимізації прийнятих рішень» [1].

Інтеграція моделі GG в систему державного управління вимагає відповідного інституціонального контексту, що включає комплекс елементів у вигляді зрілого громадянського суспільства й комерційного сектора, здатних поряд з державою сформувати активні політичні мережі партнерства й співпраці при прийнятті управлінських рішень, а також професійного та відповідального бюрократичного апарату, який ефективно виконує прийняті рішення. Крім цих факторів, особливе значення має історичний і культурний контекст, що враховує ступінь розвиненості демократичної традиції та культури політичної участі суспільства. Публічна політика в рамках моделі GG, на думку М. Свіріна, це не просто поліпшення ефективності й результативності постачання благ та послуг, а, в першу чергу, надання політичних можливостей для людей [6].

Тобто GG орієнтована насамперед на демократичні системи, де всі основні принципи цієї концепції можуть бути реалізовані на практиці. Практичним втіленням служить модель «активізуючої держави», яка включає три базові елементи: а) надання гарантій і поділ відповідальності; б) активізація громадян і суспільства в цілому; в) ефективність і економічність. На думку В. Корженко, *governance* є фактично першою спробою побудувати державно-управлінську модель, у межах якої суспільство виступає не лише як об'єкт, але й як співсуб'єкт управління, тобто має місце часткова тотожність суб'єкта й об'єкта управління. Це дає змогу кваліфікувати *governance* як проміжну фазу між управлінням, заснованим на примусі, та самоуправлінням (самоорганізацією) [1].

Інсталювання моделі GG в умовах переходу пов'язане з безліччю труднощів, які, в свою чергу, зумовлені неготовністю систем до реформування старих і створення нових інститутів, включення в практику нової системи управління. Реалізація принципів GG в подібного роду системах відбуватиметься по різних траєкторіях з не завжди передбачуваним результатом, що ускладнює дослідникам завдання з виявлення критеріїв результативності та ефективного управління в умовах нестабільності.

Результативність публічної політики можна оцінити тільки тоді, коли політика, розроблена й прийнята в державі, буде реалізована на практиці. Менеджеріальний підхід створив альтернативу ієрархічному підходу, що так довго використовували для аналізу «впровадження» й «оцінювання». Нові тенденції результативності публічної політики знайшли своє оформлення в теоретичних моделях авторів, які присвячені етапу впровадження публічної політики (М. Дертік, Дж. Прессман, А. Вілдавські, Е. Бардач, В. Вільямс, Р. Елмор, М. Гілл, Г. Брамлей, П. Сабатьє, Д. Мазманян, Дж. Маджоне та ін.). Впровадження – це «процес взаємодії між сукупностями цілей і заходами, спрямованими на їх досягнення» [1].

Під впливом ідей менеджеріального підходу були розроблені два теоретичні підходи в конструюванні моделей публічної політики з визначенням ролі державних та недержавних акторів. Перший включав у себе формування моделей раціональної системи «згори – вниз», де процес управління здійснюється ієрархічно при визначальній ролі держави. Другий напрям – «знизу – вгору» – включає державу і громадських суб'єктів в модель співуправління, зосереджуючись на важливості зв'язків між учасниками суспільного процесу і включення їх в процес прийняття рішень. Цей підхід знайшов своє теоретико-концептуальне обґрунтування в *Collaborative Governance (CG)*, *Path dependence* (Соціалізації інституціонального будівництва).

З розвитком інформаційно-комунікативних технологій з'явилися моделі управління, які доповнювали модель GG, а саме: Е-урядування, сервісна держава [7].

В останній час набирає популярності серед вчених парадигма *інклюзивної держави*. Так, Б. Петерс визначає інклюзивну державу як "систему управління, що залучатиме ширші частини суспільства до суспільного життя та залучатиме більшу кількість громадськості до вигід, що створюються економічною системою, а також розв'язуватиме проблеми соціальної ізоляції та дискримінації" [1]. Доповнює цю думку Аніс Дені, розуміючи під інклюзивними державами «уряди, які спрямовують політику на задоволення потреб усіх, а також поважають права громадян на висловлення думки та вплив на те, які послуги та як вони надаються» [1].

На практиці впровадження та реалізація цих моделей і концепцій відбуваються за різними національними сценаріями, що залежать від здатності конкретної держави адаптуватись до зовнішніх і внутрішніх факторів середовища. Досвід реформування політико-адміністративної сфери в різних країнах показав, що координувати суспільні процеси й погоджувати інтереси в стабільних демократичних системах, у порівнянні з системами, що знаходяться в умовах трансформації, вдається більш ефективно й менш конфліктно, а провідна роль держави в якості модератора, без монополізації публічного сектора, є основою успішності перетворень на всіх рівнях прийняття рішень.

Держава-модератор використовує у формуванні публічної політики взаємодії зі своїми внутрішніми інститутами, громадськими організаціями, бізнес-організаціями, групами інтересів, політичними партіями тощо. Для ефективною взаємодії вона повинна забезпечити виявлення зацікавлених учасників створенням механізмів їх залучення й виробленням нових механізмів участі в співуправлінні. Нові форми роботи вимагають підвищення динамізму органів державного управління в задоволенні потреб громадян, інституціоналізації механізмів визначення політики й створення інститутів, що забезпечують участь, але не пов'язуються безпосередньо з виборчим процесом, а доповнюють його.

У державах нового типу діяльність усіх органів управління повинна бути підпорядкована принципам компетентності, прозорості та відповідності правам і свободам громадян. З цією метою в державних інститутах формуються нові інституціональні структури для взаємодії з громадянами. Створюються при органах влади різні інституції, що дозволяють громадянам брати участь у нормотворчості й впливати на політичні рішення в державі. Наприклад, з'являються системи консультацій із громадськими організаціями, що представляють інтереси певних груп населення, оформлені у вигляді постійно діючих структур (консультативні ради, громадські палати, громадські ради, постійні комітети й комісії у сфері нагляду за виконанням рішень тощо). За допомогою інтерактивних можливостей створюються умови для громадян задля впливу безпосередньо на політичний процес, таким чином забезпечуючи принцип зворотного зв'язку. Наприклад, подача електронних петицій, участь у створенні законів загальнодержавного (Конституція Ісландії) й місцевого рівня (референдуми в Швейцарії) тощо.

Взаємодія на основі діалогу передбачає вільний доступ до урядових даних публічного характеру. Наприклад, урядові дані публічного характеру надаються в відкритому форматі в США, Великобританії, Австралії, Фінляндії, Норвегії та ін.

Отже, держава все більше перетворюється на партнера й медіатора між органами влади та управління, з одного боку, та громадськими об'єднаннями, що виражають приватні, особливі й загальні інтереси. Змінюючи свою структуру й функції, держава в демократичних системах включається в публічну сферу, одночасно залучаючи та стимулюючи до співробітницької діяльності інших акторів політики, які в процесі політичної діяльності стають повноцінними учасниками, а не сторонніми спостерігачами

Висновки. Вплив глобалізаційних процесів у публічній сфері позначився на зміні місії держави, структури, функцій і технологій її політики й управління в сучасному суспільстві. В публічній сфері це призвело одночасно до підвищення ролі державних і недержавних акторів у виробництві й здійсненні публічної політики й змінило систему їх відносин в напрямку співпраці. Можна констатувати, що здійснився перехід від адміністративної держави (ієрархічної моделі управління) до держави координаційної (діалогічної), яка орієнтована на діалогову модель відносин між акторами. В сфері недержавної активності зросло значення «залучення в суспільні відносини», яке на практиці забезпечується співуправлінням і забезпеченням державою інклюзивності. Роль координаційної держави в цьому випадку полягає в тому, щоб забезпечити рівний доступ до політичного рішення, захистити зрозуміле використання й стимулювати відповідні інститути публічного управління.

Все вищезначене вплинуло на зміну парадигмальних підходів, які постійно оновлюються і ускладнюються в процесі нових емпіричних досліджень.

Бібліографічний список:

1. Чальцева, О.М.(2017). Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика. Монографія. Вінниця. 336 с.
2. Governance: Concepts and Applications. (1999). Corkery, Joan (ed.), with IAS Working Group, International Institute for Administrative Studies Brussels. 173 p.; Pollitt, C. (2004). Public Management Reform: A Comparative Analysis. C. Pollitt, G. Bouckaert. Oxford: University Press. 240 p.; Bouckaert, G. (2002). Modernizing the Rechtsstaat: Paradoxes of the Management Agenda. Berlin: Duncker & Humblot.
3. Hyden, G. (1992). The Study of Governance. Ed. by G. Hyden and M. Bratton. Governance and Politics in Africa. Boulder: Lynne Rienner Publishers, P. 1-26.
4. Huntington, S.P. (1968). Political Order in Changing Societies. New Haven. 263 p.
5. «GOOD GOVERNANCE» як одна із сучасних моделей державного управління. (2010). *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління.* Вип. 1. С. 112-120.
6. Свірін, М.Г.(2008). Механізми наближення системи публічного управління України до європейських стандартів: регіональний та субрегіональний рівень К.: НАДУ.48 с.
7. Клімушин, П.С., Спасібов, Д.В. (2017). Концепція сервісно орієнтованої держави в контексті модернізації публічного управління. *Теорія та практика державного управління* 2(57).С.1-8.

8. Dani, A. Anis. (2008). Inclusive States: Social Policy and Structural Inequalities. Published by: World Bank. Washington DC.

References:

1. Chaltseva, O.M.(2017). Publichna polityka: teoretychnyi vymir i suchasna praktyka. Monohrafiia. Vinnytsia. 336 s. (in Ukraine).
2. Governance: Concepts and Applications. (1999). Corkery, Joan (ed.), with IIAS Working Group, International Institute for Administrative Studies Brussels. 173 p.; Pollitt, C. (2004). Public Management Reform: A Comparative Analysis. C. Pollitt, G. Bouckaert. Oxford: University Press. 240 p.; Bouckaert, G. (2002). Modernizing the Rechtsstaat: Paradoxes of the Management Agenda. Berlin: Duncker & Humblot.
3. Hyden, G. (1992). The Study of Governance. Ed. by G. Hyden and M. Bratton. Governance and Politics in Africa. Boulder: Lynne Rienner Publishers, P. 1-26.
4. Huntington, S.P. (1968). Political Order in Changing Societies. New Haven. 263 p.
5. «GOOD GOVERNANCE» yak odna iz suchasnykh modelei derzhavnoho upravlinnia. (2010). *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriya: Upravlinnia*. Vyp. 1. S. 112-120. (in Ukraine).
6. Svirin, M. H. (2008). Mekhanizmy nablyzhenia systemy publichnoho upravlinnia Ukrainy do yevropeiskykh standartiv: rehionalnyi ta subrehionalnyi riven K.: NADU. 48 s. (in Ukraine).
7. Klimushyn, P. S., Spasibov, D. V. (2017). Kontsepsiia servisno oriientovanoi derzhavy v konteksti modernizatsii publichnoho upravlinnia. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. 2(57).S.1-8. (in Ukraine).
8. Anis, A.Dani (2008). Inclusive States: Social Policy and Structural Inequalities. Published by: World Bank. Washington DC.

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.2

УДК 323.2:303.446

ІНДУСТРІЯ ЛОБІВАННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОРІВНЯЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3575-3139>

Узун Ю. В., д. політ. н., професор Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Лобізм швидко змінює репутаційний статус, його визнано як феномен системних політико-економічних відносин. Індустрія лобіювання стала об'єктом регулювання, що веде до прозорості політичного процесу, створює умови для легального діалогу між державою та бізнес-сектором, між державою та інститутами громадянського суспільства, і тому вивчення перспектив порівняльних досліджень регулювання лобізму є важливим. В статті розглядаються стандарти, що склалися в сфері регулювання лобістської діяльності, в тому числі стандарти вимірювання (індексації) ефективності лобістського регулювання, що сформувався в порівняльних дослідженнях правових актів, що стосуються лобіювання. Зазначається, що обґрунтування запровадження регулювання лобіювання ґрунтується на забезпеченні як прозорості процесу вироблення політики, так і підзвітності структур політичної системи. Саме прозорість дозволяє громадськості притягати політиків до відповідальності за їхні рішення або за відсутність таких рішень. Якщо процес формування політики є прозорим, то політичний процес стає більш конструктивним, оскільки рішення, в тому числі законодавчі, проходять всі передбачені етапи рефлексії, розгляду та обговорення. Практики регулювання становлять комплекс індикаторів, якими є типи: реєстрів стейкхолдерів; реєстрів лобістів; процедур консультацій; умов фізичного доступу до урядових будівель; механізми «обертювних дверей»; вирішення конфліктів інтересів; політичного фінансування; публічності порядку денного політиків, з календарями зустрічей вищих посадових осіб; механізмів визначення «законодавчого сліду»; механізмів прозорості державних закупок та боротьби з корупцією. Зазначені індикатори стали основою для впровадження індексів (індекс Офейм, індекс Ньюмарка, індекс Крепаза та Чарі, індекс Холмана та Люнебурга, індекс Рот, індекс Corruption Perceptions Index (CPI), Індекс прозорості лобізму Transparency International), які визначають ефективність законодавства та надають можливість оцінки моделей регулювання лобіювання. Дослідження нових інструментів аналізу створює можливості для формування більш ефективних моделей регулювання лобіювання та створення більш прозорого та справедливого політичного процесу.

Ключові слова: лобізм, лобіювання, політичний процес, регулювання, методологія, порівняльні дослідження, індекси прозорості лобізму.

Uzun Y. V. Lobbying industry and prospects for comparative studies

Lobbying is rapidly changing its reputational status, it is recognized as a phenomenon of systemic political and economic relations. The lobbying industry has become subject to regulation, which leads to transparency of the political process, creates conditions for a legal dialogue between the state and the business sector, between the state and civil society institutions, and therefore it is important to study the prospects of comparative studies of lobbying regulation. The article examines the standards established in the field of lobbying regulation, including the standards for measuring (indexing) the effectiveness of lobbying regulation which have been formed in comparative studies of legal acts relating to lobbying. It is noted that the rationale for introducing lobbying regulation is based on ensuring both transparency of the policy-making process and accountability of the political system structures. It is transparency that allows the public to hold politicians accountable for their decisions or lack thereof. If the policy-making process is transparent, the political process becomes more constructive, as decisions, including legislative ones, go through all the required stages of reflection, consideration and discussion. Regulatory practices comprise a set of indicators, such as: registers of stakeholders; registers of lobbyists; consultation procedures; conditions of physical access to government buildings; revolving door mechanisms; resolution of conflicts of interest; political financing; publicity of politicians' agendas, with calendars of meetings of senior officials; mechanisms for determining the legislative footprint; mechanisms for transparency of public procurement and fight against corruption. These indicators have become the basis for the introduction of indices (the Ofeim Index, the Newmark Index, the Crepez and Chari Index, the Holman and Luneburg Index, the Roth Index, the Corruption Perceptions Index (CPI), and the Transparency International Lobbying Transparency Index) that measure the effectiveness of legislation and provide an opportunity to assess lobbying regulation models. The study of new analysis tools creates opportunities for the development of more effective lobbying regulation models and the creation of a more transparent and fair political process.

Keywords: lobbying, lobbying, political process, regulation, methodology, comparative studies, lobbying transparency indices.

Постановка проблеми. Індустрія зв'язків з громадськістю та лобіювання є надзвичайно актуальним і цікавим полем спостереження для політичних аналітиків і всіх, хто займається осмисленням складних політичних систем.

Аналіз того, як реалізується вплив, наскільки впливовими є групи інтересів та різні суб'єкти політичної системи в процесах прийняття державних рішень, є надзвичайно корисним для розуміння політичних процесів і того, як функціонує політична система.

Як сказав Г. Алмонд шістдесят років тому: «ми звертаємося до порівняльного вивчення груп інтересів не з надією, що саме вони, а не партії чи державні інститути, дадуть принципи розрізнення типів політичних систем, а радше з очікуванням, що систематичне вивчення груп інтересів у їхніх складних взаємозв'язках з громадською думкою, політичними партіями та формальними державними інститутами дасть нам змогу точніше розрізнити політичні системи в цілому. Іншими словами, зростаюча зацікавленість науковців групами інтересів та громадською думкою є наслідком пошуку більш повної та систематичної концепції політичного процесу в цілому, а не пошуку підходу, який є альтернативою нинішньому акценту на формальних урядових інституціях» [1, с. 271].

В той же час, дослідження лобізму сьогодні, орієнтовано не стільки на визначення обсягу впливу груп інтересів, скільки на можливостях встановлення самих груп інтересів. Йдеться про відсутність даних для аналізу, які мають демонструвати механізм прийняття політичних та урядових рішень, процесу лобіювання, в тому числі громадського, та його ефективності. Наявність таких даних як індикатор розбудови відкритої демократичної системи має пряму кореляцію в процесом регулювання лобістської діяльності.

Регулювання лобізму стосується набору правил, норм та практичних рамок, що спрямовані на формування способу лобіювання в конкретній політичній сфері політичної системи. Правила включають законодавчі акти та нормативні положення, такі як закони чи міністерства укази; норми включають кодекси поведінки або етичні стандарти, які більш-менш ретельно впроваджуються в різні контексти; посиляються на практичні основи фактичні моделі або платформи (урядові чи приватні), розроблені та використовувані для лобіювання та участь, наприклад, у консультативних процесах.

Набори правил, норм і рамок охоплюють широкий спектр тем і сфер, пов'язаних із політиками, урядовцями, публічними службовцями з одного боку, і групами інтересів, представниками неурядових організацій, професійними лобістами, що здійснюють посередницьку адвокатську діяльність – з іншого. Ці набори правил охоплюють правила формування та функціонування лобістських реєстрів, правила регулювання «охолодження» для використання практик «обертювих дверей» та правила упередження та вирішення конфліктів інтересів, а також правила, які стосуються політики фінансування лобістської діяльності, контролю за процесами державних закупівель та боротьби з корупцією, розголошення зустрічей

між громадськістю, чиновниками та представниками груп інтересів, а також загальні правила забезпечення прозорості, чесності, відкритості процесів формування політики та підзвітності політиків та урядовців.

Стан наукової розробки. Найбільша частина наукової літератури про лобіювання та групи інтересів зосереджена на теоретичному та історичному аналізі груп інтересів та їхньої ролі в демократичних системах (Артур Бенлі (1908); Девід Труман (1951); Ерл Латем (1952); Стенлі Бенн (1960); Джім Мейно (1965); Мансур Олсон (1965); Джанфранко Паскуїно (1988); Луїджи Граціано (1995); Марк Розелл, Клайд Уїлкокс та Девід Медленд (2006); Девід Лоурі (2013), Альберто Бітоні, Філ Харріс та Клаудія Маріотті (2017), на описі політичних систем (наприклад, Г. Глювер та Дж. Грінвуд), на лобістських кампаніях (наприклад, Габор Сарлос, Габор та Дьєрдь Сзонди (2015)). Однак, порівняльні дослідження регулювання лобіювання стають дедалі перспективнішими, на це вказують роботи Крейга Холмана і Вільяма Люнебурга, Альберто Бітоні, Філа Харріса і Клаудії Маріотті, Раджи Чарі, Джона Хогана, Гері Мерфі та Мішеля Крепаза, Сари Рот та інших. Українські дослідники також досліджують практики лобізму та практики його регулювання, на що вказують дослідження А. Паршикової, Д. Лубінця, А. Євгенєвої, В. Нестеровича, А. Четкіної, А. Горещькою, А. Трофименка, Т. Ярового, Е. Гросфельд, та інших.

Таким чином, *метою дослідження є* визначення основи можливих порівняльних досліджень політики регулювання лобіювання. В статті розглядаються стандарти, що склалися в сфері регулювання лобістської діяльності, в тому числі стандарти вимірювання (індексації) ефективності лобістського регулювання, що сформувалися в порівняльних дослідженнях правових актів, що стосуються лобіювання; підкреслюється значення лобістських реєстрів; відстежуються зміни в сфері визнання та професіоналізації лобістської діяльності.

Дослідження з регулювання лобіювання займають особливу нішу ширшої літератури про лобіювання та групи інтересів, яка фокусується на історії становлення регуляторних систем стосовно визначення груп інтересів та їх впливу на політичні та управлінські рішення. Як правило, дослідження фокусуються на дослідженні розвитку регуляторних заходів та законодавства, що використовуються інститутами державної влади для контролю за практиками лобіювання в конкретному політичному контексті.

До середини ХХ ст. в більшості країн світу лобізм не мав визнання в якості інструменту представництва групових інтересів і розглядався переважно з негативними коннотаціями (хабарництво, корупція, погрози, тиск) навколо латентної діяльності, яка відбувається з метою впливу на прийняття політичних та управлінських рішень. До кінця ХХ століття сформувався новий підхід, орієнтований на необхідність юридичного визнання значення феномену лобізму як такого, що по суті, легітимізує представництво інтересів, визначаючи такий канал представництва і його потенціал для забезпечення відкритості політичного процесу в політичній системі, яка має мету оприлюднення та прозорого вирішення конфлікту інтересів завжди характерного демократії.

Відбувся законодавчий рух, починаючи з прийняття найстаріших законів, ухвалених у США як на рівні штатів, так і на федеральному рівні, до прийняття законів в останні десятиліття в країнах Європи та світу країн – наразі 18 – які також прийняли прийняли спеціальне законодавство про лобіювання), регулювання лобіювання насправді можна вважати набагато ширшим, ніж здається на перший погляд.

Законодавчі правила стосовно регулювання лобіювання були розроблені і, в ряді випадків, оновлені в ряді країн світу, в США (1946, 2007), Німеччині (1951, 1972, 2022), Австралії (1983, 2008), Канаді (1989, 2008), Литві (2001, 2018, 2021), Польщі (2005); Угорщині (2006); Ізраїлі (2008); Франції (2009); Мексиці (2010), Словенії (2010), Австрії (2012), Італії (2012, 2018), Нідерландах (2012), Чилі (2014), Великій Британії (2014), Ірландії (2015), Франції (2016), Бельгії (2018), Іспанії (2020) [19; 21; 29]. Крім того, були прийняті законодавчі правила щодо регулювання лобіювання в окремих штатах (США), в окремих муніципалітетах (США), в окремих регіонах держав ЄС (наприклад, в іспанській Каталонії та в британській Шотландії, в німецькій землі Саксонія-Ангальт), в окремих інституціях Європейського Союзу (наприклад, правила в Європарламенті в 1996, згодом – в Єврокомісії (2008), а в 2014 р. утворено єдиний для європейських структур Реєстр). Розпочато процес широкого обговорення та в деяких випадках – утворення – реєстрів лобістської діяльності в Латвії (2023), Угорщині (2006, скасовано в 2011), Македонії (2008) [10]. Ряд держав запровадили державні добровільні системи реєстрації лобістів (Бельгія, Італія, Нідерланди, Румунія) [29]. Обговорення законодавства щодо регулювання лобізму демонструють парламенти таких країн як Боснія та Герцеговина, Бразилія, Норвегія, Швейцарія, Туреччина та Україна, Болгарія, Хорватія, Чехія, Данія, Фінляндія, Естонія, Іспанія, Швеція, Мальта, Португалія, Словаччина, Нова Зеландія [10; 29; 17]. Наприклад, в квітні 2023 р. прем'єр-міністр Нової Зеландії оголосив про низку кроків щодо впровадження правил лобіювання до 2024 р. [26]. Вже зараз уряд вживає ряд заходів: звернення до спікера Палати представників із проханням скасувати доступ до парламенту для лобістів, включаючи представників бізнесу та профспілок; заохочення сторони лобістів до розробки добровільного кодексу поведінки для підвищення прозорості, наприклад, шляхом включення списку клієнтів на їхніх веб-сайтах; внесення змін до Посібника Кабінету міністрів, щоб роз'яснити, що попередня діяльність міністрів не повинна впливати на їхню поведінку під час перебування на посаді міністра. Спроби прийняти Закон про регулювання лобізму в цій країні вже приймалися в 2012 р., але законопроект Партії Зелених Нової Зеландії про розкриття лобістської діяльності був заблокований комітетом парламенту, як такий, що «міг обмежувати свободу вираження поглядів, через надто

широке визначення лобіста та порушення привілеїв членів Палати представників» [26]. Нове регулювання, за визначенням урядовців Нової Зеландії, має містити визнання, що 1) лобіювання є важливою та очікуваною частиною політичного та демократичного процесу; 2) громадськість має бути впевнена, що існує прозора та надійна система представництва інтересів; 3) що «лобіювання» не повинно бути аморфною ідеєю, яку важко визначити, і що правила мають гарантувати вільний доступ громадськості до міністрів, депутатів і посадових осіб, гарантувати право на свободу вираження поглядів і підтримувати роботу парламенту.

Тривалий період дослідження практик лобіювання, доводить, що сам процес є складним і динамічним явищем, а тому регулювання його форм і спрямування його практик неминуче вимагає від законодавців мати справу з множинністю сфер і областей. Такими сферами та сферами є всі ті, що, як правило, стосуються взаємовідносин між політиками та зацікавленими групами, а також щодо дизайну самого процесу вироблення політики, що ґрунтується на цінностях прозорості (розкриття інформації про те, що відбувається) та участі (забезпечення більш справедливої та неупередженої участі в політичних процесах), що були визначені в рекомендаціях Організації Економічного Співробітництва та Розвитку (ОЕСР) в 2010 р. [20]; Ради Європи [7; 23]; Групи держав по боротьбі з корупцією (GRECO) [8]; Руху «Transparency International» [28], відомого створенням «Індексу сприйняття корупції», «Глобального корупційного барометру» [9] і рекомендацією 2013 року «Відкриті стандарти управління. Стандарти сприяння розширенню можливостей та участі громадян» [27].

Серед мотивів поширення практик нормативно-правового регулювання лобіювання є наступні: 1) зміна сприйняття лобізму: від діяльності з метою латентного неетичного впливу до представництва груп інтересів, а відтак, інструменту легітимації політичних рішень через оприлюднення прозорості вирішення конфлікту інтересів; 2) визначення лобіювання як форми участі, яка дозволяє доступ до політики, що виходить за рамки простого голосування, з метою впливу на дії, політику, рішення; 3) корупційні скандали, які демонструють фактичну наявну торгівлю впливом, затишні стосунки між професійними лобістами та законодавцями, кризу довіри, яка охоплює політичні системи на європейському та північноамериканському континентах (скандали навколо діяльності американських лобістів – Пола Манафорта, Ріка Гейтса, Джека Абрамоффа, скандалу, відомого як «гроші за поправки» в Європарламенті, за участю євродепутатів від Австрії, Словенії, Румунії, та ін.

У теоретичному сенсі обґрунтування запровадження регулювання лобіювання ґрунтується на забезпеченні як прозорості процесу вироблення політики, так і підзвітності структур політичної системи. Саме прозорість дозволяє громадськості притягати політиків до відповідальності за їхні рішення або за відсутність таких рішень. Якщо процес формування політики є прозорим, то політичний процес стає більш конструктивним, оскільки рішення, в тому числі законодавчі, проходять всі передбачені етапи рефлексії, розгляду та обговорення за Регламентом, що унеможливорює функціонування системи прийняття важливих рішень в «турборежимі» або «режимі екстреної нормотворчості».

Досліджуючи практики регулювання дослідники зосереджують увагу на: А) реєстрах стейкхолдерів; Б) реєстрах лобістів; В) процедурах консультацій; Г) умовах фізичного доступу до урядових будівель; Д) механізмах «обертових дверей»; Е) конфліктах інтересів; Ж) політичному фінансуванні; З) публічному порядку денному політиків, з календарями зустрічей вищих посадових осіб; І) визначенні «Законодавчого сліду»; К) державних закупівлях та боротьбі з корупцією [3].

Так, *Реєстри стейкхолдерів* є списками організацій різного роду, що зацікавлені в участі у політичних процесах. Ці реєстри можуть бути пов'язані з доступом до певних сфер формування політики і можуть вимагати розкриття певного обсягу інформації про саму організацію, її представників та про її лобістську діяльність (наприклад, кількість найнятих лобістів або кількість витрачених коштів, загалом або на конкретні кейси).

Реєстри лобістів – це списки, які іноді перетинаючись з попередньою категорією, дозволяють окремим фахівцям бути юридично визнаними лобістами, тобто лобістами які здійснюють діяльність на платній основі, на основі досвіду діяльності в сферах публічної політики та управління. Ці реєстри також можуть бути більш-менш тісно пов'язані з певними зобов'язаннями (такими як, наприклад, періодичне подання звітів про діяльність або дотримання кодексу поведінки) та правами (наприклад, як постійний доступ до урядових будівель чи будівель розташування парламенту, парламентських комітетів, тощо). Відповідно, лобізм, який протирічить закону, яким передбачається реєстрація лобістів, називають тіньовим або корупційним. Депутати Європейського парламенту, спільно з Corrogate Europe Observatory та LobbyControl, створили платформу «lobbyleaks.eu», за допомогою якої можна анонімно повідомити про випадки тіньового лобізму в європейських інституціях. Тіньовий лобізм є формою політичної корупції, яка може сприяти утворенню олігархічних груп впливу у парламенті або уряді. Реєстрація лобістів робить їх частиною політичного процесу.

Процедури консультацій як правило розроблені та впроваджені органами державної влади як 1) *відкриті, інклюзивні* (наприклад, як це передбачено *Постанова Кабінету Міністрів України* від 5 листопад 2008 р. № 976 «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» та *Постановою Кабінету Міністрів України* від 3 листопада 2010 р. №996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики»),

або як 2) *ексклюзивні* – такі, що впроваджуються через, наприклад, *Процедури оцінки регуляторного впливу* (RIA) [24], або через неформальний діалог та згодом його контент-аналіз з конкретними зацікавленими сторонами як *Консультації із зацікавленими сторонами*. Процедури оцінки регуляторного впливу (RIA, Regulatory impact assessment) це систематична оцінка того, як запропоноване первинне та/або вторинне законодавство може вплинути на певні категорії зацікавлених сторін і низку сфер. Оцінка може бути якісною та/або кількісною, ґрунтуватися на обмеженій кількості категорій витрат або, коли ймовірні наслідки політики є значними, – на рентабельності, багатокритеріальному аналізі та аналізі вигод-витрат та ризиків. Як шаблон для підтримки прийняття рішень, RIA включає визначення проблеми та оцінку статус-кво; визначення діапазону можливих варіантів рішень, аналіз і вибір варіанту; а також інформацію про те, як опціон буде відстежуватися та оцінюватися. RIA належить до сімейства інструментів, заснованих на фактичних даних, які мають сприяти прийняттю рішень і залучати зацікавлені сторони [24].

Дослідження *умов фізичного доступу до урядових будівель*, наприклад, парламенту чи міністерства. Кожна установа регулює фізичний доступ до своїх власних приміщень, і кількість зустрічей, їх реєстрація (тема, коло учасників, захід, пропозиції, а потім – «законодавчий слід») стають об'єктами дослідження діяльності лобістів. *«Законодавчі сліди»*, – це короткі звіти, які супроводжують законодавчі акти або політики в цілому, що пояснюють процес, який привів до ухвалення остаточного рішення, включаючи внесок зацікавлених сторін та можливо, пояснення причин зробленого вибору.

Механізм «оберткових дверей» привертає особливу увагу. Вислів «оберткові двері» застосовується для визначення політики регулювання впливу колишніх співробітників установ (екс-депутатів, екс-міністрів, екс-урядовців, тощо) та політики обмеження такого впливу шляхом впровадження періоду так званого «охолодження», тобто відтермінування у правовій можливості здійснювати функції зареєстрованого лобіста (функції адвокації) на професійній основі в приватній організації. Відсутність такої регуляційної норми буде розглядатися як «неправомірна» перевага порівняно з іншими учасниками конкуренції в процесі політичного просування інтересів. Критерії, які формально визначають професійного лобіста в нормативно-правовому акті, стають вирішальними при оцінці коректності існування механізму «оберткових дверей». Феномен «оберткових дверей» важливий і тим, що двері можуть обертатися і в зворотному напрямку, коли приватні актори обираються або стають політиками, зберігаючи зв'язки з бізнес організаціями, бізнес-колами та, відповідно, забезпечуючи основу для очевидного конфлікту інтересів.

Конфлікти інтересів, таким чином, стають черговим об'єктом дослідників, які намагаються визначити способи розкриття або регулювання потенційних конфліктів інтересів. Конфлікт інтересів лежить в основі більшості корупційних правопорушень, адже корупціонер завжди діє у своїх інтересах або в інтересах близьких осіб всупереч службовим інтересам. Частина правопорушень, які стосуються конфлікту інтересів, можуть виникати, коли особа не обізнана, як запобігати таким ситуаціям та їх вирішувати.

Так, наприклад, в Україні Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), орієнтуючись на Антикорупційній ініціативі ЄС в Україні (EUACI), проєкт USAID «Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції в Україні «Взаємодія» розробило оновлені Методичні рекомендації «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Законодавець виокремлює: 1) конфлікт інтересів у діяльності народних депутатів України; 2) конфлікт інтересів у діяльності народних депутатів під час пленарного засідання Верховної Ради України; 3) конфлікт інтересів, що виникає у зв'язку з участю народних депутатів у роботі колегіальних органів; 4) конфлікт інтересів у діяльності народних депутатів під час реалізації повноважень одноосібно; 5) конфлікт інтересів у діяльності членів Кабінету Міністрів України; 6) конфлікт інтересів у діяльності керівників центральних органів виконавчої влади; 7) конфлікт інтересів у діяльності суддів; 8) конфлікт інтересів у суддів Конституційного Суду України; 9) конфлікт інтересів у діяльності деяких категорій посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад. Конфліктом інтересів визнається суперечність між приватним інтересом та службовими повноваженнями, де специфічний приватний інтерес визначається як будь-який майновий чи немайновий інтерес, що може вплинути на рішення, прийняте в публічній сфері, а також зворотньо: приватні інтереси посадовців, на які може вплинути рішення, прийняте в публічній сфері.

Політичне фінансування – це одна з найскладніших тем дослідників лобізму та його регулювання. Оскільки фінансування політичних партій та політичних кандидатів, аналітичних та соціологічних центрів є однією з стратегій груп інтересів для отримання доступу до політиків або для здійснення впливу на них, то нормативно-правова основа, що регулює політичне фінансування (хто кого може фінансувати, і наскільки це має бути прозорим), стає об'єктом дослідників лобіювання. Американські експерти, наприклад, оцінюють, що в лобістській діяльності в США зайняті приблизно 100 тис. осіб при 8 мільярдах доларів щорічних витрат на цю діяльність, і що більшість процесів лобіювання здійснюється корпораціями або від їхнього імені... корпоративна Америка зрозуміла, що лобіювання урядом державної політики, сприяла б їхній галузі чи бізнесу, і є вигідною інвестицією. Тому, наприклад, в 2018 р. Facebook витратив 23,6% доходу на лобіювання федеральної, державної та місцевої політики, пов'язаної з Інтернетом» [30]. До 2008 р. фіскальні порогові реєстрації дорівнювали: для лобістської фірми – 2500 доларів та для організації, що наймає штатних лобістів – 10 000 доларів. Дослідник Д. Кірпатрік пояснював: «Конгрес знаходить способи обійти обмеження

в діяльності лобістів. Лобісти та їх роботодавці зазвичай платять за заходи, але в рамках нових правил... Замість того, щоб оплачувати рахунок законодавця, лобісти платять Комітету політичних дій (PAC), створеному законодавцем, за збір коштів. В свою чергу комітет оплачує шлях законодавця... Внесок у розмірі 2500 доларів від Комітету політичних дій дає право лобісту компанії приєднатися до м-ра Кантора в Starbucks поруч із його офісом на Капітолійському холмі цієї весни чотири рази» [11]. Нові вимоги 2021 р. відповідно до «Lobbying Disclosure Act» (LDA) вимагають надання інформації щодо внесків та платежів, здійснених зареєстрованим лобістом, а також будь-яким комітетом політичної дії (PAC). LDA вимагає від суб'єкта декларування розкривати інформацію про себе, а також про будь-який комітет, який суб'єкт декларування засновує або контролює, наприклад: 1) дату, одержувача та суму коштів, внесених на користь федерального кандидата або посадової особи, PAC або комітету політичної партії (зареєстрованого Федеральною виборчою комісією), якщо загальна сума за період на користь цього одержувача дорівнює або перевищує 200 доларів США; 2) дату, ім'я одержувача та суму, сплачену за захід; та інше [13].

В Німеччині новий закон 2022 р. вимагає реєстрації від «представників інтересів» якщо їх щорічні фінансові витрати у сфері представництва інтересів перевищують 10 тис. євро, а також вимагають подання інформації про індивідуальні державні гранти та субсидії, індивідуальні пожертви від третіх осіб у розмірі 10 тис. євро кожна, за умови перевищення суми 20 тис. євро від одного донора протягом календарного року. У такому разі донор подає інформацію: а) ім'я, назва компанії донора, б) місцезнаходження донора, в) опис вигоди; 7) річні фінансові звіти або виписки з рахунків юридичних осіб. Так, новий закон передбачає деталізацію інформації і про лобіста, і про замовника, і щодо сфери інтересів, а також фінансової вигоди, хоча, очевидно, що із сфери контролю вилучаються дані щодо контрактів, загальна щорічна сума яких є меншою за 20 тис. євро.

Крім аналізу політичного фінансування об'єктами дослідників лобіювання є *публічний порядок денний політиків, з календарями зустрічей вищих посадових осіб*, що оприлюднюються в режимі реального часу або постфактум, з метою сукупного вимірювання (та обліку) контактів з конкретними групами інтересів. Дев'ять із 18 країн зазначили, що вони вимагають від деяких державних посадових осіб оприлюднити свої порядок денний або розкривати інформацію про свої зустрічі з лобістами [18].

Частиною комплексної нормативно-правової основи лобіювання складають процедури державних закупівель та антикорупційні заходи. *Державні закупівлі та боротьба з корупцією* – це фактично та сфера, де компанії отримують прямі замовлення або беруть участь у державних тендерах, щоб виграти контракти і тому ризик корупції тут оцінюється як найвищий. Наприклад, підозри в прихованому лобізмі на рівні уряду Угорщини висловили 31 травня 2023 р. депутати Європарламенту обговорюючи можливість головування Угорщини в Раді ЄС в другій половині 2024 р. Вони ухвалили Резолюцію в якій висловили «серйозне занепокоєння» щодо такої можливості через невідповідність законодавства Угорщини цінностям ЄС, «систематичні та навмисні зусилля уряду Угорщини підірвати основоположні цінності ЄС», особливо через ситуацію із «замороженими» фондами відновлення», спробами уряду взяти під контроль стратегічні галузі промисловості, відсутністю належного контролю за фінансовою політикою угорського уряду.

Всі вище перелічені елементи можливого аналізу регулювання лобізму формують комплексну основу для дослідження регулювання лобіювання, але переважна група досліджень інструментів регулювання лобіювання зосереджена на виявленні специфіки функціонування створюваних в державах реєстрів, які можуть мати різні форми, залежно від: 1) суб'єкта, який їх видає; 2) суб'єктів, на яких спрямована реєстрація; 3) характеру реєстрації.

Класифікуючи реєстри за суб'єктами, які створюють реєстр, зазначимо, що очевидну специфіку демонструють 1) реєстри, створені приватними суб'єктами (професійними асоціаціями лобістів, лобістськими агентствами), та 2) реєстри, створені та керовані державними суб'єктами. Перші є добровільними за природою і є прикладом саморегулювання. Вони зазвичай пов'язані з «моральним» обов'язком дотримуватися кодексу поведінки (навіть якщо зазвичай висловлюються загальні занепокоєння щодо реальних можливостей перевірок дотримання та санкцій, а відтак вони навіть не можуть вважатися випадком правового регулювання. У другому випадку реєстри видаються державними установами, такими як законодавчі збори, міністерства, або окремими державними установами/відомствами, і бувають різних типів.

Згідно з п. 20-24 пояснювального меморандуму до рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2017)2 від 22 березня 2017 р. критерій, в основі якого тип суб'єкта, який видає Реєстр формує *дві моделі регулювання лобістської діяльності*: 1) «законодавчу», яка полягає у встановленні державою на рівні нормативного регулювання правил, які є обов'язковими для лобістів і, у деяких випадках, публічних службовців, які з ними контактують. Ця модель передбачає наявність санкцій за порушення законодавства, в тому числі адміністративних чи кримінальних, які можуть варіюватися від попереджень до штрафів і, у деяких випадках, ув'язнення; 2) *модель «саморегулювання»*, яка дозволяє лобістам регулювати свою діяльність на основі Кодексів поведінки, прийнятих асоціаціями професійних лобістів. Санкції в цій моделі варіюються від репутаційного ризику до призупинення членства в асоціації.

Як правило, країни поєднують обидві моделі регулювання лобістської діяльності. Так, у Німеччині, з одного боку, діє модель законодавчого регулювання лобістської діяльності, спрямована на федеральний парламент, і, водночас, – діють добровільні кодекси поведінки для лобістів, запроваджені професійними

асоціаціями лобістів на національному рівні. В Австрії для стимулювання лобістів дотримуватись етичних норм, було законодавчо встановлені стандарти, які лобісти зобов'язані включити у кодекси поведінки. У Литві законодавчі норми регулюють всі правила лобіювання, зобов'язуючи прийняття кодексів поведінки з конкретно визначеним змістом.

У Сполученому Королівстві також сформовано гібридну модель регулювання: є законодавче регулювання, доповнене саморегулюванням на основі кодексів трьох асоціацій лобістів. Палата громад британського парламенту, яка почала впроваджувати вимоги, щодо прозорості діяльності та попередження конфліктів інтересів у 1974 р. запровадила Реєстр фінансових інтересів членів парламенту та обов'язок членів парламенту декларувати матеріальний інтерес [6]. У 1985 р. розкриття інформації, що підлягає реєстрації, стало вимогою Реєстру, який підкреслює відповідальність депутата розкривати інформацію про: оплачувану роботу, професійні інтереси, покликання у сфері зв'язків з громадськістю, число та зміст консультацій та послуг, які надаються клієнтам, в тому числі дії, пов'язані з впровадженням в Палаті або її комітетах, в тому числі спонсорство заходів у Палаті, представлення міністрам, службовцям та членам Парламенту, супроводження делегацій. В 1995 р. було прийнято Резолюцію «Угоди про надання послуг» (вона потім змінювалася в 2002 р. та 2009 р.), якою передбачено, що: будь-який член парламенту укладає угоду, яка передбачає надання ним послуг у його якості члена Парламенту, якщо ця послуга передбачає гонорари або пільги, що підлягають сплаті в діапазонах до 5 000 фунтів ст. або 5 001-10 000 фунтів ст. Така угода підлягає зберіганню і передається Парламентському уповноваженому з питань стандартів одночасно з реєстрацією в Реєстрі фінансових інтересів членів, дані якого мають бути доступними для громадськості. В 2002 р. *Кодекс поведінки* було доповнено *Розділом №3*, який встановив, що під час парламентських слухань та при контакті з представниками виконавчої влади члени палати представників не мають права захищати інтереси зовнішнього лобіста, якщо одержують від нього винагороду, мають прямі фінансові зв'язки з компанією-лобістом, є радниками компаній-лобістів. Член парламенту може захищати інтереси лобіста, але лише у разі, якщо зареєструє отримані від лобіста кошти у Реєстрі інтересів членів парламенту. Інформація, що підлягає розкриттю, була деталізована в Резолюції парламенту «*Реєстрація фінансових інтересів депутатів*» від 30 квітня 2009 р. (зі змінами від 2011 р.), яка встановила вимоги щодо реєстрації членів, які підпадають під Категорію 1 (Директорат), Категорію 2 (Оплачувана робота за наймом, офіс, професія), Категорію 3 (Клієнти), «за винятком випадків, коли розкриття інформації суперечила б правовому або професійному обов'язку щодо недоторканності приватного життя або конфіденційності особи, організації або компанії, що здійснює платіж» [6, с. 42]. Ці реєстри тепер мали надати Реєстратору інформацію про: а) суму кожного платежу; б) характер роботи; с) кількість годин, відпрацьованих протягом періоду, до якого відноситься виплата. В резолюції встановлювався фінансовий поріг реєстрації: платіж повинен бути зареєстрований якщо його вартість перевищує 1/10% від поточної заробітної плати члена Парламенту; або якщо загальна вартість платежів від однієї і тієї ж особи, організації або компанії протягом календарного року перевищує 1% від поточної зарплати депутата. Положення Резолюції застосовувалися незалежно від того, чи залежить інтерес від посади члена парламенту, чи виникає з неї.

Очевидно, що вимоги реєстрації поступово трансформують систему регулювання з так званої «м'якої» моделі до більш суворішої.

Що стосується суб'єктів, які підлягають реєстрації, то деякі реєстри функціонують як 1) списки організацій (стейкхолдерів певного політичного процесу або, в деяких випадках, лобістських фірм), 2) списки фізичних осіб, які професійно займаються лобістською діяльністю (в деяких випадках вони стосуються лише лобістів-консультантів, виключаючи «штатних» лобістів (наприклад, так звані «house»-лобісти в британському Реєстрі лобістів-консультантів); 3) в третьому варіанті реєстри поєднують попередні дві групи: вимагають від зацікавлених сторін розкривати інформацію про те, хто діє як лобіст від них в їх інтересах. Наприклад, в Німеччині за новим законом про реєстр лобістів з 1 березня 2022 р. будь-хто, хто займається адвокатською діяльністю в *Бундестазі має* бути внесений до реєстру [15]. §1 Закону 2022 р. фактично заміняє поняття лобізм поняттям «представництво інтересів», пояснюючи, що це «будь-який контакт з метою здійснення прямого чи опосередкованого впливу на процес прийняття рішень органами, депутатами, парламентськими групами або Бундестагу, або з метою прямого чи опосередкованого впливу на процес прийняття рішень Федеральним урядом» [15]. Положення поширюється на державних секретарів, керівників департаментів та керівників підвідділів. При цьому, представниками інтересів визначені «всі фізичні або юридичні особи, товариства або інші організації, також у формі мереж, платформ або інших форм колективної діяльності, які самі здійснюють або доручають здійснювати представництво інтересів відповідно доручення». Так, новий закон в Німеччині розширив коло суб'єктів лобістської діяльності, оскільки до 2022 р. суб'єктами «представницької діяльності» були виключно юридичні особи. Реєстрації підлягають фізичні та юридичні особи які здійснюють представництво інтересів на регулярній основі, це представництво здійснюється на діловій основі для третіх осіб; або якщо протягом останніх 3-х місяців було здійснено більше 50 різних контактів, що становлять інтерес. Реєстрація здійснюється невідкладно, як тільки виконується одна з цих умов. Дозвіл на доступ до будівель Бундестагу з метою участі у публічних слуханнях надається лише тим «представникам інтересів», які зареєстровані.

Що стосується характеру реєстрації, то виокремлюють три основні типи реєстрів:

1) *Добровільний* – це відкриті списки, до яких окремі фахівці або організації можуть добровільно записатися, як правило, в обмін на певні вигоди, принаймні, з метою захисту репутації; Такі добровільні реєстри можуть створюватися професійними асоціаціями – приклади можна знайти в Іспанії, Румунії чи Латвії, або державними органами, які запрошують організації та професіоналів реєструватися, пропонуючи полегшений доступ до приміщень або участь у консультативній процесі – як у випадку з Німецьким Бундестагом або інституціями Європейського Союзу до 2014 року.

2) *Обов'язковий* реєстр діє як списки осіб, які юридично дають право на лобіювання внесеним до них суб'єктам, і які мають на меті запобігти участі в лобістській діяльності тих, хто не внесений до списку, від участі в лобістській діяльності. Приклади таких реєстрів можна знайти в таких реєстрах можна знайти в США, Канаді, Литві, Чилі, Ірландії та Франції. Навіть якщо ці реєстри зазвичай оцінюються дуже позитивно за різними індексами жорсткості, в деяких випадках необхідно враховувати низку прогалин і застережень щодо різних визначень лобіювання, в контексті можливого виключення деяких категорій лобістів (і політиків) зі сфери застосування закону, або більш-менш жорсткої політики імплементації.

3) третій тип реєстру – *умовний* і проміжний варіант між двома попередніми. Ці реєстри формально є добровільними, але державні органи влади можуть вимагати присутності в реєстрі як умову доступу до процесів консультацій або навіть зустрічей з політиками. Таким є випадок з Реєстром прозорості Європейського Союзу після 2014 року.

За двадцять років консолідації інформації по формам регулювання лобістської діяльності років було запропоновано різні підходи для узагальнення, в тому числі – вимірювання та порівняння за певними критеріями регулювання лобіювання в різних країнах. Так, Індекс Офейм (запропонований Синтією Офейм в 1991 р.) складався з 22 окремих позицій, кожна з яких була взята з трьох аспектів регулювання лобіювання: 1) законодавче визначення лобіювання (7 пунктів); 2) частота та якість розкриття інформації (8 пунктів); та 3) нагляд та забезпечення дотримання законодавства (7 пунктів). Кожен з 22 вимірів визнавався таким, що має вирішальне значення для зусиль держави щодо регулювання діяльності зі спеціальним інтересом [22, с. 406]. Наприклад, частота звітності та обсяг інформації впливають на якість розкриття. Перше забезпечує періодичне оновлення інформації, тоді як друге вимагає більшої чи меншої конкретизації. Щодо законодавчих визначень лобіювання, то вони різняться за ступенем інклюзивності. Аналізуючи ситуацію в США, С. Офейм вказувала, що наприклад, в цій країні лише два штати – Арканзас та Іллінойс, що не мають законодавчого визначення лобіювання, 30 штатів не включають адміністративне лобіювання як критерій визначення лобіювання, а інші 7 штатів визначають лобістами виборних посадових осіб, і лише кілька штатів визначають лобістами державних службовців. Крім того, деякі штати встановлюють певні компетенції, витрати та часові стандарти для лобістської діяльності. Кожен із семи критеріїв для визначення лобістів був закодований 1, якщо критерій був включений до штату, якщо лобізм був визначений або ініційований, і 0, якщо він не був включений. П'ять штатів – Арканзас, Джорджія, Луїзіана, Юта і Вайомінг – не вимагали періодичної звітності. Штати, які вимагають подавати звіти щомісяця під час сесії або обидва звіти між сесіями, отримали код 1, тоді як штати, які вимагають подавати звіти щоквартально, раз на півроку або щорічно, отримали код 0. Оскільки, країни (штати в США) відрізняються за готовністю здійснювати моніторинг регулювання лобіювання та здатністю притягати до відповідальності за його порушення. У деяких випадках держава лише випадковим чином відбирає звіти або звіти, на які були подані скарги, і розглядає їх. Тому ретельність перевірки була закодована (1 – перевірка всіх звітів, 0 – менш ретельна перевірка). Серйозність зобов'язань держави щодо регулювання лобіювання значною мірою залежить від повноважень органу або комісії, відповідальних за регулювання діяльності лобістів. Суворість цих повноважень вимірюється шістьма елементами. Ці елементи включають те, чи може орган викликати в суд свідків, витребувати документи, проводити адміністративні слухання, накладати адміністративні штрафи, накладати адміністративні штрафи або подавати до суду на незалежного суддю. За всіма цими елементами державі присвоюється 1, якщо орган має такі повноваження, або 0, якщо не має. Для 20 елементів дихотомічна схема кодування є очевидною процедурою; для двох елементів – частота звітування та ретельність зворотного зв'язку – дещо більш тонка вказівка на те, що втрачається в простій процедурі кодування 0/1.

Так, на основі дихотомічного кодування Синтія Офейм запропонувала визначення режимів регулювання лобіювання в штатах США, де при показниках від 0 до 18 в штаті визначався слабкий (м'який) режим регулювання (наприклад, Арканзас (0), Алабама (8), Мічіган (10), а якщо 18 та вище – жорсткий режим регулювання (наприклад, Массачусеттс (17), Вісконсін (18), Нью-Джерсі (18), Вашингтон (18) [22, с. 408]. Взагалі штати розрзнялися так: 27 штатів мали індекс від 0 до 10, і 20 штатів мали індекс від 11 до 18 [22, с. 409].

Схожим став індекс Адама Дж. Ньюмарка (Індекс Ньюмарка), запропонований в 2017 р., також орієнтований на порівняння механізмів регулювання в штатах США [16]. В 2010 – 2019 рр. Радж Чари, Джон Хоган, Гери Мерфі і Мішель Крепаз [4; 5], взявши за основу «метод найманців» (hired guns method) використаний в дослідженні Центру громадської доброчесності (CPI) для аналізу законодавства про лобіювання, отримали бали CPI і виявили, що індекс CPI містить більше вимірів, необхідних для оцінки надійності регулювання лобіювання, тобто має вищий вміст валідності, ніж інші індекси [3, с. 6].

CPI, або Corruption Perceptions Index є рейтинговим індексом, який щорічно публікує Transparency International, міжнародна некомерційна організація, яка бореться з корупцією. CPI оцінює рівень сприйняття корупції у державному секторі різних країн за 100-бальною шкалою, де 0 означає, що країна сприймається як повністю корумпована, а 100 – як повністю вільна від корупції. Індекс CPI використовує вісім критеріїв для кодування та оцінювання законодавчих текстів: визначення лобіста; індивідуальна реєстрація; розкриття інформації про індивідуальні витрати; розкриття інформації про витрати роботодавця; розкриття інформації про витрати фізичних осіб; розкриття інформації про витрати роботодавців; електронна подача документів; публічний доступ (до реєстру); положення про оберткові двері та періоди охолодження; правозастосування. Ці критерії охоплюють 48 детальних запитань. На основі вивчення законодавчого акту, кожному пункту, що міститься в ньому, присвоюється числове значення. Оцінка CPI визначає рівень надійності закону щодо лобіювання, розраховується з максимальної кількості 100 можливих балів. Чим більше балів, тим більш надійним є закон.

Розрахунок CPI ґрунтується на даних різних міжнародних опитувань та досліджень, що проводяться різними незалежними та шанованими джерелами. Ці дослідження включають питання про хабарі серед чиновників, використання публічних владних повноважень в особистих цілях, відсутність покарань за корупцію і т. ін. CPI є важливим інструментом для глобального моніторингу рівня корупції та часто використовується для порівняння рівнів корупції між різними країнами. Проте слід враховувати, що індекс вимірює сприйняття корупції, а не її фактичний рівень.

Основні критерії та їх відповідність типу регуляторного режиму представлені в Таблиці 1.

Таблиця 1

Особливості трьох класифікацій надійності законів про лобіювання

	<i>Системи низького рівня надійності</i>	<i>Системи середнього рівня надійності</i>	<i>Системи високого рівня надійності</i>
Правила реєстрації	Правила індивідуальної реєстрації з мінімальною деталізацією	Правила індивідуальної реєстрації з більшою деталізацією	Правила індивідуальної реєстрації зі значною деталізацією
Витрати розкриття інформації	Немає правил щодо розкриття інформації про індивідуальні витрати розкриття інформації про індивідуальні витрати або витрат роботодавця	Деякі правила щодо розкриття інформації про індивідуальні витрати розкриття інформації про індивідуальні витрати; жодних правил щодо розкриття витрат роботодавців	Жорсткі правила щодо розкриття інформації про витрати фізичних осіб, розкриття інформації про особисті витрати та розкриття витрат роботодавців
Електронне подання	Слабка онлайн-реєстрація та паперовий документообіг	Надійна система для онлайн-реєстрації реєстрації, без паперової тяганини	Надійна система для онлайн-реєстрації реєстрації, без паперової тяганини
Публічний доступ	Список лобістів доступний, але не деталізований та не оновлюється часто	Список лобістів доступний, деталізований та часто оновлюється	Список лобістів та інформація про їхні витрати розкриття інформації про їхні витрати, детальний та часто оновлюється
Право-застосування	Обмежені можливості правозастосування вкладені в державні органи. Слабкий правозастосовний потенціал	Теоретично державний орган має правозастосовні можливості, однак рідко використовуються	Державний орган може і має право проводити обов'язкові перевірки / аудити
Забезпечення «оберткових дверей»	Відсутність періоду охолодження перед тим, як колишні законодавці можуть зареєструватися як лобісти	Існує період «охолодження» перед тим, як колишні законодавці зможуть зареєструватися як лобісти	Існує період «охолодження» перед тим, як колишні законодавці зможуть зареєструватися в якості лобістів

Джерело: [3].

Застосування індексу для порівняння національних юрисдикцій дозволяє проводити пряме порівняння різних регуляторних систем. Регуляторний режим, що набрав понад 60 балів оцінюється як системи з високим рівнем надійності, ті, що набрали від 30 до 59 балів, як системи з середнім рівнем надійності, а ті, що набрали від 30 до 59 балів, – як системи надійності, а ті, що набрали менше 29 балів, вважаються низько надійними. А. Бітоні та Дж. Хоган звертають увагу, що ряд країн, які запровадили регулювання лобіювання, мають тенденцію робити свої системи регулювання більш жорсткими (за деякими виключенням, як, наприклад, Угорщина, яка прийняла Закон про лобіювання в 2006 р., а потім відмінила його в 2011 р.). Наприклад, в Канаді тенденцію до формування більш жорсткої моделі демонструє зміна індексу CPI: «Закон про реєстрацію лобістів» 1989 р. оцінювався в 37 балів, новий закон 2008 р. – Закон про лобіювання, яким запроваджені більші штрафи для лобістів, які порушують правила, оцінено в 50 балів.

Міжнародну ситуацію з точки зору лобіювання законів щодо лобіювання відповідно до індексу CPI підсумовує Таблиця 2 [3, с. 6].

Таблиця 2

Показники CPI для регулювання лобіювання, знайдені в різних країнах світу

<i>Регулювання лобізму</i>	<i>Показник CPI</i>	<i>Теоретична класифікація (Дж. Чарі та М. Крепаза, 2010)</i>
США (2007)	62	Висока надійність
Канада (2008)	50	Середня надійність
Словенія (2010)	47	Середня надійність
Угорщина (2006 р., припинено у 2011 р.)	45	Середня надійність
Литва (2001)	44	Середня надійність
Чилі (2014)	42	Середня надійність
Франція (2016)	42	Середня надійність
Ірландія (2015)	37	Середня надійність
Австралія (2008)	33	Середня надійність
Австрія (2012)	32	Середня надійність
Єдиний Реєстр відкритості (JTR) ЄП та Єврокомісія (2014)	32	Середня надійність
Мексика (2010)	29	Низька надійність
Ізраїль (2008)	28	Низька надійність
Велика Британія (2014)	28	Низька надійність
Польща (2005)	27	Низька надійність
Нідерланди (2012)	24	Низька надійність
Європейська Комісія (2008)	24	Низька надійність
Німеччина (1951)	17	Низька надійність
Європейський парламент (1996)	15	Низька надійність

Джерело: Радж Чарі, Джон Хоган, Г'єрі Мерфі і Мишель Крепаз; Альберто Бітоні та Джон Хоган [3; 4; 5]

Водночас, процес ідексації регулювання лобіювання постійно демонструє розвиток [2: 10: 12; 25]. Наприклад, на думку Амінати Сарі Рот існуючі індекси мають значні недоліки: непридатність для застосування в міжнародному контексті індексів Офейма, та Ньюмарка. Індекси Крепаза та Чарі (з дуже великою або дуже низькою кількістю елементів індексу) не досягають належного балансу між валідністю та надійністю, а метод рівного зважування – індекс Холмана та Люнебурга не відображає різну важливість положень політики [25]. Аміната Сара Рот вказує, що показники «надійності» є центральним інструментом для оцінки нормативних актів лобіювання [25]. Дослідницький проєкт А. С. Рот «Laidlaw Research and Leadership Scholarship» має на меті створити дійсний і доступний індекс стійкості, що передбачає включення інших показників вимірювання, які повинні мати кореляцію з принципами Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо прозорості та чесності лобіювання, які встановлюють золотий стандарт для регулювання лобіювання. А. С. Рот для відбору елементів вимірювання застосувала чотири критерія, запропонованих Ерлом Беббі [2, с. 575]: 1) *валідність* (якщо хочете виміряти регулювання лобізму, то кожен з ваших елементів має відображати регулювання можливих форм лобістської діяльності або

відсутності такого регулювання); 2) *одновимірність* (йдеться про побудову шкали, де комбінований показник має відображати лише один вимір концепту, навіть якщо ці дві змінні можуть бути емпірично пов'язані); 3) *належний рівень загальності/конкретності* (комбіновані показники передбачають поєднання елементів для створення чогось нового, а характер включених елементів визначатиме, як конкретно або загалом вимірюється змінна); 4) *дисперсія* (відбираючи елементи для індексу слід звернути увагу на величину дисперсії, яку вони забезпечують. Наприклад, якщо питання має вказувати на регулювання лобізму, слід звернути увагу на те, яка частка учасників відносин буде професійними лобістами).

А. С. Рот визначила 23 пункти для аналізу регулювання, розділивши їх за шістьма субіндексами (див. Таблиця 3).

Таблиця 3

**Складові індексу аналізу законодавчого регулювання лобіювання, використані А. М. Рот
(авторки онлайн-платформи lobbysmeter.eu)**

<i>Номер</i>	<i>Тема</i>	<i>Можливі бали</i>
Субіндекс I: Визначення лобіювання		0-20 балів
1 а) – г)	Які з цих суб'єктів зобов'язані реєструватися як лобісти? Професійні лобісти та консультанти Штатні лобісти Юридичні фірми Аналітичні центри НУО Профспілки Релігійні організації	0 / 2 0 / 2 0 / 2 0 / 2 0 / 2 0 / 2 0 / 2
2 а) – с)	Що з цього вважається об'єктами лобіювання відповідно до законодавством? Законодавча влада Виконавча влада Інші державні службовці (наприклад, державні службовці в органах крім органів законодавчої та виконавчої влади)	0 / 2 0 / 2 0 / 2
Субіндекс II: Загальні вимоги до розкриття інформації		0-10
3	Чи зобов'язані лобісти розкривати інформацію про те, від чийого імені вони лобіюють від імені кого вони лобіюють (де це доречно, наприклад, консультантів, юристів)?	0 / 2
4	Чи зобов'язані лобісти розкривати інформацію про питання, яке вони лобіюють?	Ні – 0 Загальне питання – 1 Конкретний законопроект – 2
5	Чи зобов'язані лобісти розкривати інформацію про свою лобістську діяльність та комунікації?	0 / 2
6	Чи зобов'язані лобісти розкривати свої лобістські контакти/цілі/об'єкти?	0 / 2
7	Чи зобов'язані законодавці публікувати інформацію про наслідки прийняття законів (законодавчий слід)?	0 / 2
Субіндекс III: Вимоги до розкриття фінансової інформації		0 / 12
8	Чи потрібно розкривати інформацію про витрати?	Немає – 0 Загальний -2 Деталізований - 4
9	Чи повинні лобісти розкривати джерела свого фінансування?	4
10	Які положення стосуються подарунків та фінансових внесків лобістів?	Немає – 0 Обмежене розголошення-2 Заборонені – 4

Продовження табл. 3

<i>Номер</i>	<i>Тема</i>	<i>Можливі бали</i>
Субіндекс IV: Свочасність, якість та доступність		0-8
11	Коли лобістам потрібно реєструватися?	>4 місяців – 0 <4 місяці – 1 <10 днів – 2
12	Чи є реєстр загальнодоступним онлайн?	Ні – 0 PDF або подібний формат – 2 База даних – 4
13	Як часто потрібно оновлювати інформацію (наприклад, переєстрація, звітування про діяльність або повідомлення про зміни)	>6 місяців – 0 <6 місяців – 2
14	Чи проводяться перевірки якості (аудити або вибіркові перевірки для виявлення неповних або неправильних записів)?	0 / 2
Субіндекс V: Добросовісність та етика		0 / 8
15	Чи існує положення, яке вимагає, щоб дорадчі групи були збалансовано та прозоро формувати дорадчі групи? (представництво інтересів, зобов'язані декларувати потенційні конфлікти інтересів тощо)?	0 / 2
16	Чи містить законодавство кодекс поведінки для лобістів?	0 / 2
17	Чи існує період "охолодження" для державних службовців?	Ні – 0 Так (для деяких) – 1 Так (для всіх) – 2
18	Чи існують положення щодо запобігання конфлікту інтересів для публічних службовців (наприклад, заборона на отримання посадових осіб (наприклад, законодавці, яким заборонено оплачуване представництво інтересів, повинні декларувати потенційний конфлікт інтересів)?	0 / 2
Субіндекс VI: Правозастосування та дотримання законодавства		0 / 28
19	Реєстрація лобістської діяльності є добровільною чи обов'язковою?	Добровільна – 0 Обов'язкова – 4
20	Чи існує незалежний наглядовий орган? *Чи існує незалежний наглядовий орган? слідчими повноваженнями?	Ні – 0 Так – 2 Так* – 4
21 а) – с)	Які види покарань можуть бути застосовані? Адміністративні штрафи, наприклад, виключення з реєстру Штрафи Тюремне ув'язнення	0 / 4 0 / 4 0 / 4
22	Чи застосовувалися штрафні санкції за останні 2 роки?	Ні – 0 н/д – 2 Так – 4
23	Чи існує механізм перегляду законодавства (або чи переглядалося воно протягом останніх 5 років)?	0 / 4
ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА НАДІЙНОСТІ		0 – 86

Джерело: Lobbying regulation robustness index [25].

Нарешті, індекс був оцінений з точки зору валідності, тобто було перевірено його правильність. Була проведена конвергентна оцінка валідності або так званий «тест збігу», що показує наскільки сильно пов'язані дві різні речі, які мають бути пов'язані). У цьому випадку перевірявся зв'язок між новим індексом та іншим відомим індексом (СРІ), який вимірює рівень корупції у різних країнах. Така перевірка показала, що зв'язок досить сильний (коефіцієнт кореляції дорівнює 0.6807), що говорить про те, що новий індекс працює правильно і може використовуватися для вимірювання стійкості регулювання лобіювання. І це було перевірено не лише в одній країні, а й у 13 різних юрисдикціях у всьому світі [25]. Для аналізу якості законодавчого регулювання лобізму та підвищення рівня знань громадськості про регулювання лобізму А. С. Рот створила онлайн-платформу lobbymeter.eu.

Розробка нового індексу дає можливість підвищення ефективності регуляції лобізму на міжнародному рівні, що є кроком вперед у створенні більш прозорого та справедливого політичного процесу.

Висновки. Лобізм відіграє важливу роль в політиці та бізнесі. Світова практика показує, що ефективне регулювання цієї діяльності веде до прозорості політичного процесу, створює умови для відкритого діалогу між державою та бізнес-сектором.

Вивчення перспектив порівняльних досліджень регуляції лобізму є важливим кроком. Існуючі індекси, які визначають ефективність законодавства щодо регулювання лобізму, надають можливість аналізу та оцінки різних моделей. Серед них: індекс Офейм, індекс Ньюмарка, індекс Крепаза та Чарі, індекс Холмана та Люнебурга, індекс Рот. При цьому, наприклад, Індекс прозорості лобізму Transparency International оцінює системи регулювання лобізму в різних країнах на основі декількох критеріїв, зокрема доступності інформації про лобіювання, обмежень на дарунки та ін. Інший індекс – Corruption Perceptions Index (CPI) – враховує рівень корупції в країні та може вказувати на слабкі місця в регулюванні лобізму. Порівняння цих індексів має свої складності. Різні країни мають різні законодавчі рамки, культуру та традиції лобіювання, що може вплинути на ефективність регуляції. Також важливо враховувати різницю в розумінні та інтерпретації поняття «лобізм». Тому порівняльне дослідження має бути гнучким і враховувати ці особливості. Це допоможе підвищити ефективність регулювання лобізму, незалежно від культурних та політичних різниць, і сприяти створенню більш прозорого та справедливого політичного процесу.

References:

1. Almond G. A. Research Note: A Comparative Study of Interest Groups and the Political Process. *The American Political Science Review*. 1958. Vol 52, Is. 1. P. 270-282.
2. Babbie E. *Indexes, Scales, and Typologies / The Basics of Social Research*. 4th ed. Belmont: Thomson Wadsworth, 2008. P. 168–198
3. Bitonti A., Hogan J. Lobbying Regulation / P. Harris et al. (eds.), *The Palgrave Encyclopedia of Interest Groups, Lobbying and Public Affairs*. April, 2021. 8 p. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-13895-0_105-1 (дата звернення: 03.06.2023)
4. Chari R., Crepez M. Assessing the validity and reliability of measurements when evaluating public policy. *Journal of Public Policy*. 2018. Vol. 38. Is. 3. P. 275–304.
5. Chari R., Hogan J., Murphy G., Crepez M. *Regulating lobbying: A global comparison* (2nd ed.). Manchester: Manchester University Press. 2019. 256 p.
6. Code of Conduct for MPs. Approved by the House of Commons on 12 December 2022 together with The Guide to the Rules relating to the Conduct of Members / Ordered by the House of Commons to be printed on 23 January 2023 / UK Parliament. 49 p. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/cm5803/cmcode/1083/1083.pdf> (дата звернення: 03.06.2023)
7. CoE. Legal Regulation of Lobbying Activities in the Context of Public Decision Making Recommendation. CM/Rec(2017)2 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 22 March 2017 and explanatory memorandum. 2017. 37 p. URL: <https://rm.coe.int/legal-regulation-of-lobbyingactivities/168073ed69> (дата звернення: 03.06.2023)
8. CoE. GRECO. 21st General Activity Report (2020) of the Group of States against Corruption (GRECO) Anti-corruption trends, challenges and good practices in Europe & the United States of America Adopted by GRECO (March 2021)/ Justice Commissioner Didier REYNDERS, European Commission. 53 p. URL: <https://rm.coe.int/21st-general-activity-report-greco-2020/1680a2173c> (дата звернення: 01.06.2023)
9. Global Corruption Barometer. Transparency International. URL: <https://www.transparency.org/en/gcb> (дата звернення: 27.02.2023)
10. Holman C., Luneburg W. Lobbying and transparency: A comparative analysis of regulatory reform. *Interest Groups & Advocacy*. 2012. Vol.1. P.75–104. URL: <https://link.springer.com/article/10.1057/iga.2012.4> (дата звернення: 01.2023)
11. Kirkpatrick D. D. Congress Finds Ways to Avoid Lobbyist Limits. *N.Y. TIMES*. Feb. 11, 2007. URL: <https://www.nytimes.com/2007/02/11/us/politics/11trips.html> (дата звернення: 06. 07.2023).
12. Laboutková Š., Šimral V., Vymětal P. *Transparent Lobbying and Democracy*. Cham: Palgrave Macmillan. 2020. 266 p. DOI: 10.1007/978-3-030-36044-3.
13. LDA. Lobbying Disclosure Act Guidance Effective January 1, 2008. Last Revised February 28, 2021. URL: https://lobbyingdisclosure.house.gov/amended_lda_guide.html (дата звернення: 01.06.2023)

14. Lobbying regulation robustness index. URL: https://static1.squarespace.com/static/60e82bb34a779629ca9b1a2f/t/613e198b76794d67b7330c3c/1631459723934/Index+items_final.pdf (дата звернення: 01.06.2023)
15. Lobbyregister für die Interessenvertretung gegenüber dem Deutschen Bundestag und der Bundesregierung. URL: <https://www.lobbyregister.bundestag.de/startseite> (дата звернення: 01.06.2023).
16. Newmark A. J. Lobbying regulation in the states revisited: What are we trying to measure, and how do we measure it? *Interest Groups & Advocacy*. 2017. Vol. 6. Is. 3. P. 215–230.
17. OECD. 10 Principles for Transparency and Integrity in Lobbying, OECD. 2013. 6 p.
18. OECD. Lobbying in the 21st Century. Transparency, Integrity and Access. OECD Publishing, Paris, May 20, 2021. URL: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/c6d8eff8-en/index.html?itemId=/content/publication/c6d8eff8-en>
19. OECD. Lobbying. 2022. URL: <https://www.oecd.org/corruption/ethics/lobbying/>
20. OECD. Recommendation of the Council on Principles for Transparency and Integrity in Lobbying. OECD/LEGAL/0379 та C/M(2010)3/PROV. February 18, 2010. URL: https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0379?_ga=2.80245783.1899335524.1665248008-1431016265.1665248008
21. OECD. Regulating Corporate Political Engagement: Trends, Challenges and the Role for Investors. OECD Public Governance Policy Papers No.13. 2022. 55 p.
22. Opheim C. Explaining the differences in state lobby regulations. *The Western Political Quarterly*. 1991. Vol. 44. Is, (2). P. 405–421.
23. PACE. Lobbying in a democratic society (European code of good conduct on lobbying) Recommendation PACE Rec. 1908 26.04.2010. Doc. 12438. URL: <https://pace.coe.int/pdf/7fad1b4e56165b10fd7885f521c66b710d4a2c98085e522747803b93b32c8f46/recommendation%201908.pdf> (дата звернення: 01.06.2023).
24. Radaelli C. M. Regulatory Impact Assessment (RIA). *The Palgrave Encyclopedia of Interest Groups, Lobbying and Public Affairs*. 04 October 2020. P.1-7.
25. Roth A. S. Creating a Valid and Accessible Robustness Index. URL: <https://sites.google.com/view/regulating-lobbying/home/work-of-colleagues/creating-a-valid-and-accessible-robustness-index> (дата звернення: 01.06.2023).
26. Sutton S., Butler K. Lobbying review – chance for industry leadership. April 06, 2023 URL: <https://www.russellmceveagh.com/insights/april-2023/lobbying-review-chance-for-industry-> (дата звернення: 01.06.2023).
27. Transparency International. *Open Governance Standards. Standarts to Promote Citizen Empowerment and Participation*. February, 2013. 11 p.
28. Transparency international. *The Anti-Corruption Knowledge Hub*. URL: <https://knowledgehub.transparency.org/> (дата звернення: 05.05.2023).
29. Transparency of lobbying in Member States. Comparative analysis. Brussels.: EU. 2019. 47 p.
30. Victor J. N. The Role of Organized Interest Groups in American Politics. From the Lecture Series: Understanding The US Government. WONDRIUMDAILY. August 7, 2021 URL: <https://www.wondriumdaily.com/the-role-of-organized-interest-groups-in-american-politics/>

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.3

УДК 323:32.019.5

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7283-3528>

Польовий М. А., д. політ. н., професор Донецького національного університета імені Василя Стуса, професор Університету Коменіюса

Завданням статті є розгляд окремих методичних питань побудови моделей процесів функціонування сфери публічної політики. Зазначено, що сфера публічної політики відіграє найважливішу роль в функціонуванні сучасного суспільства. Саме в межах цієї сфери здійснюються ключові події політичного процесу. Відзначено, що на відміну від природничих наук, які в основному оперують теоретичними моделями, заснованими на вже вивчених закономірностях навколишнього світу з високим рівнем формалізації та широкими можливостями вимірювання за допомогою точних обчислень, у соціально-політичних дослідженнях до сьогодні використовуються в основному описові моделі. Ця ситуація пов'язана із низьким рівнем математизації наших знань про суспільство та політичні процеси зокрема. Зазначено, що для будь-якого об'єкта соціально-політичної реальності повний перелік його характеристик охоплює всі його прояви і не може бути повністю врахованим під час моделювання, оскільки це протирічить засадничому правилу побудови моделей – максимально

точне відображення лише деяких властивостей об'єкта, що моделюється. Визначено, що результатом здійснення усього переліку стандартних операцій із побудови моделі дослідник отримує базову модель системи, що вивчається, придатну для подальшого аналізу та експериментів. Вкрай бажаним представляється супровід моделі розгорнутими коментарями, що мають пояснювати як основні припущення та теорії, покладені в основу моделі, так і співвідношення чинників реального світу та обраних кількісних показників, що їх відображають. Коментарі до моделі повинні також включати пояснення щодо передбачуваних способів подальшого оперування моделлю, пов'язаного із її параметризацією та експериментами. Зазначено також, що будь-яка модель функціонування публічної політики матиме певні обмеження щодо кола публічно-політичних процесів, які вона відображає, а також щодо часових рамок своєї придатності.

Ключові слова: методологія дослідження публічної політики, моделі публічної політики, моделювання інститутів публічної політики, методика побудови моделей, сфера публічної політики

Polovyi M. A. Methodical aspects of modelling the processes of modern public policy operation

The aim of the paper is to consider certain methodological issues of building models of the processes of functioning of the sphere of public policy. It is noted that the sphere of public policy plays the most important role in the functioning of modern society. It is within this sphere that the key events of the political process take place. It is noted that unlike the natural sciences, which mainly operate with theoretical models based on the already studied laws of the surrounding world with a high level of formalization and wide possibilities of measurement with the help of accurate calculations, descriptive models are used in socio-political research to this day. This situation is connected with the low level of mathematization of our knowledge about society and political processes in particular. It is noted that for any object of socio-political reality, a complete list of its characteristics covers all its manifestations and cannot be fully taken into account during modeling, since this contradicts the basic rule of building models – the most accurate reflection of only some properties of the object. that is modeled. It was determined that as a result of the implementation of the entire list of standard model building operations, the researcher receives a basic model of the studied system, suitable for further analysis and experiments. It is highly desirable to accompany the model with detailed comments that should explain both the main assumptions and theories underlying the model, as well as the relationship between real-world factors and selected quantitative indicators that reflect them. Comments on the model should also include an explanation of the intended ways of further operating the model related to its parameterization and experiments. It is also noted that any model of public policy functioning will have certain limitations regarding the range of public and political processes it reflects, as well as regarding the time frame of its suitability.

Keywords: public policy research methodology, public policy models, modelling of public policy institutions, model building methodology, public policy sphere

Важливим елементом аналізу процесів функціонування сучасного демократичного суспільства є моделювання його подальшого розвитку. Серед різних аспектів функціонування такого суспільства чи не найважливішу роль відіграє сфера публічної політики, в межах якої здійснюються ключові події політичного процесу.

Дане моделювання, як правило, має наступні цілі:

- поглиблення розуміння процесів, що вивчаються;
- побудова прогнозу подальшого розвитку цих процесів;
- формування рекомендацій для управлінського впливу на вивчені процеси з метою досягнення бажаних результатів розвитку [3, с. 43].

Завданням даної роботи є розгляд окремих методичних питань побудови моделей процесів функціонування сфери публічної політики.

Слід відзначити, що на відміну від природничих наук, які в основному оперують теоретичними моделями, заснованими на вже вивчених закономірностях навколишнього світу з високим рівнем формалізації та широкими можливостями вимірювання за допомогою точних кількісних обчислень, у соціально-політичних дослідженнях до сьогодні використовуються в основному описові моделі. Ця ситуація пов'язана із низьким рівнем математизації наших знань про суспільство та політичні процеси зокрема.

Отже, модель політичного процесу, як правило, виглядає як набір правил, таблиця тощо, що оперують сукупністю деяких більш або менш строго вимірюваних даних, що відображають структуру та характер об'єкта дослідження. Найпростіший тип базової моделі політичного процесу представляє собою впорядкований набір показників. До розряду показників зазвичай відносять ту чи іншу операційну характеристику політично значущого явища або процесу, яка відображає його властивості, зв'язки або відношення та є одночасно інструментом вимірювання цих ознак.

Показник як інструмент вимірювання політичного процесу має вигляд деякого судження про наявність чи відсутність, а також інтенсивність виявлення певної емпірично спостережуваної властивості об'єкта.

Показник як інструмент вимірювання політичного процесу має вигляд деякого судження про наявність чи відсутність, а також інтенсивність виявлення певної емпірично спостережуваної властивості об'єкта.

У широкому розумінні показник – це будь-яка потенційно або фактично піддавана емпіричній перевірці характеристика об'єкта, яка відображає його властивості, зв'язки або відношення з іншими об'єктами.

Зазвичай виділяють такі види соціальних показників: якісні і кількісні, а також одиночні і групові.

Якісні показники лише констатують наявність чи відсутність якості в термінах деякої номінальної шкали.

Кількісні показники свідчать про інтенсивність виявлення властивості у значеннях "більше-менше". Ці показники можуть бути дискретними (приймають значення, відмінні на цілу величину) та неперервними (приймають будь-які цілі чи дробні значення залежно від потрібної точності, наприклад, часові витрати).

Одиночні показники, в свою чергу, поділяються на:

а) абсолютні – відображають такі характеристики суб'єктів, які конструюються без використання інформації як про соціально-політичне спільноту в цілому, так і про взаємовідносини в ній;

б) відносні – виводяться на основі інформації про відносини між членами спільноти;

в) порівняльні – характеризують суб'єкта через порівняння атрибутів окремих елементів спільноти;

г) контекстуальні – описують члена спільноти властивістю групи в цілому (наприклад, народний депутат, представник виконавчої влади).

Групові показники мають три типи:

а) аналітичні – формуються за допомогою статистичного узагальнення даних про кожен окремий об'єкт;

б) структурні – базуються на даних про відносини членів групи;

в) глобальні – описують лише групи в цілому і не зводяться до властивостей індивідів.

Варто відзначити, що наведена типологія дещо відрізняється від типології, загальноприйнятої в соціальних науках 50-років назад. Порівн.: [4, с. 273 – 274].

Можливе поєднання декількох типів у одному показнику, одночасне характеризування тих самих об'єктів як груп і як індивідів.

Самі по собі показники політичного процесу сприяють переходу від теорії і методології дослідження даного процесу до збору емпіричної інформації і назад через аналіз і інтерпретацію даних до концептуальної моделі об'єкта.

Показники, які втратили свій безпосередній матеріальний зміст, називаються індексами. Основна відмінність між показниками і індексами полягає в опосередкованій, ускладненій процедурі розрахунку останніх, а також в особливостях теоретичної інтерпретації. В інших вимірах вони, як правило, співпадають.

Процес побудови початкової моделі будь-якого політичного процесу, представленої як система показників, зазвичай включає такі етапи:

1) Створення тезаурусу показників політичного процесу.

2) Експертне оцінювання значущості показників, які включаються до тезаурусу.

3) Математико-статистична оцінка значущості показників.

4) Визначення системи обраних показників, як складної взаємозалежної сукупності, що представляє собою початкову базову модель.

Очевидно, що для будь-якого об'єкта соціально-політичної реальності повний перелік його характеристик охоплює всі його прояви і не може бути повністю врахованим під час моделювання, оскільки це протирічить засадничому правилу побудови моделей – максимально точне відображення деяких/певних властивостей об'єкта, що моделюється. Тому завдання створення тезаурусу передбачає відбір компактної сукупності змінних, які відображали б найважливіші характеристики вивченого об'єкта. Тезаурус зазвичай розуміється як перелік важливих показників вивченого об'єкта, відібраних під час аналізу змісту методичних документів, отриманих під час збору первинної фактологічної інформації і систематизованих відповідно до прийнятої класифікаційної схеми. Відносна повнота набору показників обумовлена тим, що мова йде про використовувані показники (а їх кількість є обмеженою), тоді як поза межами системи можливо залишаються такі характеристики, які є суттєвими для розуміння вивченого об'єкта, але з різних причин не враховуються. Однак тут є і певний позитивний момент, пов'язаний з тим, що зміст використовуваних показників відображає актуальні практичні завдання, що стоять перед наукою, тому отримана типологія показників перш за все буде відображати головні проблеми вивченого об'єкта. Побудований тезаурус є інформаційною основою для створення системи показників вивченого об'єкта.

Після створення тезаурусу настає етап перевірки адекватності включених в нього показників до вивченого питання. Вважається загальноприйнятим використання на цьому етапі "методу Дельфі". У найпростішому вигляді метод Дельфі полягає в опитуванні експертів та узагальненні їх рекомендацій. Змістовною метою такого опитування є визначення ступеня адекватності запропонованих до використання показників для вивчених характеристик об'єкта, що вивчається.

Проблема формування експертної групи, досить добре досліджена в соціології, часто обходиться стороною при аналізі політичних питань. Можливо, наступні розглянуті моменти будуть корисні:

Опитування експертів у заздалегідь формалізованих групах (відділ науково-дослідницького установи, група провідних практикуючих фахівців тощо) має свої переваги, але також і недоліки, серед головних з яких – надмірна однорідність експертної групи за рівнем та профілем компетентності. Така однорідність призводить до однобічних оцінок, наданих практично з тієї ж точки зору без врахування інших поглядів. Більш

продуктивним здається метод так званого "сніжного кома", за якого при визначенні експертної групи спочатку кожному експерту пропонується назвати кілька фахівців, які, на його думку, найбільше підходять для включення в загальну експертну групу. Можна використовувати інші методи, такі як використання авторського бібліографічного показника з досліджуваної проблеми, а також відбір найбільш компетентних експертів з першочергового списку за допомогою документального методу, експерименту, голосування і самооцінки. Документальний метод дозволяє визначити компетентність експерта за формальними даними – науковим ступенем і званням, посадою, стажем роботи в відповідній галузі і т. д. Експериментальний метод враховує ефективність роботи експертів у попередніх опитах. Метод голосування передбачає взаємооцінки експертів при умові достатньо стійких наукових контактів між ними. Метод самооцінки дозволяє визначити компетентність експерта в залежності від його відповідей: чи займався він вивчуваною проблемою спеціально, знайомий з нею лише за спеціальною літературою або має про неї лише загальне уявлення. Дані, представлені у спеціальній літературі щодо експертних оцінок, свідчать, що найбільш ефективним показником компетентності експерта є самооцінка (звісно, підкріплена даними, отриманими іншими методами) [1, с. 128 – 129.].

Оптимальна кількість учасників експертної групи, як величина, формально не фіксується. Очевидно, що мінімальний поріг повинен забезпечувати можливість застосування статистичних процедур та відому гарантію проти одностороннього вибору експертів, а максимальний обумовлений реальними можливостями підготовки, проведення і обробки результатів експертизи.

У існуючих системах соціально-політичних показників в основному використовуються прості часткові типи показників, за якими досить легко індикатори інформації, але які надають низький рівень матеріалу для узагальнень і висновків, необхідних в теоретичній або практичній роботі з показниками. Найпоширеніший тип – відсоткова частка. При правильному підході цей показник надає досліднику або практикуючому фахівцю набагато більше, ніж просто абсолютне число, але все ж набагато менше, ніж більш складні і трудомісткі показники.

Разом з тим слід мати на увазі, що соціально-політичні показники – це не вся статистика, а лише та кількісно невелика її частина, яка дозволяє вимірювати найважливіші соціально-політичні зміни, будувати динамічні ряди для порівнянь у часі і просторі. Такий підхід безпосередньо пов'язує будь-яку систему показників з тією чи іншою стороною досліджуваного об'єкта або з об'єктом в цілому, але в той же час ставить жорсткі вимоги до кожного окремого показника. Зокрема, під час вибору кожного з них, як показника, як показує порівняльний аналіз існуючих індикаторних систем, необхідно встановити:

- Інформаційну базу для практичного використання показника.
- Ступінь адекватності показника сутності індикованого об'єкта.
- Можливість формалізації (стандартизації) показника.
- Ступінь його взаємозв'язку з іншими показниками індикаторної системи.
- Відповідність показника цілям теоретичної або практичної роботи.
- Можливість заміни показника за необхідності таким самим ефективним.

Вибір конкретних показників кожного блоку майбутньої моделі повинен відповідати принципам системності, репрезентативності, адекватності, інформативності, порівняльності, агрегованості, обґрунтованості, ефективності, економічності, універсальності та функціональності. Це означає, що кожний показник має бути не випадковим елементом певної системи показників, яка вже має заздалегідь визначений зміст; він повинен достатньо повно відображати особливості та характер того чи іншого вимірюваного явища, сприяти чіткому розрізненню оцінок різних станів цього явища, надавати достатню інформацію для його змістовного аналізу, забезпечувати можливість порівняння двох чи більше різних станів явища або однакових станів різних (але однорідних) явищ. Показник має сприяти досягненню певних цілей теорії чи практики, повинен бути максимально ефективним за мінімальних витрат часу, зусиль та ресурсів на вимірювальні операції з його використанням, повинен мати можливість агрегації та дезагрегації, має бути придатний для вимірювання всіх однотипних явищ, відповідати меті та завданням кожної дослідницької операції, в якій він використовується.

Отже, система показників надає можливість здійснити якісний аналіз того чи іншого динамічного ряду – побудувати матрицю чи математичне рівняння, а головне, дозволяє здійснити повноцінний аналітичний та діагностичний підхід до об'єкта дослідження, який є основою подальших прогнозів щодо подальшого стану об'єкта дослідження.

Після проведення вказаних вище попередніх процедур початкова модель вивченого політичного процесу будується за наступним алгоритмом:

1. Складання попереднього переліку показників моделі за допомогою одного або кількох з наступних апробованих методів:

- попередній аналіз аналогічних моделей, що існують у літературі;
- інформаційний аналіз текстів (нормативно-правових актів тощо), що потенційно містять необхідні показники;
- опитування експертів;
- так зване імітаційне опитування експертів, тобто аналіз наукової літератури з предмету дослідження, при якому автори розглядаються як експерти, а відповідні цитати з їхніх праць – як експертні оцінки за заздалегідь вибраним колом питань).

Найбільш економічним щодо витрат коштів, зусиль і часу є опитування експертів. Але цей спосіб є виправданим лише в тому випадку, якщо предмет дослідження відносно нескладний, якщо контури початкової моделі більш-менш ясні, якщо компетентність експертів не викликає сумнівів, нарешті, якщо кошти, зусилля і час не дозволяють скористатися іншими методами. В усіх інших випадках доцільно посилити опитування експертів ще одним або краще кількома методами.

2. Перетворення початкового переліку показників в стан, придатний для подальших дій. Очевидно, що початковий перелік показників, які характеризують розвиток такого багатогранного політичного процесу, як побудова демократичного суспільства, налічує тисячі найменувань. Тому на початку процедури перетворення початкового переліку показників в стан, придатний для дослідження, потрібно провести змістовний аналіз цього переліку з метою вилучення дублювання. Однак навіть після цього кількість показників зазвичай залишається надто великою. Емпірично встановлено, що система показників є зручною для подальшого дослідження та розробки рекомендацій лише при масштабах приблизно від одного до трьох десятків показників. Вважається, що чим менше цих показників, тим оптимальніша система. Ідеальним було б наявність лише кількох показників, але у разі вивчення складного об'єкта дослідження дослідник стикається з ризиком втрати репрезентативності створеної моделі та її зведення до банальних висновків про предмет дослідження.

Існують такі основні способи мінімізації системи показників до оптимальних масштабів:

- 1) заміна груп однорідних показників загальними індексами;
- 2) агрегування однорідних показників;
- 3) виділення в кожній групі однорідних показників так званого "проблемного", тобто показника, найбільш тісно корелюючого з певним аспектом об'єкта дослідження. Наприклад, дослідники В. і Д. Капранови пропонували використовувати кількість масових бібліотек на душу населення як показник освіченості населення під час помаранчевої революції [2].

3. Дороблення початкової моделі за допомогою методів системного аналізу: визначення суттєвих атрибутів урахуваних показників і визначення найважливіших взаємозв'язків між цими показниками. Показники в цьому випадку виступають як основа системи.

4. Визначення кількісних/якісних характеристик вибраних показників.

5. Аналіз моделі з метою виявлення особливостей тенденцій розвитку об'єкта дослідження.

В результаті здійснення усього переліку вказаних операцій дослідник отримує базову модель системи, що вивчається, придатну для подальшого аналізу та експериментів. Вкрай бажаним представляється супровід моделі розгорнутими коментарями, що мають пояснювати як основні припущення та теорії, покладені в основу моделі, так і співвідношення чинників реального світу та обраних кількісних показників, що їх відображають. Коментарі до моделі повинні також включати пояснення щодо передбачуваних способів подальшого оперування моделлю, пов'язаного із її параметризацією та експериментами.

Слід зазначити, що будь-яка модель функціонування публічної політики матиме певні обмеження щодо кола публічно-політичних процесів, які вона відображає, а також щодо часових рамок своєї придатності.

Бібліографічний список:

1. Бестужев-Лада И. В. Социальное прогнозирование. Курс лекций. – М.: Педагогическое общество России 2002. – 392 с.

2. Капранов В., Капранов Д. Закон братьев Капрановых
// http://www.kobzar.com.ua/index.php?id=4&theme_id=18

3. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов. – М.: Логос, 2001. – 296 с.

4. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук. – М., 1972. – 608 с.

References:

1. Bestuzhev-Lada I. V. Sotsialnoe prognozirovanie. Kurs lektsiy. M.: Pedagogicheskoe obschestvo Rossii 2002. 392 s.

2. Kapranov V., Kapranov D. Zakon bratev Kapranoviyh.
URL: http://www.kobzar.com.ua/index.php?id=4&theme_id=18

3. Plotinskiy Yu. M. Modeli sotsialnyih protsessov. M.: Logos, 2001. 296 s.

4. Pento R., Gravits M. Metodyi sotsialnyih nauk. M., 1972. 608 s.

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.4

УДК 323.329

**ГРОМАДСЬКА ДУМКА ТА ПУБЛІЧНА СФЕРА ПОЛІТИКИ:
МОЖЛИВОСТІ ВЗАЄМОВПЛИВУ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2536-0611>**Третяк О. А., д. політ. н., професор Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6118-0848>**Торяник В. М., д. політ. н., професор ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»**

Статтю присвячено дослідженню поширення технології маніпулювання громадською думкою в умовах цифрових політичних комунікацій. Підкреслено, що публічна сфера політики виступає станом політичного ладу кожної держави або суспільства, який відображає самодостатність учасників політичного процесу, наявність в них комунікативних політичних компетентностей, а також формування етичних запобіжників спотворення політичної волі індивідів і груп. Продемонстровано автономію громадської думки від Інтернет-маніпуляцій є питанням відокремлення демократичних політичних систем від автократій або провальних держав. Встановлено набуття нових вірогідних наукових результатів щодо цільового спрямування політичної участі, напрямків еволюції демократії і громадянського суспільства за доби глобалізації і розвитку технологій комунікацій і зв'язку. Виявлене значення набуває співвідношення громадсько-приватного просторів, асиміляції положень теорії інформаційного суспільства відповідно до завдань політичної науки. Формування громадської думки, яке має прояв у розкритті інституційно-інфраструктурних та аналітико-прогностичних вимірів публічної політичної діяльності та державно-владної публічної політики, які перебувають у відносинах взаємовпливу і взаємодоповнення. Представлено результати дослідження можуть бути застосовані дослідниками-політологами, а також представниками інших суспільно-гуманітарних дисциплін, які здійснюють розробку проблем публічної політики, процедур обговорень та демократичного колегіального прийняття рішень. Встановлено значення політичних партій, громадські рухи та групи інтересів, які попри діджиталізацію політики, виступають як чинники забезпечення плюралізму і політичної конкуренції на процедурних основах демократії. Надано увагу відображенню ключових тенденцій публічної політичної активності, висуванні пропозицій та рекомендацій стосовно вдосконалення процедур та адаптації публічної сфери політики до процесів глобального розвитку. На новому рівні обґрунтовані точки перетину предметних сфер політичної комунікації і публічної сфери політики в межах явища публічної політичної комунікації, а також кодування і декодування меседжів публічної політичної поведінки. Окреслено формування середовища епістемічної свободи у межах публічної сфери політики, яке сприяє пошуку оптимальних варіантів рішень у контексті політичного управління суспільством. Виявлено можливості політичного Інтернет-спілкування, утвердженні принципу гетерогенності політичних позицій у процесах прийняття політичних рішень. Наголошено на обмеженій ефективності проєкту універсалізації демократичних цінностей, формування культури інфортейменту як основи сприйняття та поширення політичної інформації і поява нових технологій контролю, загострення глобальних проблем людства та глобальної конкуренції. З'ясовано, що початковим етапом конституювання публічної сфери політики може стати інституалізація публічних обговорень як у віртуальному медійному просторі, так і в режимі офлайн.

Ключові слова: громадська думка, публічна сфера політики, демократизація, політична трансформація, політичні інститути, політичні партії, громадський рухи.

Tretiak O. A., Torianyk V. M. Public opinion and the public sphere of politics: possibilities of interaction in the conditions of democratization

The article is devoted to the study of the spread of the technology of manipulating public opinion in the conditions of digital political communications. It is emphasized that the public sphere of politics acts as a state of the political system of each state or society, which reflects the self-sufficiency of the participants

in the political process, the presence of communicative political competences in them, as well as the formation of ethical safeguards against the distortion of the political will of individuals and groups. The demonstrated autonomy of public opinion from Internet manipulation is a matter of separating democratic political systems from autocracies or failed states. The acquisition of new probable scientific results regarding the targeted direction of political participation, the directions of the evolution of democracy and civil society in the era of globalization and the development of communication and communication technologies has been established. The relationship between public and private spaces, the assimilation of the provisions of the theory of information society in accordance with the tasks of political science acquires the revealed meaning. the formation of public opinion, which is manifested in the disclosure of institutional-infrastructural and analytical-prognostic dimensions of public political activity and state-authority public policy, which are in relations of mutual influence and mutual complementarity. The presented research results can be applied by political science researchers, as well as by representatives of other social and humanitarian disciplines who develop public policy problems, discussion procedures and democratic collegial decision-making. The importance of political parties, public movements and interest groups, which, despite the digitization of politics, act as factors of ensuring pluralism and political competition on the procedural foundations of democracy is established. Attention is paid to reflecting the key trends of public political activity, putting forward proposals and recommendations regarding the improvement of procedures and adaptation of the public sphere of politics to the processes of global development. At a new level, the points of intersection of the subject spheres of political communication and the public sphere of politics within the framework of the phenomenon of public political communication, as well as coding and decoding of messages of public political behavior, are substantiated. The formation of an environment of epistemic freedom within the public sphere of politics, which contributes to the search for optimal solutions in the context of political management of society, is outlined. The possibilities of political Internet communication, confirmation of the principle of heterogeneity of political positions in the processes of making political decisions have been revealed. The limited effectiveness of the project of universalization of democratic values, the formation of information culture as a basis for the perception and dissemination of political information and the emergence of new technologies of control, the aggravation of global problems of humanity and global competition are emphasized. It has been found that the initial stage of the constitution of the public sphere of politics can be the institutionalization of public discussions both in the virtual media space and offline.

Keywords: public opinion, public sphere of politics, democratization, political transformation, political institutions, political parties, public movements.

Постановка проблеми

Публічна сфера політики виступає теоретичним концептом, який формує підходи для досягнення публічної комунікативної активності в умовах сталої демократії та політичних трансформацій. Наявність у конкретних державах політичних практик, які кореспондуються з цим концептом свідчить про наближеність політичної системи до числа консолідованих демократичних політій. В умовах цифрових політичних комунікацій набувають поширення технології маніпулювання громадською думкою. На основі маркетингових розрахунків політичні актори програмують поведінку громадян як виборців та учасників політичного процесу. Публічна сфера політики виступає станом політичного ладу кожної держави або суспільства, який відображає самодостатність учасників політичного процесу, наявність в них комунікативних політичних компетентностей, а також формування етичних запобіжників спотворення політичної волі індивідів і груп. Наявність публічної сфери політики є критерієм просування кожної конкретної держави шляхом демократичних трансформацій. Для сучасної України, яка виборює не лише незалежність, але й цивілізаційний європейський вибір, можливість конституювання вільних демократичних дискусій, автономного політичного дискурсу, вільних ЗМІ тощо є важливим кроком в долученні до європейської спільноти. Автономія громадської думки від Інтернет-маніпуляцій є питанням відокремлення демократичних політичних систем від автократій або провальних держав. Тому теоретична та практична ідентифікація функцій публічної сфери політики набуває вагомого значення.

Аналіз публікацій. Вітчизняні науковці послідовно досліджують важливі аспекти еволюції громадської думки. Зокрема, Л. Балуцька з'ясувала статус громадської думки як складової процесу інституалізації демократії в сучасній Україні [1], С.Братель аналізує формування громадської думки про правоохоронну діяльність [3], О.Висоцька розкрила комунікативні технології постмодерну [4], С. Дембіцький виявив особливості громадської думки в Україні під час війни (академічний досвід) [5], О.Кваша, Є. Болотіна, Я. Котов дослідили вплив комунікаційних та інформаційних технологій на формування громадської думки в сучасному суспільстві, В.Кривошеїн розкрив значення виборчої фреквенції як індикатора політичної

активності [7]. Поряд з цим на часі дослідження специфіки взаємовпливу громадської думки та публічної сфери політики.

Метою дослідження є встановлення особливостей взаємодії та взаємовпливу громадської думки та публічної сфери політики в умовах функціонування сталої демократії та суспільств політичної трансформації. Завданням статті є виокремлення специфіки конституювання автономної громадської думки в необмеженій публічній сфері демократичної політики.

Основний зміст

На рівні концептуальних дискусій взаємодія громадської думки та публічного простору сприяє кращому встановленню значення проблематики публічної сфери політики у порядку денному сучасної політичної науки. Воно полягає в інтеграції в межах єдиного концепту різнорідних явищ, що належать до провідних політологічних дослідних напрямків (політична комунікація, громадська активність, інституційний вимір політики тощо) з метою набуття нових вірогідних наукових результатів щодо цільового спрямування політичної участі, напрямків еволюції демократії і громадянського суспільства за доби глобалізації і розвитку технологій комунікацій і зв'язку. Слід зауважити, що ці положення подекуди дисонують з сучасними українськими реаліями. О. Крупчан аргументовано наголошує, що у країнах з розвинутою ринковою економікою можна констатувати «наявність збігу суспільного і державного, в країнах з перехідною економікою, до яких все ще належить Україна, говорити про таке все ще не доводиться. Тут продовжується недосконала політика з культивування олігархічних кланів на тлі державної власності, яка так і не стала суспільною. Публічна (суспільна) сфера спирається на недосконали суспільну власність приватного характеру» [8, с. 5].

Нами в попередніх публікаціях вже визначено специфіку взаємодії основних дослідних традицій у вивченні публічної сфери політики. Вона розкривається у конвергенції комунікативно-прагматичних засад соціально-політичної етики дискурсу. Вагомого значення набуває співвідношення громадсько-приватного просторів, асиміляції положень теорії інформаційного суспільства відповідно до завдань політичної науки. Особливо це стосується ролі держави як комунікативного актора. О. Крупчан слушно розглядає державу в умовах розвинутих і цивілізованих ринкових відносин і представницької демократії «як інструмент виявлення і реалізації публічного (громадського) інтересу і, отже, як суб'єкт публічної сфери. Щодо нинішньої Української держави, то вона не тільки не є суб'єктом публічної (суспільної) сфери, а й прямо протистоїть їй, руйнує її, розростається за рахунок неї, наносячи колосальний збиток розвитку громадянського суспільства, оскільки олігархат використовує державу у власних, не суспільних, не публічних цілях поза публічною сферою» [8, с. 5].

У сучасних політико-теоретичних розробках розкрито політико-філософське і політологічне значення поняття публічної сфери політики. Вони знаходять прояв в акцентуванні уваги на морально-етичних та екзистенційно-онтологічних параметрах публічного політичного буття. Також формування громадської думки має прояв у розкритті інституційно-інфраструктурних та аналітико-прогностичних вимірів публічної політичної діяльності та державно-владної публічної політики, які перебувають у відносинах взаємовпливу і взаємодоповнення. О. Крупчан справедливо наполягає, що для того щоб держава була інструментом реалізації публічного суспільного інтересу, необхідно, щоб «в суспільстві існували механізми для прояву цього суспільного інтересу, які і складаються на основі зіткнення приватних інтересів в рамках дійсного громадянського суспільства, багатопартійної системи, представницької демократії» [8, с. 5].

Громадська думка сталої демократії є чинником оптимального функціонування компонентів публічної сфери політики. В сучасній Україні, прогнозування стану механізмів та явищ співвідношення оприлюдненої та прихованої інформації для розвитку демократичного суспільства, співвідношення політичної маніпуляції та інформування в межах політичної комунікації. Результати дослідження можуть бути застосовані дослідниками- політологами, а також представниками інших суспільно-гуманітарних дисциплін, які здійснюють розробку проблем публічної політики, процедур обговорень та демократичного колегіального прийняття рішень. Крім того, концептуальне обґрунтування публічної сфери політики має орієнтаційне значення для громадсько-політичних діячів, фахівців органів державного управління й місцевого самоврядування, також у навчальному процесі при викладанні курсів політологічних дисциплін, а також курсів на перетині політичної науки і політичної філософії. О. Крупчан надає цікаву авторську дефініцію публічної сфери – це «сфера функціонування держави, її інститутів і елементів, утворень, публічних об'єднань, таких як профспілки, політичні партії, рухи, інші громадські організації на основі публічної власності, з використанням макроструктурних і інфраструктурних ресурсів публічної сфери» [8, с. 6].

Значення публічної сфери політики як середовища функціонування громадської думки розкриває структурний вимір публічної сфери політики як сукупності елементів, які функціонують в межах системи та реалізують суспільну функцію представництва соціально-політичних і політико-владних суб'єктів у постійно оновлюваному інформаційному полі та ідеосфері політики. Практика розвитку країн ЄС та США обґрунтовує, що структурними компонентами сучасної публічної сфери політики є громадськість як активна, свідомо і дієва сукупність самоврядних спільнот та індивідів. В умовах політичних трансформацій активну роль відіграє держава як комунікаційний актор і партнер громадянського суспільства. Значну увагу привертають засоби масової інформації як інститут відображення суспільно-політичних подій. Велике значення, попри

діджиталізацію політики, мають політичні партії, громадські рухи та групи інтересів як чинники забезпечення плюралізму і політичної конкуренції на процедурних основах демократії. А. Мельник попереджає, що «розширення факторів, які впливають на формування особистості, а також значна роль мас-медіа в цьому процесі можуть призводити до різноманітних наслідків. З одного боку, опосередкована квазі-взаємодія посилює ризик неконтрольованості інформації, яку сприймає реципієнт, що може перетворити його жертву патогенної інформації та об'єкт маніпуляцій. З іншого – розширення можливостей для формування себе означає збільшення відповідальності самого реципієнта, а також доступ до знань, яких персональна та опосередкована взаємодія не можуть дати» [9, с. 137].

Широке розуміння взаємодії громадської думки та публічної сфери політики забезпечує обґрунтування ролі політико-експертних спільнот та політико-експертної діяльності. Їх значення полягає у забезпеченні високого епістемічного статусу публічної сфери політики окремих держав та світового співтовариства в цілому, у стимулюванні процесу самоідентифікації публічних політичних акторів всередині публічної сфери політики. Також слід наголосити на відображенні ключових тенденцій публічної політичної активності, висунуванні пропозицій та рекомендацій стосовно вдосконалення процедур та адаптації публічної сфери політики до процесів глобального розвитку. А. Мельник стверджує, що «розширення горизонту має одну значну ваду, яку обов'язково слід враховувати – асиметричність. Формування етосу – це надто делікатний процес, який обов'язково потребує діалогічної взаємодії. Відсутність взаємності в комунікації веде до викривлень, навіть таких, як ідолопоклонство чи фанатизм» [9, с. 137].

В рамках взаємодії громадської думки та публічних політичних лідерів набуває нового змісту оцінка співвідношення публічної сфери політики і політичної комунікації як цілого і часткового. Активність харизматичних публічних спікерів в цифрових соціальних мережах ще раз підтверджує сутність політичної комунікації як провідного типу політичної діяльності в межах загальносуспільної публічної сфери. Це на новому рівні обґрунтовує точки перетину предметних сфер політичної комунікації і публічної сфери політики в межах явища публічної політичної комунікації, а також кодування і декодування меседжів публічної політичної поведінки. А. Мельник робить слушне припущення, згідно з яким «якщо скористатись умовною типологією моделей влади поданою вище, то публіцист-моральний авторитет – це сучасний жрець. Щоправда, сьогодні його позиція не настільки впливова, адже з розвитком медіатизації суспільного простору функції шамана частково перебирає вождь, для якого ця нова роль може бути просто елементом вдалої акторської гри» [9, с. 137].

Сприйняття громадською думкою політичного лідера в публічній сфері політики нерідко метафоризується, проте існування образу не є тривалим. А. Мельник вважає, що постать шамана «усувається з головного руслу політичного життя, проте це не означає, що його обов'язки змінюються – він і далі є моральним законодавцем і наглядачем за дотриманням норм, щоправда виконання цих функцій у нових умовах перетворює його діяльність на опозиційну щодо вождя» [9, с. 140].

На рівні експертного сегменту громадської думки знаходить відображення зміст евристичного та епістемічного потенціалів концепції публічної сфери політики. Перший спрямований на впорядкування конотацій публічного політичного дискурсу як сукупності професійних та нефахових проявів політичного мовлення відповідно до структурних елементів політичної системи демократичного суспільства. Другий обґрунтовує формування середовища епістемічної свободи у межах публічної сфери політики, яке сприяє пошуку оптимальних варіантів рішень у контексті політичного управління суспільством. Саме такі експерти як О. Баранов роблять висновок про низьку ефективність «в інформаційній діяльності публічної влади, освіти і науки, культурі і мистецтві, видавничій, бібліотечній, архівній і музейній справи, а також в економічній, соціальній, військовій, гуманітарній, медичній, енергетичній, транспортній, агропромисловій, екологічній, банківській та інших сферах» [2, с. 67].

В умовах політичних трансформацій привертає увагу формулювання стратегії оптимізації публічної сфери політики. Воно полягає у досягненні переважно раціонального режиму політичних висловлювань, трансформації процедур обговорення на основі мережних принципів та з урахуванням можливостей політичного Інтернет-спілкування, утвердженні принципу гетерогенності політичних позицій у процесах прийняття політичних рішень. О. Баранов з'ясував, що «однією з основних причин існування зазначених проблем є довготривала недосконалість інституційної системи публічної влади в інформаційній сфері, що негативно позначилося на стані формування і реалізації державної інформаційної політики, політики розвитку інформаційної інфраструктури, впровадження соціально трансформаційних інформаційних технологій та політики інформаційної безпеки, зміст та практика реалізації яких вже кричуще не відповідають стратегічним інтересам, сучасним потребам, тенденціям і перспективам розвитку України» [2, с. 68].

Публічні обговорення є ключовою особливістю демократичного суспільства, яка детермінує розвиток публічної сфери політики. В умовах діджиталізації відбувається розширення неконтрольованого доступу до практик громадсько-політичної діяльності, посилення технократичних тенденцій у глобальному управлінні. При цьому дається взнаки й обмежена ефективність проекту універсалізації демократичних цінностей, формування культури інфортеймента як основи сприйняття та поширення політичної інформації і поява нових технологій контролю, загострення глобальних проблем людства та глобальної конкуренції. О. Баранов вказує на фундаментальні помилки, що були допущені протягом років Незалежності «у процесі неодноразових

перетворень системи публічної влади, призвели до високої негативної соціальної “ціни” реформ для громадян, різкого падіння рейтингу влади, що, зі свого боку, змушувало політичний істеблішмент знову і знову шукати “нові” варіанти реформи»[2, с. 69].

Отже, громадська думка та публічна сфера політики (або громадська думка у публічній сфері) визначають траєкторію розвитку компонентів публічної сфери політики в сучасній Україні. Вона дала змогу встановити особливості їх розвитку: ангажованість громадськості переважно конфліктними підходами до публічної політичної самопрезентації, відсутність розподілу коментування і репортингу щодо політичного процесу у діяльності ЗМІ, недостатню комунікативну ефективність у публічній діяльності держави як політичного інституту, обмежене оприлюднення внутрішньопартійного життя політичних організацій.

Висновки

Таким чином, громадська думка виступає сукупністю уявлень, ціннісних настанов та упереджень стосовно стану політики та її трансформації. Поряд з цим в умовах сталої демократії громадська думка є своєрідним «нематеріальним субстратом» публічної сфери політики. Вона виступає відображенням одночасно смислових аспектів політичного дискурсу, інституалізованих спроб формування порядку денного та медійних симулякрів, які відображають політичну реальність.

В умовах політичних трансформацій або декларативної демократії громадська думка виступає об'єктом впливу з боку владних еліт, які контролюють медійне середовище, а також електоральний простір. Публічна сфера політики в умовах демократизації може з'явитися та інституалізуватися у випадку, якщо громадська думка набуде статусу автономної самовідтворюваної та зацікавленої у формуванні політичного порядку денного.

Це вимагає потужних зусиль громадськості, політичних сил та демократичної держави. Початковим етапом конституювання публічної сфери політики може стати інституалізація публічних обговорень як у віртуальному медійному просторі, так і в режимі офлайн. Для сучасної України в період післявоєнного відновлення публічна сфера політики виступає ключовим засобом забезпечення демократичної ідентичності та консолідації громадської думки. Це буде сприяти адекватному сприйняттю української політики з боку зарубіжних партнерів в рамках процесів євроінтеграції та вимагає подальшого дослідження на перспективу.

Бібліографічний список:

1. Балущка Л. Громадська думка як складова процесу інституалізації демократії в сучасній Україні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2012. Вип. 2. С. 198-204.
2. Баранов О. А. Інформаційна сфера: реформування інституційної системи публічної влади. *Право України*. 2018. № 11. С. 65-84.
3. Братель С. Г. Формування громадської думки про правоохоронну діяльність міліції. *Митна справа*. 2013. № Спец. вип. С. 274-278.
4. Висоцька О. Є. Комунікативні технології постмодерну. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2009. № 2. С. 73-78.
5. Дембіцький С. С. Особливості громадської думки в Україні під час війни (академічний досвід). *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 5. С. 86-89.
6. Кваша О. П., Болотіна Є. В., Котов Я. А. Вплив комунікаційних та інформаційних технологій на формування громадської думки в сучасному суспільстві. *Регіональні студії*. 2020. № 22. С. 51-56.
7. Кривошеїн В. В. Виборча фреквенція як індикатор політичної активності. *Грані*. 2013. № 8. С. 141-148.
8. Крупчан О. Д. Публічна сфера і право публічної власності. Приватне право і підприємництво. 2017. Вип. 17. С. 5-9.
9. Мельник А. Публіцистика як сфера формування ціннісних орієнтирів та етосу особистості: теоретичний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія : Журналістика*. 2018. Вип. 43. С. 133-143.
10. Никифорова А. Р., Баєв А. І. Задоволеність запоріжан діяльністю міської влади та якістю муніципальних послуг (за матеріалами опитувань громадської думки). *Габітус*. 2021. Вип. 32. С. 18-25.
11. Семенець О. Маніпулятивні дискурсивні практики використання концепту ‘патріотизм’ та їхній вплив на громадську думку (критичний дискурс-аналіз та соціології). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33(72), № 1(3). С. 155-160.

References:

1. Balutska L. Hromadska dumka yak skladova protsesu instytutstyalizatsii demokratii v suchasni Ukraini. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politologichni studii*. 2012. Vyp. 2. S. 198-204.
2. Baranov O. A. Informatsiina sfera: reformuvannia instytutstyiinoi systemy publichnoi vlady. *Pravo Ukrainy*. 2018. № 11. S. 65-84.
3. Bratel S. H. Formuvannia hromadskoi dumky pro pravookhoronnu diialnist militsii. *Mytna sprava*. 2013. № Spets. vyp. S. 274-278.
4. Vysotska O. Ye. Komunikatyvni tekhnolohii postmodernu. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. 2009. № 2. S. 73-78.

5. Dembitskyi S. S. Osoblyvosti hromadskoi dumky v Ukraini pid chas viiny (akademichnyi dosvid). *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*. 2023. № 5. S. 86-89.
6. Kvasha O. P., Bolotina Ye. V., Kotov Ya. A. Vplyv komunikatsiinykh ta informatsiinykh tekhnolohii na formuvannia hromadskoi dumky v suchasnomu suspilstvi. *Rehionalni studii*. 2020. № 22. S. 51-56.
7. Kryvoshein V. V. Vyborkha frekventsiia yak indyikator politychnoi aktyvnosti. *Hrani*. 2013. № 8. S. 141-148.
8. Krupchan O. D. Publichna sfera i pravo publichnoi vlasnosti. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo*. 2017. Vyp. 17. S. 5-9.
9. Melnyk A. Publitsystyka yak sfera formuvannia tsinnisnykh oryentyriv ta etosu osobystosti: teoretychnyi aspekt. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii : Zhurnalistyka*. 2018. Vyp. 43. S. 133-143.
10. Nykyforenko A. R., Baiev A. I. Zadovolenist zaporizhan dialnistiu miskoi vlady ta yakistiu munitsypalnykh posluh (za materialamy opytuvan hromadskoi dumky). *Habitus*. 2021. Vyp. 32. S. 18-25.
11. Semenets O. Manipuliatyvni dyskursyvni praktyky vykorystannia kontseptu 'patriotyzm' ta yikhni vplyv na hromadsku dumku (krytychnyi dyskurs-analiz ta sotsiolohii). *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii : Filolohiia. Zhurnalistyka*. 2022. T. 33(72), № 1(3). S. 155-160.

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.5

УДК 321.74(477)

СУТНІСНІ ВИМІРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У КОНТЕКСТІ КРИТИЧНОГО ДИСКУРС-АНАЛІЗУ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-9416-8115>

Бевза Б. П., Львівський національний університет імені Івана Франка

Національна ідентичність – це складне та багатокомпонентне явище, яке можна розглядати у контексті різних підходів та методологій. У цій статті зосереджена увага на конструктивістському підході до інтерпретації ідентичності і критичному дискурс-аналізу як його напрямку. Зокрема у цій статті викладено різні підходи до визначення вимірів ідентичності, зокрема підхід М. Гібернау, який виділяє психологічний, культурний, територіальний, історичний та політичний виміри, та підхід Л. Угрин, яка виділяє континуальність, унікальність, контекстуальність, динамічність та структурність як ключові виміри ідентичності. Також описане явище ідентифікації як процесна частина мікрорівня ідентичності на основі твердження про те, що національна ідентичність – це продукт дискурсу. Ключовим у цьому контексті є визначення тематичних дискурсів, на основі яких відбувається процес інтерналізації ідентичності, а саме: пошук спільного та відмінного під час зіставлення людиною себе із образом, який пропонує дискурс ідентичності.

Запропонований авторський підхід до окреслення вимірів національної ідентичності. Викладений короткий опис та приклади до кожного виміру. Зокрема означені психологічний, поведінковий, культурний, історичний, езотеричний, географічний, світоглядний, просторовий, часовий, політичний, соціальний, соціологічний, інтеракційний, телеологічний, стратегічний, тактичний, сутнісний, формально-нормативний, персоніфіковано-сценарний, ціннісний, цивілізаційний та ідеологічний виміри національної ідентичності. Наведені виміри можуть бути тематичною основою дискурсивного конструювання національної ідентичності, адже в них можуть здійснюватися дискурсивні стратегії задля їх ефективної реалізації. З них також впливає розрізнення дискурсивних практик, здійснюваних у межах цих стратегій та поза ними. Ключова роль запропонованих вимірів у процесі дискурсивного конструювання національної ідентичності – це забезпечення достатнього пояснювального потенціалу утвореній системі дискурсивних стратегій та практик.

Ключові слова: національна ідентичність, критичний дискурс-аналіз, ідентифікація, виміри ідентичності, дискурсивне конструювання національної ідентичності.

Bevza B. P. Essential dimensions of national identity in the context of critical discourse analysis

National identity is a complex and multi-component phenomenon that can be considered in the context of different approaches and methodologies. This article focuses on the constructivist approach to the interpretation of identity and critical discourse analysis as its direction. This article outlines different approaches to defining the dimensions of identity, in particular, M. Hibernau's approach, which identifies psychological, cultural, territorial, historical, and political dimensions, and L. Uhryn's approach, which identifies continuity, uniqueness, contextuality, dynamism, and structure as key dimensions of identity.

©Бевза Б. П., 2023

The phenomenon of identification is also described as a process part of the micro-level of identity based on the statement that national identity is a product of discourse. The core in this context is the definition of thematic discourses, on the basis of which the process of internalization of identity takes place, namely: the search for common and different when a person compares himself with the image offered by the identity discourse.

The author's approach to delineating the dimensions of national identity is proposed. A brief description and examples for each dimension are provided. In particular, the psychological, behavioral, cultural, historical, esoteric, geographical, worldview, spatial, temporal, political, social, sociological, interactional, teleological, strategic, tactical, essential, formal-normative, personified-scenario, value, civilizational and ideological dimensions are defined national identity. These dimensions can be the thematic basis of the discursive construction of national identity because discursive strategies can be compiled in them for their effective implementation. From them also follows the distinction between discursive practices carried out within these strategies and outside them. The key role of the proposed dimensions in the process of discursive construction of national identity is to provide sufficient explanatory potential to the formed system of discursive strategies and practices.

Keywords: national identity, critical discourse analysis, identification, dimensions of identity, discursive construction of national identity.

Вступ

Національна ідентичність – це складне та багатокомпонентне явище, яке можна розглядати у контексті різних підходів та методологій. Зокрема важливим видається окреслити структуру національної ідентичності з позиції її вимірів.

Загалом щодо структури національної ідентичності зазначимо твердження М. Козловця: «У структурі соціальної ідентичності зазвичай виокремлюють два основних компоненти: когнітивний – знання, уявлення про особливості власної групи і усвідомлення себе її членом; і афективний – оцінка якостей власної групи, значущості членства в ній. Ідентифікація як процес ототожнення індивіда з тим чи іншим об'єктом, людиною, групою відбувається на основі засвоєння певних культурно-символічних ознак, цінностей, стандартів поведінки, соціальних установок і ролей. Це почуття спільності формується на основі відмінності і навіть протиставлення «свого» і «чужого» [2, с. 34].

Серед західних науковців, які заклали основи наступних наукових розробок, виділимо таких: Б. Андерсон, П. Бергер, Г. Блумер, Р. Брюейкер, С. Гантінгтон, Е. Гелнер, Е. Гідденс, Е. Гобсбаум, Е. Еріксон, Р. Інглеарт, П. Козловські, П. Рікер, Е. Сміт, Ч. Тейлор, К. Хюбнер.

Також один з підходів до дослідження ідентичності, а саме дискурсивне конструювання національної ідентичності, розробляли представники критичного дискурс-аналізу, започаткованого та розробленого Р. Водак, Н. Феркло, Р. Сколлоном та Т.А. ван Дейком в останній декаді ХХ ст [8, 9].

У контексті українського наукового доробку на цю тему стверджуємо довготривалу відсутність концептуального підходу до дослідження ідентичності, яка пізніше була частково заповнена працями В. Васютинського, С. Веселовського, Т. Воропай, Б. Глотова, П. Гнатенка, І. Губеладзе, І. Кресіної, М. Козловця, Л. Нагорної, М. Обушного, М. Степика, Ю. Шинкаренка, Н. Черниш, Г. Яворської та ін.

Отже, **мета** статті – дослідження та деталізація сутнісних вимірів національної ідентичності у контексті критичного дискурс-аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Одним із ключових науковців, які досліджували національну ідентичність з погляду соціального конструктивізму був Б. Андерсон. У нього знаходимо таке твердження: «...члени навіть найменших націй ніколи не знатимуть більшості інших членів, не зустрічатимуть їх чи навіть не чути будуть про них; при цьому у їхньому розумі житиме образ їхньої спільноти... Націю уявляють як виключну, оскільки навіть найбільші з них... ..мають кордони, за якими постають інші нації. Жодна нація не являє себе в одному часовому вимірі з людством» [5, с. 15-16]. Дослідниця критичного дискурс-аналізу Р. Водак, рефлексуючи стосовно концепції Б. Андерсона, зауважила: «Нація є уявленою спільнотою і водночас ментальним конструктом, уявним комплексом ідей, що включають в себе щонайменше визначальні елементи колективної єдності та рівності, кордонів та автономії. Цей образ є реальним у тій мірі, у якій особа приймає його, вірить у нього та ідентифікує себе з ним емоційно. Питання, як ця уявна спільнота досягає розуму тих, хто прийняв її, має просту відповідь: вона є сконструйованою і переданою через дискурс, перш за все, у наративах національної культури. Тобто національна ідентичність – це продукт дискурсу» [7, с. 22].

Також вона вказує на аспект різних тематичних вимірів ідентичності. Звернемося до розробок науковців щодо виділення таких вимірів.

Наприклад, М. Гібернау виділяє такі виміри національної ідентичності: психологічний, культурний, територіальний, історичний та політичний. Вчений описує структуру національної ідентичності, відштовхуючись від спільних для нації цінностей та ідей, що формують відчуття близькості, ідентифікацію з певною культурою та емоційний зв'язок з нею, що водночас дозволяє визнавати одного та себе частиною

єдиного цілого та відрізнати його від інших. Дослідник також підкріплює цю структуру спільним розумінням та гордістю за історію нації, прив'язаністю до території, а також зв'язком із державою, яка інституціоналізує перераховані практики та формує семантичне поле ідентичності та дискурс про неї. [1, с. 21-38].

З іншого боку Л. Угрин виділяє континуальність, унікальність, контекстуальність, динамічність та структурність як ключові виміри ідентичності.

Континуальність дослідниця розглядає як «...безперервність пам'яті індивіда чи історичної пам'яті народу, а також свідомості/самосвідомості...», яка «...впорядковує і «зв'язує» зміни, які, хоча й загрожують ідентичності суб'єкта, але не руйнують її». [4, с. 11].

Описуючи унікальність, означає її як «процес формування, усвідомлення і збереження ознак (маркерів) подібності на протязі певного часу» [4, с. 11].

Окреслюючи контекстуальність (а саме: «обумовленість соціально-політичним та історичним (часовим) контекстом» [4, с. 11]), дослідниця приходить до дуже важливого у контексті нашого дослідження висновку: «вибір моделі (чи моделей) ідентичності не може бути вільним чи апіорним (і на індивідуальному, і на колективному рівнях), оскільки він здійснюється в певному контексті (політичному, соціокультурному, історичному, цивілізаційному), який формує не лише можливі альтернативи, а й задає набір соціальних і політичних практик, які конституюють і конструюють ідентичність» [4, с. 11-12]. Водночас у процесі дослідження ми виявили, що наведені обмеження не є непереборними для конструювання та частково усуваються за допомогою реконтекстуалізації дискурсивних та соціальних практик, впливу самих практик на контекстуальні моделі соціальних репрезентацій та інших інструментів критичного дискурсу-аналізу.

Також зазначимо, що Л. Угрин окреслює запоруку розвитку дискурсу ідентичності: «Контекстуальність зумовлює ситуаційність та процесуальність ідентичності, відтак вона постає скоріше процесом, аніж станом. Підкреслимо, що розвиток дискурсу ідентичності, її теоретичні інтерпретації також контекстуальні і зумовлені еволюцією філософських ідей та політичних цінностей» [4, с. 12]. Динамічність як вимір ідентичності дослідниця описує так: «Вона виявляється в поетапному розвитку ідентичності, її трансформації під впливом внутрішніх та зовнішніх умов, можливих кризах ідентичності. У цьому сенсі розвиток ідентичності відбувається в континуумі внутрішнього і зовнішнього як джерел її обумовленості та розвитку» [4, с. 12].

Зрештою структурний вимір вчена означає конститутивним, а саме таким, що «...що забезпечує її цілісність і запобігає кризам ідентичності» [4, с. 12].

Водночас ми пропонуємо розглядати це явище через мікрорівень національної ідентичності. Для цього зосередимося на процесі ідентифікації, яке у М. Козловця має такі варіанти визначення: «Можна виділити три варіанти визначення ідентифікації, які виникли дещо раніше і продовжують розроблятися на сучасному етапі. Згідно з першим варіантом, ідентифікація трактується як один із механізмів міжособистісного сприймання (поряд з рефлексією і стереотипізацією). У цьому трактуванні під ідентифікацією розуміють «спосіб розуміння іншої людини через усвідомлене (чи несвідоме) уподібнення «її характеристикам самого суб'єкта»... Другий варіант передбачає, що ідентифікація розуміється як центральний елемент самосвідомості, пов'язаний із відповіддю на запитання «Хто я?», з фіксацією свого становища в системі суспільних відносин. У цьому випадку підкреслюється суб'єктивне відчуття власної належності до різних соціальних спільнот на основі стійкого емоційного зв'язку, а також включення у свій внутрішній світ і сприйняття як власних групових норм і цінностей... За третім варіантом ідентифікація трактується як показник рівня розвитку групи (в цьому випадку використовують поняття «колективної ідентифікації» поряд з такими показниками, як «згуртованість як ціннісно-орієнтаційна єдність», «об'єктивність у покладанні й прийнятті відповідальності за успіхи і невдачі у спільній діяльності» тощо» [2, с. 44].

Продовжимо цю думку М. Козловця, а також тезу Р. Водак, що національна ідентичність – це продукт дискурсу, та ствердимо, що здійснюючи свідому чи несвідому дію самоідентифікації, людина зіставляє образ себе із образом тієї сутності, з якою вона потенційно себе ідентифікуватиме. Це зіставлення відбувається на основі порівняння та пошуку спільного і відмінного. Зміст цього пошуку та порівняння зумовлений особливостями світогляду кожної людини, проте можна виявити тематичні виміри, у яких людина може віднайти шукану схожість. Ці виміри відображають соціальність буття людини, що в результаті і зумовлює віднаходження спільного.

Пропонуємо визначити такі виміри національної ідентичності:

• Психологічний (індивідуальний (думки, емоції), колективний (моделі, репрезентації, контексти, архетипи)

- Поведінковий (моделі практик та їх здійснення)
- Культурний (притаманні ознаки і особливості)
- Історичний (минуле, його осмислення, його вплив, його перетворення)
- Езотеричний (священний шлях, глибинна основа, призначення)
- Географічний (територія у контексті ресурсів)
- Світоглядний (когнітивні підстави сприйняття)
- Часовий (сприйняття минулого, теперішнього і майбутнього)

- Просторовий (сприйняття простору)
- Політичний (яку державу ми створюємо)
- Соціальний (яке суспільство ми будуємо)
- Соціологічний (які поділи ми визначаємо)
- Інтеракційний (на основі чого ми взаємодіємо)
- Телеологічний (як ми бачимо нашу мету)
- Стратегічний (яким є наш план дій)
- Тактичний (як ми його здійснюємо)
- Сутнісний (як ми витворюємо ключові поняття)
- Формально – нормативний (як ми фіксуємо ключові поняття)
- Персоніфіковано-сценарний (якими є елементи нашої ідентичності у спрощеному персоніфікованому варіанті)
  - Цивілізаційний (до якої цивілізації належимо)
  - Ідеологічний (яку систему ідей витворюємо)
  - Ціннісний (які цінності сповідуємо і практикуємо)

Наведені виміри можуть бути тематичною основою дискурсивного конструювання національної ідентичності, адже в них можуть здійснюватися дискурсивні стратегії задля їх ефективної реалізації. З них також випливає розрізнення дискурсивних практик, здійснюваних у межах цих стратегій та поза ними. Розглянемо кожен на прикладі української ідентичності відображеної у дискурсі на сьогодні (наголосимо на цьому аспекті, адже деякі приклади можуть здатися образливими для читача). При цьому очевидно видається заувага, що не варто вважати наведені приклади уніфікацією, українофілією чи українофобією, адже йдеться саме про ідентичність, відображену у дискурсі. Частина з вимірів явно відображена у побутовому дискурсі, частина – в офіційному, частина – у філософському чи науковому.

Психологічний вимір насамперед пов'язуємо з мисленням, тому елементами цього виміру виступають тип мислення, мета, цілі, мотивація, логіка, темперамент, локус контролю тощо. Прикладами цього виміру можуть слугувати: образ українця як воїна, що готовий у будь-який момент боротися за свою землю, а також поширений принцип «моя Україна закінчується за моїм порогом». У політичній сфері спостерігаємо екстернальний локус контролю, відображений у перекладанні відповідальності за власне існування на державу і політичних лідерів. Тут і далі очевидно видається необхідність зазначити, що зумовило присутність таких елементів ідентичності у дискурсі, а також що спричинило їхнє існування. Короткий опис цих процесів ми наведемо у наступному розділі, тут ми лише вказуватимемо на приклади.

Поведінковий вимір відображений у різноманітних моделях практик життєдіяльності та закономірностях їх здійснення. Ці практики найчастіше проявляються у побуті, екстрених ситуаціях, звичній поведінці, вирішених ситуаціях уявного вибору. Прикладами можуть слугувати: українець, який ходить до церкви щонеділі (або ж виключно на Великдень); українець, який між товаром дешевше і товаром дорожче обирає той, що дешевше.

Культурний вимір відображений у культурі побуту, минулого, поведінки, співіснування, мислення, пам'яті, у манерах, етиці, естетиці, а також спорті, творчості (їх політичності і соціальності) і масовій культурі. Прикладами можуть слугувати: українець, який тепло приймає проханих гостей у дім, а непроханих виганяє (у різних масштабах: від садиби чи квартири до країни); українець, який пам'ятає власних героїв тощо.

Історичний вимір відображений у репрезентаціях логіки минулого, уроків минулого, героїв, фундаторів, ключових осіб, ключових подій, логіки геополітичного вибору, міжнародних відносин, впливу на світ, політики пам'яті, причинно-наслідкових зв'язків, що зумовили сучасність. Прикладами можуть слугувати комплекс «українця-жертви», а також такі образи: українець під постійним чужим гнітом, українці, споконвіку активні в міжнародних відносинах, українець, який пам'ятає в основному погане.

Езотеричний вимір відображений у релігії, вірі, співвіднесенні з біблійним персонажем і сюжетом, освяченому / призначеному / священному шляху, глибинних основах існування (причина + мета), кінцевому призначенні, ключовому пророці. Прикладами можуть слугувати: найближчий до українських реалій біблійний сюжет – книга «Вихід»; священний шлях українців – повернення втраченого раю; кінцеве призначення – віднайти свободу.

Географічний вимір знаходимо у репрезентаціях основних ресурсів території (земля, вода, повітря, гори, ландшафт і контури території (образ чи символ для них)). У дискурсі ці ресурси відображені їх через використання, збагачення, значення, захист, сприйняття, одухотворення, персоніфікацію та взаємодію з ними. Прикладами слугують: українець, який «прив'язаний» до землі; багатий український чорнозем, який ніяк не використовується; український «вільний» степ.

Світоглядний вимір віднаходимо у ключових об'єктах картини світу, осмислених під кутом національної приналежності, наприклад, «український світ», «українська реальність», «український погляд», «українська логіка», «український світогляд, світобачення», «український підхід». Можна також розглянути цей вимір у розрізі запитань: на основі чого існує світ, які ключові взаємозв'язки, що є непорушною основою,

чому світ не може існувати без нас і чому нам треба боротися за наше існування в цьому світі. На сьогодні в дискурсі віднаходимо такі приклади цього виміру: український підхід до питання – це мир, нейтралітет і відособленість (у побутовому варіанті цей принцип окреслений виразом «відчепіться від нас»). Водночас повномасштабне вторгнення РФ на територію України ввело у дискурс нові відображення української ідентичності у цьому вимірі, а саме: войовничість, месництво, регіональне лідерство.

Часовий вимір у більш загальному варіанті можна розглядати як відповіді на такі питання: що таке минуле, сучасність і майбутнє, для чого нам майбутнє, чим обмежений наш час. У спрощеному вигляді це виражається у короткій назві сьогодення та його семантичному полі, наприклад, зоряний час чи золотий вік. У сучасній Україні таким прикладом є «епоха бідності» чи перментний стан «зубожіння», який активно просувався опозиційними політиками з моменту відновлення незалежності України.

Просторовий вимір перегукується з «тілом нації» Л. Колаковського і архетипом «Поля» С. Кримського [3, 6] і відображений у осмисленні того, де починається і закінчується «мій простір» (для кожної людини), «моя Україна», де у осмисленні простору існує Україна, що таке межа, кордон, чому існують кордони тощо. Прикладом може слугувати згадана вище логіка «України до порогу», а також надзвичайно незвична реакція українського суспільства на російське вторгнення у 2014 році, яка з агресії та бажання зберегти простір перетворилася у байдужість та показну «втому». На сьогодні у просторовому вимірі української ідентичності знову відбулися зміни і серед дискурсивних практик означення України знову з'явилися консолідаційні тези.

Політичний вимір виявляється у колективних відповідях на такі запитання: для чого існує держава, чи її існування скінченне, що буде, якщо її не буде, у чому важливість існування конкретно цієї держави, як взаємопов'язані нація, держава і політика, що означає «моя держава» тощо. Домінантними для конкретної ідентичності у дискурсі є ті відповіді, що були реалізовані у соціально-політичній реальності. Прикладами слугують: образ української держави, яка «нічого не дала» людині; образ української держави, що мусить турбуватися про громадян і вирішувати їхні проблеми, але є спалюваною поганими політиками; образ української політики як чогось брудного, гидкого, того, чого не варто торкатися. З наведених прикладів можна зробити висновок, що в політичному вимірі ідентичності домінує патерналістський дискурс. У цьому контексті активні військові дії лише підсилили такий тип сприйняття.

Соціальний вимір відображається у принципах взаємодії людини і суспільства, у осмисленні суті та призначення суспільства. Такими принципами можуть бути принцип ексклюзивності, необхідності, вигоди, загрози тощо. Прикладом слугує образ неконсолідованого у мирний час та консолідованого у воєнний час українського суспільства.

Соціологічний вимір виявляється у тому, на які страти ділиться суспільство, чому, для чого це потрібно, а також у тому, як особа визначає себе у конкретній страті. Прикладами слугують: образ соціально розділеного українського суспільства, часто вживана метафора «прірва між бідними і багатими», відсутність критеріїв самовизначення для «середнього» класу.

Інтеракційний вимір ідентичності можна окреслити у відповідях на питання, для чого людині, суспільству, державі, нації взаємодія, які основні принципи взаємодії. Прикладом слугує: образ «токсичного» українця, який був поширений у всіх стратах у мирний час. Водночас у воєнний час цей образ суттєво змінився завдяки поширенню волонтерського руху та культурі відміни російського дискурсу.

Телеологічний вимір проявляється у особливостях колективного цілепокладання. Під колективним цілепокладанням ми розуміємо як формування національної ідеї та цілей суспільства, так і осмислення цілей (тактичних, стратегічних, вічних) колективного громадянина, з яким людина себе ідентифікує. Прикладом слугує спосіб життєдіяльності, окреслений як «жити для дітей». Тут і у наступних двох вимірах ми не можемо навести приклад українських національної ідеї чи цілей через їхню відсутність чи несформованість, на підтвердження чого згадаємо популярне в дискурсі запитання «куди ми йдемо?», яке не отримало колективно схваленої консолідованої відповіді за останні 8 років.

Стратегічний вимір відображений у окресленні самої цілі, її описі і обґрунтуванні. Тактичний – план дій задля її досягнення. Тобто якщо телеологічний вимір відображає особливості і логіку цілепокладання, стратегічний відповідає на питання якою є ця ціль і чому саме вона, то тактичний радше проявляється у відповіді на питання, як до неї прийти: що необхідно робити і у якій послідовності. Прикладами до цих вимірів є «рух в Європу» як стратегічна ціль і підняття зарплат як план по її досягненню (вичерпний для частини населення). Також у дискурсі можна розглядати такі цілі як «регіональне лідерство», «ціннісне лідерство», «вартові Європи» тощо. Проте тактичний вимір цих стратегічних цілей наразі не заповнений.

Сутнісний вимір ідентичності у дискурсі відображений тим, якими є основні поняття, ключові сутності, на яких ґрунтується, якими пояснюється ідентичність, ідея, а також більшість елементів системи ідей та цінностей (її ми окреслимо далі): як вони пояснюють і інкорпорують загальнолюдські цінності та морально-етичні норми, як цими сутностями пояснюються елементи нейтральних і ворожих ідеологій (як державних так і глобальних). Прикладами можуть слугувати: поняття «бідності», «рівності», «свободи», «справедливості», «пригноблення», «звільнення», «збереження» тощо, які в українському дискурсі використовуються для опису українців та України.

Формально-нормативний вимір знаходить своє відображення у тому, де і як зафіксовані система ідей та цінностей, національне і державне світобачення, логіка розвитку держави і суспільства, національна ідея

тощо. Перш за все, це є конституція чи спеціальні нормативно-правові акти, проте за відсутності такого типу фіксації, цю роль можуть виконувати також і програмні документи партій (СРСР), листи інтелігенції (ініціативна група «Першого грудня» в Україні до 2014 року), книги (Коран у Лівії) чи промови на радіо (промова Вацлава Гавела у Чехословаччині). В Україні прикладом такої нормативної фіксації є внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору), а також прийняття Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 року № 2834.

Персоніфіковано-сценарний вимір відображається у спрощеному варіанті визначення основних сутностей, якими можуть бути, наприклад, Україна, держава, українець, суспільство, світ, міжнародні відносини, політика, взаємодія тощо. Цей вимір проявляється у персоніфікаціях (уособленнях) наведених та інших сутностей та формування у дискурсі сценаріїв їхньої діяльності та взаємодії між собою та сутностями з іншими ідентичностей. Так само, як людині важко уявити сто тисяч воїнів, людині також важко уявити цілу країну чи суспільство. Тому уявляючи і осмислюючи такі масштабні сутності, вона спрощує їх та надає їм звичні для себе характеристики. Прикладом слугує образ дівчини-України у вінку і селянському вбранні, яка бореться з чоловіком у порваному кожусі, шапці радянського покрою та виглядом декласованого елемента.

Цивілізаційний вимір проявляється у осмисленні громадянами того, до якої цивілізації вони належать, де лежать їхні історичні корені та чим вони відрізняються від громадян інших країн у межах цієї цивілізації. Важливим аспектом також виступає окреслення у соціальних репрезентаціях того, чим є держава, суспільство, нація і громадянин у масштабі світової цивілізації. Прикладом такого виміру в українському дискурсі є євроінтеграція як наслідок геополітичного вибору, який був зумовлений відмовою від цивілізаційної належності до т.зв. «російського світу».

Ідеологічний вимір відображений у колективно схвалюваній та дотримуваній системі ідей та цінностей. Власне ідеологію ми тут розуміємо у широкому значенні – як систему ідей та цінностей, безвідносно до політичного чи доктринального контексту. Ця система є основою взаємозв'язку більшості наведених тут вимірів, а також пояснює глибинні основи та причини тих чи інших особливостей ідентичності. Її сформованість є однією з ключових ознак ефективного конструювання і функціонування ідентичності. Прикладом ідеологічного виміру в Україні є абсолютизація свободи як ідеї, цінності та самоцілі.

Ціннісний вимір відображає ієрархію цінностей, закладених у ідеології. Прикладом прояву такої ієрархії є початок Революції Гідності, де цінності гідності були вищими за цінності власного добробуту і стабільності.

Задля ефективного дискурсивного конструювання ідентичності усі наведені тут виміри необхідно враховувати, при формуванні дискурсивних стратегій та практик. Логіка вирізнення цих вимірів полягає у спробі охопити ключові аспекти ідентичності та попередити можливу недостачу пояснювального потенціалу конструюваної ідентичності.

Таким чином, стверджуємо, що явище національної ідентичності багатокомпонентне та має багато вимірів, через які його можна – а у разі створення дискурсивних стратегій конструювання необхідно – розглядати. Виділяємо наступні виміри національної ідентичності: психологічний, поведінковий, культурний, історичний, езотеричний, географічний, світоглядний, просторовий, часовий, політичний, соціальний, соціологічний, інтеракційний, телеологічний, стратегічний, тактичний, сутнісний, формально-нормативний, персоніфіковано-сценарний, ціннісний, цивілізаційний та ідеологічний. Врахування вимірів ідентичності при її дискурсивному конструюванні необхідне для того, щоб забезпечити достатній пояснювальний потенціал створеній системі.

Бібліографічний список:

1. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія / М. А. Козловець. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
2. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism / Benedict Anderson. – London: Verso, 1983. – 271 с.
3. The Discursive Construction of National Identity / R.Wodak, M. Reisigl, R. de Cillia, K. Liebhart. – Edinburgh: Biddles Ltd, 2009. – 276 с. – (Edinburgh University Press).
4. Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау. – Київ: Темпора, 2012. – 304 с.
5. Угрин Л. Я. Сутність та основні виміри політичної ідентичності: теоретичний аналіз / Л. Я. Угрин. // S.P.A.C.E. – 2017. – №3. – С. 9–13.
6. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / Сергій Борисович Кримський. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. – 368 с.
7. Kolakowski L. Über kollektive Identität / Leszek Kolakowski // Identität im Wandel: Castalgandolfo-Gespräche / Leszek Kolakowski. – Stuttgart: Institut für die Wissenschaften vom Menschen, 1995. – С. 47–60.
8. Van Dijk T. A., 2017. Sociocognitive Discourse Studies. *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies* / Ed. by John Flowerdew, John E. Richardson. London: Routledge, P. 26–43.
9. Wodak R. Methods of critical discourse analysis / R. Wodak, M. Meyer. London: Biddles Ltd, 2001. 200 с. (SAGE Publications Ltd).

References:

1. Kozlovets, M.A. The phenomenon of national identity: challenges of globalization: Monograph / M.A. Kozlovets. – Zhytomyr: Publishing House of ZhDU named after I. Franka, 2009. – 558 p.
2. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism / Benedict Anderson. – London: Verso, 1983. – 271 c.
3. The Discursive Construction of National Identity / R.Wodak, M. Reisigl, R. de Cillia, K. Liebhart. – Edinburgh: Biddles Ltd, 2009. – 276 c. – (Edinburgh University Press).
4. Hibernau M. Identity of nations / Montserrat Hibernau. – Kyiv: Tempora, 2012. – 304 p.
5. L. Ya. Uhryn The essence and main dimensions of political identity: theoretical analysis / L. Ya. Uhryn. // S.P.A.C.E. – 2017. – No. 3. – pp. 9–13.
6. Krymskyi S. B. Under the signature of Sofia / Serhiy Borisovych Krymskyi. – Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy, 2008. – 368 p.
7. Kolakowski L. Über kollektive Identität / Leszek Kolakowski // Identität im Wandel: Castelgandolfo-Gespräche / Leszek Kolakowski. – Stuttgart: Institut für die Wissenschaften vom Menschen, 1995. – С. 47–60.
8. Van Dijk T. A., 2017. Sociocognitive Discourse Studies. *The Routledge Handbook of Critical Discourse Studies* / Ed. by John Flowerdew, John E. Richardson. London: Routledge, P. 26–43.
9. Wodak R. Methods of critical discourse analysis / R. Wodak, M. Meyer. London: Biddles Ltd, 2001. 200 c. (SAGE Publications Ltd).

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.6

УДК 32.019.5

РОЛЬ «НАЦІОНАЛЬНИХ СИМВОЛІВ» У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0800-866X>**Дяченко О. В., к. політ. н., доцент Одеського національного університету імені І. І. Мечнікова**

Актуальність дослідження зумовлена насамперед тим, що, незважаючи на певну популярність «національних символів» у науковому та публічному дискурсі, «національні символи» як категорія політичних та соціальних наук не є чітко встановленою категорією, так само як і їх роль у політичному дискурсі.

Отже метою дослідження є розкриття ролі «національних символів» у політичному дискурсі. В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких, значною мірою, й дозволило досягти означеної мети. Були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування, а також такі спеціально-наукові методи як дескриптивний і контент-аналіз, методи деконструкції і реконструкції тощо.

Якщо для одних авторів «національні символи» та «державні символи» є тотожними чи досить близькими за змістом поняттями (а саме встановленими національним законодавством (Конституцією держави або її окремим законом) особливими, історично сформованими, відмінними розпізнавальними знаками держави, які уособлюють її суверенітет і несуть певне ідеологічне навантаження). То інші автори, досить слушно, розмежовують ці поняття, розуміючи «національну символіку» значно ширше.

Політичний дискурс, який спирається на національний контекст, і зокрема на національну символіку, який задає метафору «нації» і використовується у практиці репрезентації, зазвичай нагадуватиме про «націю». І таке нагадування є «нормальною», звичайною ситуацією у сучасній державній політиці. Однак одних лише «національних символів», зокрема прапора, що безвольно висить і не коливається вітром, і викарбуваного на монетах герба недостатньо для збереження «наших» звичних уявлень про «націю», мир і «наше» місце в ньому. Вони мають розгортатися дискурсивно. І для цього потрібно, щоб «банальні слова» постійно дзвеніли у вухах громадян чи були в них перед очима.

Ключові слова: національні символи, державні символи, політичні символи, політичний дискурс.

Dyachenko O. V. The role of “national symbols” in political discourse

The relevance of the study is due to the fact that, despite the certain popularity of “national symbols” in scientific and public discourses, “national symbols” as a category of political and social sciences is not clearly defined category, as well as their role in political discourse.

Therefore, the purpose of the research is to reveal the role of “national symbols” in political discourse. The research is based on systemic, interdisciplinary and discursive approaches, the use of which, to a large extent, has allowed us to achieve this goal. General scientific methods such as induction and deduction, analysis and synthesis, comparison and analogy, generalization and abstraction, as well as special scientific methods such as descriptive and content analysis, deconstruction and reconstruction, etc., were applied. For some authors “national symbols” and “state symbols” are identical or almost identical concepts. They seem to be special, historically formed, distinctive distinguishing signs of the state established by national legislation (the Constitution of the state or its separate law), which embody its sovereignty and carry a certain ideology. Other authors, more reasonable, divide these concepts, understanding the category of “national symbols” much more broadly.

Political discourse, that leans on national context, and in particular on national symbols, that sets the metaphor of “nation” and is used in practical representation, will usually be reminiscent of the “nation”. And the existence of such a reminder is “normal”, ordinary situation in modern state politics.

However, “national symbols”, in particular the flag that hangs idly and does not sway in the wind, and the coat of arms engraved on coins, are not enough to preserve “our” usual understanding of the “nation”, the world and “our” place in it. They should unfold discursively. And for that, “banal words”, jingling in the ears of citizens or passing before their eyes, are required.

Keywords: national symbols, state symbols, political symbols, political discourse.

Вступ. За останні три десятиліття дослідження ролі «національних символів» у політичній сфері опинилося в центрі уваги багатьох західних і українських дослідників.

Серед робіт, які, так чи інакше, предметно звертаються до ролі «національних символів» у політичному дискурсі, можна зазначити (здебільшого емпіричні) дослідження М. Білліга [10], К. Бентман [8], М. Бенвелла [9], С.Г. Денисюк [1], Р. Джонса [15], Т. Еденсора [12], А. Ічійо [14], Т. Кьюсак [11], А. Лахуда [16], Е.В. Мамонтової [3], П. Меррімана [15], Р. Ранга [14], А. Паасі [17], П. ді Паоли [8], Дж. Пенроуза [18], В.Ю. Полянської [4], І.С. Прибегіна [5], О.В. Славіної [6], М.М. Слюсаревського [7], Т. Унвіна [19], Д. Хемметта [13], В. Хьюїтт [19] тощо.

Водночас роботи зазначених авторів, як і роботи інших західних і українських дослідників, далеко не завжди і далеко не повністю (насамперед на загальнотеоретичному рівні) розкривають роль «національних символів» у політичному дискурсі.

Мета дослідження. Метою дослідження є розкриття ролі «національних символів» у політичному дискурсі.

Методи дослідження. В основі дослідження лежать системний, міждисциплінарний і дискурсивний підходи, використання яких, значною мірою, й дозволило досягти означеної мети. Були застосовані такі загальнонаукові методи пізнання як індукція і дедукція, аналіз і синтез, порівняння й аналогія, узагальнення й абстрагування, а також такі спеціально-наукові методи як дескриптивний і контент-аналіз, методи деконструкції і реконструкції тощо.

Результати. У своєму дисертаційному дослідженні О.В. Славіна виявляє органічний зв'язок дискурсу, зокрема політичного, із символом, породженням якого він і являється: дискурс будується на основі цілеспрямованої інтерпретації символу (міфу) як реальності, він відповідає суспільним очікуванням і водночас формує їх [6, с. 73-74]. Більше того, «дискурс як породження символу здатен інсценувати соціальну практику та перетворювати знання про політичну реальність в концентрацію смислу, інтерпретувати та адаптувати імпліцитні знання відповідно до комунікативної ситуації та екстралінгвістичного фону» [6, с. 73]. З огляду на це, О.В. Славіна пропонує трактувати політичний дискурс як тип комунікативної діяльності, експлікованої за допомогою певних (політичних) символів, які впорядковані та систематизовані у певний спосіб, і організовані на основі суспільно-політичної практики та соціально, ідеологічно й історично обумовленої ментальності [6, с. 73].

Серед політичних символів (міфів) О.В. Славіна виділяє не тільки архаїчні міфи, але й сучасні міфи, створені штучно та сконструйовані у відповідності до політичних цілей окремих владних груп. Це дозволяє розглядати політичний дискурс як певний прагмалінгвістичний дискурс, тобто дискурс, який підпорядковує символи (міфи) певним стратегіям комунікації [6, с. 74]. За словами О.В. Славіної, «однією з ознак, яка дозволяє зробити такий методологічний поворот, є активна міфотворчість в сучасних політичних процесах та винайдення особливого міфологічного кодування суспільної свідомості, ... і саме символи виступають основним засобом вираження прагматичних устремлень учасників політичної комунікації (які, врешті-решт, отримують свій розвиток у вигляді дискурсивних стратегій)» [6, с. 74].

Як зазначає О.В. Славіна, політичний дискурс генерується насамперед на символіко-міфологічному рівні і містить в собі відповідні міфологеми та пов'язані з ними символи в усіх можливих інтерпретаціях. У політичному дискурсі реалізується логіка символу з його різноспрямованими векторами, що породжують різні політичні концепти, зокрема й альтернативні. Причому навіть в одному символі може бути зосереджена центральна ідея і сконцентрована суть думки та її спрямованість, які передаються за допомогою натяків,

алюзій, ремінісценцій тощо – всього того, що відсилає до колективної пам'яті та тягне за собою відповідні семантичні шлейфи [6, с. 109-111]. У цьому сенсі, «політичний дискурс – це форма мислення, конкретність якої задана тими чи іншими міфологічними та символічними, а також (похідними від них) метафізичними постулатами, сюжетами та образами. [Це форма мислення,] яка генерує та обумовлює принципи, правила і установки, що конструюють і структурують суспільну думку, що задають її інтенцію, що допускають або забороняють той чи інший вибір політичних образів і символів, метафор і порівнянь, кліше і банальностей, фігур мови і фігур замовчування, аргументів і контраргументів» [6, с. 110-111].

Як зазначає М.М. Слюсаревський, теоретична ємність «символу» зумовлена кількома факторами. По-перше, символ виступає провідником або посередником у соціальній взаємодії, сутність якої полягає в обміні змістом психічного між людьми за допомогою символів. По-друге, єдність групи чи спільноти досягається за допомогою єдності переживань, матеріалізованих у певному наборі символів, призваних конституювати ідентичність чи своєрідний погляд на реальність групи чи спільноти. По-третє, символ, як правило, набагато більш складний і багатовимірний об'єкт, ніж той який він представляє чи заміщує (часто за допомогою простих й однозначних символів – стереотипів, комплексів тощо), отже символізація, як правило, певною мірою спрощує реальність, зокрема психічну. Нарешті, символізація (актуальних) потреб суспільства загалом та окремих соціальних груп зокрема може ускладнювати їх усвідомлення, артикуляцію та презентацію в публічному дискурсі [7, с. 12-14].

При цьому, як справедливо зазначає С.Г. Денисюк, в науковій літературі досі не сформульоване єдине визначення поняття «символ»; воно трансформується й уточнюється у різних сферах соціогуманітарного знання, залежно від їх специфіки та поставлених перед ними дослідницьких задач [1, с. 544-545]. Зокрема, «символи мають певний політичний зміст, виступають знаком, що виконує комунікативну функцію між особистістю та владою, [символи] є зразком важливих політичних ідеалів, засобом їх пропаганди й утвердження» [1, с. 545]. Разом з тим, «політична символіка широко використовується і для підвищення легітимності влади та стабілізації політичної комунікації» [1, с. 546].

За словами В. Полянської, політичні символи виконують ряд функцій: ідентифікаційну, впорядковуочу, презентаційну, дискурсивну та естетичну, які всі разом інтегровані в суто політичну функцію легітимізації [4, с. 90].

З огляду на це, до «політичних символів» С.Г. Денисюк пропонує віднести: мовну символіку; національно-державну символіку (герб, прапор, гімн) та національну валюту; знаки розрізнення (форми одягу, регалії та державні нагороди); образотворчі політичні символи; політичну емблематику; політичні ритуали; політичні символи зовнішнього вигляду, місця та часу дії; неполітичні символи, що набувають політичного змісту; постаті відомих та знакових осіб тощо [1, с. 545].

До найбільш важливих з точки зору функціонування держави «політичних символів» зазвичай відносять так звані національні символи. Щоправда, під цим поняттям різними авторами розуміються дещо різні речі, а отже перелік «національних символів» не можна вважати чітко встановленим.

Під «національними/державними символами» Е.В. Мамонтова пропонує розуміти встановлені національним законодавством (Конституцією держави або її окремим законом) особливі, історично сформовані, відмінні розпізнавальні знаки держави, які уособлюють її суверенітет і несуть певне ідеологічне навантаження [3, с. 128]. «Кожний з символів державного суверенітету – прапор, герб, девіз та гімн, виконує свою особливу місію, а разом вони створюють цілісний семантичний текст, вплетений у дискурс політики. Як найбільш конкретизований ідеологічний маніфест універсальних засад національного та державницького світогляду, гімн доповнює метафоричність та інтерпретативність абстрактних символіформ прапору та гербу і разом з ними створює символічний атрибутивний комплекс держави, який набуває властивостей системності» [3, с. 128]. Зрештою, «національна/державна символіка» має бути не лише формально визначеною даністю, але й адекватно відображати духовні пріоритети і ціннісні орієнтири суспільства, а трансформація «національної/державної символіки» має відбивати системні перетворення у політичній сфері суспільства, визначаючи траєкторію його політичного розвитку [3, с. 128].

Водночас, незважаючи на такий, досить стислий перелік елементів «символічного атрибутивного комплексу держави» (який, до слова, ненабагато ширше переліку державних символів України за Конституцією) [2], Е.В. Мамонтова підкреслює символічне значення прийняття Декларації про суверенітет та незалежність, встановлення/зміни офіційної назви країни, прийняття Конституції тощо [3, с. 129].

Інші дослідники, як зауважує М.М. Слюсаревський, нерідко розмежовують поняття «національної символіки» та «державної символіки», виділяючи в «національній символіці» не тільки «державну символіку», але і так звану народну символіку, поняття якої, щоправда, виходить за межі національної символіки, роблячи таку класифікацію проблематичною.

Сам М.М. Слюсаревський пропонує наступну класифікацію «національних символів»:

- 1) «матеріалізовані символи» – до яких відносяться певні предмети, соціокультурні та природні об'єкти (державна символіка, національне вбрання, національна мова, народна пісня, «національний тотем» тощо);
- 2) «персоналізовані символи» – персоналії відомих історичних діячів та видатних сучасників;
- 3) «драматизовані символи» – символи, що нагадують про ті чи інші суспільні дії, що зазвичай супроводжувались драматичними подіями, і здатними, хоча б потенційно, сприйматися як здобутки народу,

закріплюючись у його історичній та колективній пам'яті (історія відповідного «національного руху», проголошення державної Незалежності, «національна революція» тощо) [7, с. 14-16].

В цьому контексті, «драматизовані символи», на нашу думку, можуть нагадувати не тільки про національні здобутки, але і про національні втрати та національні виклики (наприклад, про втрату державної Незалежності, геноцид та/або інші «травматичні події»).

Користуючись масовими соціологічними опитуваннями, які проводились серед громадян України на всіх контрольованих Києвом територіях у 2003, 2015, 2018, 2021 рр., М.М. Слюсаревський виділив наступні «національні символи» України:

1) «матеріалізовані символи» – державні символи України (жовто-блакитний прапор, герб України – тризуб, гімн «Ще не вмерла України...»), українське національне вбрання та українські вишиті рушники, українська мова, українська народна пісня, українські національні страви та напої (хліб із салом, борщ, галушки, горілка з перцем і т.п.), ріка Дніпро, українські музичні інструменти (кобза, бандура, трембіта), Карпатські гори, червона калина тощо);

2) «персоналізовані символи» – Тарас Шевченко, Леся Українка, Ярослав Мудрий, Михайло Грушевський, Богдан Хмельницький, Іван Франко тощо;

3) «драматизовані символи» – творчість великих українських поетів, письменників, композиторів та виконавців (Тараса Шевченко, Лесі Українки, Івана Франко, Миколи Лисенко, Соломії Крушельницької та ін.), історія українського козацтва та Запорізької Січі, проголошення незалежності України у 1991 р., досягнення українських спортсменів, створення Збройних сил України та їхній бойовий шлях тощо [7].

Таке, досить широке розуміння «національних символів» загалом співзвучне їх розумінню в дисертаційній роботі І.С. Прибегіна, присвяченій концептуальним версіям національної ідентичності в Ізраїлі [5].

В цій роботі, на прикладі Держави Ізраїль, була проілюстрована особлива роль «національних символів» у політичному дискурсі та в сучасних процесах державотворення, а також наочно продемонстрована можливість використання релігійних символів у якості національних.

На основі цієї роботи, а також послуговуючись класифікацією М.М. Слюсаревського, можна виділити наступні «національні символи» Держави Ізраїль:

1) «матеріалізовані символи» – державні символи Ізраїлю (прапор у формі «таліта» (єврейської молитовної накидки), в центрі якої зображений «Маген Давид» («Щит Давида»), гербу Ізраїлю, в центр якої помістили «менору» (семисвічник), що на протязі століть служив символом єврейської традиції, гімн Ізраїлю «Га-Тіква», що є гімном сіоністського руху та відсилає до тексту єврейської Біблії); єврейська Біблія, що пов'язує «народ Ізраїлю» з «Землею Ізраїлю» та її уявними географічними (та політичними) кордонами; іврит – мова Біблії і одночасно символ «єврейського національного відродження», ізраїльські національні страви та напої (фалафель, хумус, шакшука і т.п.); «священне» місто Єрусалим, фортеця Масада тощо);

2) «персоналізовані символи» – «батьки-засновники» Держави Ізраїль (Теодор Герцль, Давід Бен-Гуріон, Хаїм Вейцман, Володимир Жаботинський та ін.); ізраїльські та єврейські митці та науковці (Ахад га-Ам, Шаул Черняхівський, Урі-Цві Грінберг, Амос Оз, Шмуель Йосеф Агнон, Хаїм Вейцман, Альберт Ейнштейн та ін.); Біблійні пророки та царі тощо.

3) «драматизовані символи» – «міф про єврейське вигнання»; «Голокост» або «Шоа» («Катастрофа» європейського єврейства); «сіоністська революція»; проголошення незалежності Ізраїлю у 1948 р.; творчість ізраїльських поетів, письменників, композиторів та виконавців (Ахада га-Ама, Шаула Черняхівського, Урі-Цві Грінберга, Амоса Оза, Шмуеля Йосефа Агнона та ін.); створення Армії оборони Ізраїлю («Цахалу») та інших (пара)міліарних структур; «Війна за Незалежність Ізраїлю»; «Шестиденна війна» тощо [5, с. 89-187].

Це дослідження було виконано в рамках так званого дискурсивно-когнітивного підходу, що суттєвим чином поглибило наші знання про особливу роль «національних символів» у політичному дискурсі Ізраїлю. Однак, на нашу думку, ця робота, незважаючи на свою зосередженість на проблемі національної ідентичності, все ж недостає звертається до концепції «банального націоналізму» («Banal Nationalism»), що з часом була уточнена та доповнена концепціями «повсякденної національності» («Everyday Nationhood») та «націоналізму повсякденності» («Everyday Nationalism»).

Для М. Білліга – автора концепції і одноім'яної книги «Банальний націоналізм» (1995) [10] ключем до відтворення усталеної «нації» стала її банальна, буденна чи малоусвідомлювана присутність, а саме сукупність матеріальних і нематеріальних елементів, які наповнюють звичайний ландшафт і семіосферу «національної» території, працюючи щоденним нагадуванням про місце людей у «світі націй».

Під впливом нових підходів у соціальній та дискурсивній психології, М. Білліг та його послідовники предметно зосередилися на ролі, яку відіграють у політичному дискурсі повсякденні, малопримітні дискурсивні практики, і зокрема такі «національні символи» як «національний» прапор [10], «національні» свята та дні жалоби [8; 17], «національна» кухня [14], «національна» валюта (банкноти та монети) [18; 19], поштові марки [13], «національна» архітектура, типові природні ландшафти та повсякденні міські пейзажі [9; 11; 15; 16], «національна» іконографія кіно, телебачення та популярної культури [9; 12] тощо.

У класичній роботі «Банальний націоналізм», М. Білліг звертає увагу на життєздатність «національної ідентичності» в усталених «демократичних націях». За його словами, це відбувається насамперед завдяки

тому, що жителям цих країн постійно нагадують, що вони живуть в «націях»: «національну ідентичність», так би мовити, постійно «вивішують» перед ними [10, с. 93]. Однак, як зазначає М. Білліг, «таке «вивішування» не може обмежуватися прапором, що висить на громадській будівлі, або національною емблемою – білоголовим орланом чи куницею, нанесеною на монети. «Національна ідентичність» – це умовне позначення цілого ряду звичних уявлень про націю, мир і «наше» місце в ньому. Прапора, що безвольно висить і не коливається вітром, і викарбуваного орлана недостатньо для збереження цих розумових звичок. Вони мають розгортатися дискурсивно. І для цього потрібно, щоб банальні слова постійно дзвеніли у вухах громадян чи були в них перед очима» [10, с. 93].

За влучним висловом М. Білліга: «Нація не відтворюється сама собою. Для цього потрібні [насамперед] банальні практики, а не свідомий вибір чи колективні акти уяви [на чому наголошували, відповідно, Е. Ренан і Б. Андерсон]. Так само як мова неминує вмирати, коли нею перестають користуватися, так і нація має використовуватися повсякденно» [10, с. 95]. Політичний дискурс, який спирається на національний контекст, і зокрема на національну символіку, задає метафору «нації» і використовується у практиці репрезентації, зазвичай нагадуватиме про «націю». І таке нагадування є «нормальною», звичайною ситуацією у сучасній державній політиці [10, с. 98-99].

Висновки. До найбільш важливих з точки зору функціонування держави «політичних символів» зазвичай відносять так звані національні символи. Щоправда, під цим поняттям різними авторами розуміються дещо різні речі, а отже перелік «національних символів» не можна вважати чітко встановленим.

Якщо для одних авторів «національні символи» та «державні символи» є тотожними чи досить близькими за змістом поняттями (а саме встановленими національним законодавством (Конституцією держави або її окремим законом) особливими, історично сформованими, відмінними розпізнавальними знаками держави, які уособлюють її суверенітет і несуть певне ідеологічне навантаження). То інші автори, досить слушно, розмежовують ці поняття, розуміючи «національну символіку» значно ширше.

У цьому контексті, більш слушною та корисною класифікацією (застосованою нами до Ізраїльського кейсу) ми вважаємо класифікацію М.М. Слюсаревського, сформовану на базі масових соціологічних опитувань, які проводились серед громадян України на всіх контрольованих Києвом територіях у 2003, 2015, 2018, 2021 рр.: 1) «матеріалізовані символи» – до яких відносяться певні предмети, соціокультурні та природні об'єкти (державна символіка, національне вбрання, національна мова, народна пісня, «національний тотем» тощо); 2) «персоналізовані символи» – персоналії відомих історичних діячів та видатних сучасників; 3) «драматизовані символи» – символи, що нагадують про ті чи інші суспільні дії, що зазвичай супроводжувались драматичними подіями, і здатними, хоча б потенційно, сприйматися як здобутки народу, закріплюючись у його історичній та колективній пам'яті (історія відповідного «національного руху», проголошення державної Незалежності, «національна революція» тощо).

При цьому, на нашу думку, якщо послуговуватись зокрема українським і ізраїльським кейсами, то «драматизовані символи» можуть нагадувати не тільки про національні здобутки, але і про національні втрати та національні виклики (наприклад, про втрату державної Незалежності, геноцид та/або інші «травматичні події»).

Політичний дискурс, який спирається на національний контекст, і зокрема на національну символіку, який задає метафору «нації» і використовується у практиці репрезентації, зазвичай нагадуватиме про «націю». І таке нагадування є «нормальною», звичайною ситуацією у сучасній державній політиці.

Однак одних лише «національних символів», зокрема прапора, що безвольно висить і не коливається вітром, і викарбуваного на монетах герба недостатньо для збереження «наших» звичних уявлень про «націю», мир і «наше» місце в ньому. Вони мають розгортатися дискурсивно. І для цього потрібно, щоб «банальні слова» постійно дзвеніли у вухах громадян чи були в них перед очима.

Бібліографічний список:

1. Денисюк С.Г. Символ як форма політичної комунікації. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 544–550.
2. Конституція України : станом на 1 верес. 2016 р. / Верховна Рада України. Харків : Право, 2016. 82 с.
3. Мамонтова Е.В. Державна символіка як індикатор політичного розвитку (на прикладі країн Центральної Азії та Казахстану). *Актуальні проблеми політики*. 2019. Вип. 63. С. 125–138.
4. Полянська В. Символічна політика: сутність, структура, умови реалізації. *Політичний менеджмент*. 2004. № 3. С. 87–97.
5. Прибегін І.С. Національна ідентичність: концептуальні версії та їх реалізація в політичних процесах Ізраїлю: дис. ... канд. політ. наук : 03.00.02 / Південноукр. нац. пед. ун-т імені К.Д. Ушинського. Одеса, 2021. 242 с.
6. Славина О.В. Символізація політичної реальності : трансформація концептуального дискурсу: дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / Дніпропетровський нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2015. 237 с.
7. Слюсаревський М. Зміст і динаміка уявлень Українського суспільства про національні символи. *Проблеми політичної психології*. 2021. Вип. 10(24). С. 9–34.
8. Bantman C., Paola di P. Banal and everyday (inter)nationalism: French and Italian anarchist exiles in London, 1870s–1914. *Nations and Nationalism*. Vol.29. №1. 2022. P. 176–190.

9. Benwell M.C. Going Underground: Banal Nationalism and Subterranean Elements in Argentina's Falklands/Malvinas Claim. *Geopolitics*. Vol.25. №1. 2017. P. 88–108.
10. Billig M. Banal nationalism. London : SAGE Publications. 2002. 200 p.
11. Cusack T. A 'countryside bright with cosy homesteads': Irish nationalism and the cottage landscape. *National Identities*. Vol.3. №3. 2001. P. 221–238.
12. Edensor T. National identity, popular culture and everyday life. Oxford: Berg. 2002. 224 p.
13. Hammett D. Envisaging the nation: The philatelic iconography of transforming South African national narratives. *Geopolitics*. Vol.17. №3. 2012. P. 526–552.
14. Ichijo A., Ranta R. Food, National Identity and Nationalism: From Everyday to Global Politics. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 2016. 196 p.
15. Jones R., Merriman P. Hot, banal and everyday nationalism: Bilingual road signs in Wales. *Political Geography*. Vol.28. 2009. P. 164–173.
16. Lahoud A.L. The role of cultural (architecture) factors in forging identity. *National Identities*. Vol.10. №4. 2008. P. 389–398.
17. Paasi A. Dancing on the graves: independence, hot/banal nationalism and the mobilization of memory. *Political Geography*. Vol.54. 2016. P. 21–31.
18. Penrose J. Designing the nation. Banknotes, banal nationalism and alternative conceptions of the state. *Political Geography*. Vol.30. №8. 2011. P. 429–440.
19. Unwin T., Hewitt, V. Banknotes and national identity in central and eastern Europe. *Political Geography*. Vol.20. №8. 2001. P. 1005–1028.

References:

1. Denysiuk, S.H. (2012) Symvol yak forma politychnoi komunikatsii. [Symbol as a Form of Political Communication]. *Derzhava i pravo*. 55: 544–550. [in Ukrainian]
2. Konstytutsiia Ukrainy : stanom na 1 veres. 2016 r. [Constitution of Ukraine] / Verkhovna Rada Ukrainy [Verkhovna Rada of Ukraine]. Kharkiv : Pravo, 2016. 82 . [in Ukrainian]
3. Mamontova, E.V. (2019) Derzhavna symbolika yak indyikator politychnoho rozvytku (na prykladi krain Tsentralnoi Azii ta Kazakhstanu). [The State Symbols as an Indicator of Political Development (on the Example of Central Asia and Kazakhstan)]. *Aktualni problemy polityky*. 63: 125–138. [in Ukrainian]
4. Polianska, V. (2004) Symvolichna polityka: sutnist, struktura, umovy realizatsii. [Symbolic Politics: Essence, Structure, Implementation Conditions]. *Politychnyi menedzhment*. 3: 87–97. [in Ukrainian]
5. Prybiehin, I.S. (2021) Natsionalna identychnist: kontseptualni versii ta yikh realizatsiia v politychnykh protsesakh Izrailiu [National Identity: Conceptual Versions and Their Implementation in the Political Processes of Israel]. Odesa. 242 p. [in Ukrainian]
6. Slavina, O.V. (2015) Symvolizatsiia politychnoi realnosti : transformatsiia kontseptualnogo dyskursu. [Symbolization of Political Reality: Transformation of Conceptual Discourse]. 237 p. [in Ukrainian]
7. Sliusarevskyi, M. Zmist i dynamika uiavlen Ukrainskoho suspilstva pro natsionalni symboly. [The Content and Dynamics of Ukrainian Society's Ideas about National Symbols]. *Problemy politychnoi psykholohii*. 10(24): 9–34. [in Ukrainian]
8. Bantman C., Paola di P. (2022) Banal and everyday (inter)nationalism: French and Italian anarchist exiles in London, 1870s–1914. *Nations and Nationalism*. 29(1): 176–190. [in English]
9. Benwell, M.C. (2017) Going Underground: Banal Nationalism and Subterranean Elements in Argentina's Falklands/Malvinas Claim. *Geopolitics*. 25(1): 88–108. [in English]
10. Billig, M. Banal nationalism. London : SAGE Publications. 2002. 200 p. [in English]
11. Cusack, T. (2001) A 'countryside bright with cosy homesteads': Irish nationalism and the cottage landscape. *National Identities*. 3(3): 221–238. [in English]
12. Edensor, T. National identity, popular culture and everyday life. Oxford: Berg. 2002. 224 p. [in English]
13. Hammett, D. (2012) Envisaging the nation: The philatelic iconography of transforming South African national narratives. *Geopolitics*. 17(3): 526–552. [in English]
14. Ichijo A., Ranta R. Food, National Identity and Nationalism: From Everyday to Global Politics. Basingstoke, Palgrave Macmillan. 2016. 196 p. [in English]
15. Jones R., Merriman P. (2009) Hot, banal and everyday nationalism: Bilingual road signs in Wales. *Political Geography*. 28: 164–173. [in English]
16. Lahoud, A.L. (2008) The role of cultural (architecture) factors in forging identity. *National Identities*. 10(4): 389–398. [in English]
17. Paasi, A. (2016) Dancing on the graves: independence, hot/banal nationalism and the mobilization of memory. *Political Geography*. 54: 21–31. [in English]
18. Penrose, J. (2011) Designing the nation. Banknotes, banal nationalism and alternative conceptions of the state. *Political Geography*. 30(8): 429–440. [in English]
19. Unwin T., Hewitt, V. (2001) Banknotes and national identity in central and eastern Europe. *Political Geography*. 20(8): 1005–1028. [in English]

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.7

УДК 321.7-021.351:321.63:323.39

**ОЛІГАРХІЧНИЙ ЕЛІТАРНИЙ ЕГОЦЕНТРИЗМ ТА ЕГОЇЗМ
ЯК ПЕРЕПОНА ДО КОНСОЛІДОВАНОЇ ДЕМОКРАТІЇ**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9719-6836>**Буркало В. В., к. філос. н., доцент Ужгородського національного університету**

В статті проаналізовано імпліцитну природу олігархічного егоцентризму та егоїзму як продукту олігархічного его. Его задає матричну нецілісність психічного олігархів і продукує онтологічну неякісність олігархічної свідомості. Наголошено, що олігархізація – експліцитний вираз олігархічного егоїзму та егоцентризму на індивідуальному, груповому, соціальному, міжнародному рівнях, з можливістю переваг на шкоду національним інтересам.

Феноменологічно проявляючись в економічному, соціальному, політичному, правовому, управлінському, інформаційному, когнітивному, моральному, культурно-мовному різновидах політичного буття, олігархічний егоїзм має маскулітний характер, потребує маніпулятивного ідейного самовиправдання. Їх (різновидів) раціоналізація і констеляція має тенденцію переростання ситуативного індивідуально-групового (кланово-олігархічного) егоїзму в стійкий, локальний в тотальний з кристалізацією в олігархічно-клановому режимі.

Вказано, що олігархічний егоїзм, егоцентризм деформує всю систему відносин в українському соціумі, накладає свої корупційні проєкції на основні групи (підприємців, чиновників, суддів, політичний клас), перешкоджає демократизації інститутів, норм, правил, процедур, цінностей, переконань, зразків поведінки, політичної культури, мислення всіх груп, формує олігархічний тип людини, підриває віру громадян і політичних акторів в демократію, в чесність і дієвість правил гри, верховенство права, рівність перед законом, довіру один до одного, розкладає державу зсередини.

Показано, що олігархія – крайня форма елітарного правління, вкрай егоїстична і егоцентрована за своєю психологією, що є основою її самовідтворення і вразливості України щодо зовнішніх загроз. Антидемократичність – атрибутивна якість олігархії. А тому консолідована демократія в її інституційно-процедурному, без утвердження соціальних прав, розумінні за олігархічного режиму унеможливується як на рівні еліт, бо олігархи є антидемократичною елітою, так і на процедурному, суб'єктивно-психологічному та інституційному рівнях. Деолігархізація – необхідна умова поступу до консолідованої демократії. Приборкання его і егоїзму – необхідна умова деолігархізації.

Ключові слова: его, олігархія, олігархічний режим, олігархічний егоцентризм та егоїзм, консолідована демократія.

Burkalo V.V. Oligarchic elitist egocentrism and egoism as an obstacle to the formation of a consolidated democracy

The article analyzes the implicit nature of oligarchic egocentrism and egoism as a product of the oligarchic ego. Ego sets the matrix inconsistency of the psyche of the oligarchs and produces the poor ontological quality of the oligarchic consciousness. It is emphasized that oligarchization is an explicit expression of oligarchic egoism and egocentrism at the individual, group, societal, and international levels, with the possibility of advantages to the detriment of national interests.

Manifesting itself phenomenologically in the economic, social, political, legal, managerial, informational, cognitive, moral, cultural-linguistic varieties of political life, oligarchic egoism has a masculine character and requires manipulative ideological self-justification. The rationalization and constellation of these varieties has a tendency to grow from situational individual-group (clan-oligarchic) egoism into stable one, and local one into total egoism with crystallization in the oligarchic-clan regime.

It is indicated that oligarchic egoism, egocentrism deforms the entire system of relations in Ukrainian society, imposes its corruption projections on the main groups (entrepreneurs, officials, judges, the political class), hinders the democratization of institutions, norms, rules, procedures, values, beliefs, models of behavior, political culture, thinking of all groups, it forms an oligarchic type of person, undermines the faith of citizens and political actors in democracy, in the honesty and effectiveness of the rules of the game, the rule of law, equality before the law, trust in each other, it destroys the state from within.

It is shown that the oligarchy is an extreme form of elitist rule, extremely selfish and self-centered in its psychology, which is the basis of its self-reproduction and Ukraine's vulnerability to external threats. Anti-democraticness is an attributive quality of oligarchy. And therefore, consolidated democracy in its

institutional-procedural sense, without the establishment of social rights, under the oligarchic regime becomes impossible both at the level of the elites, because the oligarchs are an anti-democratic elite, and at the procedural, subjective-psychological, and institutional levels. De-oligarchization is a necessary condition for progress towards a consolidated democracy. Taming the ego and selfishness is a necessary condition for de-oligarchization.

Keywords: ego, oligarchy, oligarchic regime, oligarchic egocentrism and egoism, consolidated democracy.

Постановка та дослідженість проблеми. Демократія є цивілізаційним набутком людства. Планетарний рух до демократії – складний, тривалий, з циклічними хвилями приливів і частковими відступами процес. Її утвердження відбувається нерівномірно, спорадично, але поступально. В Україні перехід до консолідованої демократії затягнувся, а бажаного все ще не досягнуто. Війна авторитарної Росії проти України є агресивною спробою зупинити поступ до консолідованої демократії і консолідації української нації на демократичних і антиолігархічних засадах – наочної альтернативи імперсько-авторитарній формі самоствердження росіян, неспроможних кинути виклик власній олігархії й персоналістському режиму, перетворившись на безвольну безсуб'єктну маніпульовану жертву групового егоїзму егоцентричної правлячої еліти імперії й прагнучи затягти українців в цей стан.

Введення воєнного стану в Україні – не тільки важке випробуванням для української громади, держави, а і виклик для демократії. Втім, цим не ставиться під сумнів обраний шлях, ба більше, увиразнюється рішучість народу й влади захистити право українців на свободу, власну самобутність, актуалізуючи масове усвідомлення, що демократії між собою не воюють, а самосвідомо громада може і повинна визначати суспільні пріоритети на благо цілому, а не безальтернативно приймати як належне груповий егоїзм обмеженого кола правлячої егоцентричної еліти.

В політичній науці концепт консолідованої демократії усталився (праці Г. О'Доннела, Х.Валенсуелу, Ф.Шміттєра, Н. Гіліо, Х.Лінца, А. Степана, Л. Даймонда, А.Пшеворського), хоча науковці пропонують нові підходи (А.Красносільська) до визначення консолідованої демократії чи дискутують щодо конкретних її параметрів, складників. Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників (В.Горбатенко, Г.Зеленько, Ю.Мацієвський, О.Фісун, Г.Шипунов, Т. Кузьо, Ж. Шатунієте) є розуміння, що в Україні консолідованої демократії не досягнуто, натомість склався гібридний олігархічний режим, олігархічну природу якого досліджували фахівці.

А.Колодій започаткувала аналіз понять «олігархи», «олігархія», «олігархізація» у вітчизняному науковому дискурсі, розглядаючи в 2001 р. олігархів як політичну силу, яка прагне до встановлення олігархії в Україні в якості однієї з ймовірностей [7, с.35]. Дослідницька увага зосереджувалась також на сутності, основних особливостях, механізмах виникнення олігархічного політичного режиму (Г.Коржов [9]), негативах і позитивах його функціонування (М.Михальченко), деструктивній ролі олігархів як акторів олігархічного режиму (Т.Ляшенко), ролі фінансово-промислових груп у його трансформації (С.Брехар), олігархії як різновидові ліберальної демократії (С.Кононенко [8]), механізмах, методах впливу олігархічних груп на вироблення політики (В.Рейтерович), причинах появи олігархів, реакції на них, порівнянні олігархії України, США, Росії (А.Аслунд, (2005)), негативах економіко-політичних наслідків олігархізації (Ю.Кіндзерський, інші [11]).

Такі дослідження дозволили розкрити закономірності, що є в основі гібридного олігархічно-кланового режиму та запропонувати низку заходів для виходу з нього. Однак опір змінам вказує на наявність внутрішнього опору в структурах психічного, іманентного природі олігархічної свідомості і пов'язаного з олігархічним егоцентризмом та егоїзмом. Водночас літератури з аналізу природи олігархічного егоцентризму вочевидь бракує. Такий аналіз потребує не тільки розгляду феноменології прояву олігархічного егоцентризму та егоїзму, що побіжно в літературі присутній, а спроби глянути на його внутрішню природу, іманентну цьому явищу. І здійснені владою кроки з деолігархізації [5; 15], й самі, здавалось би, межові виклики і соціальний стрес в умовах екзистенційної для українців війни не усунули заданий олігархією тренд егоцентризму, зловживань, засвідчуючи глибинну суть проблеми.

Метою та завданнями статті є аналіз природи і специфіки олігархічного егоцентризму та егоїзму в Україні як перепони до консолідованої демократії, механізму вияву інтенцій, що живлять егоцентризм та егоїзм, з'ясування і систематизація олігархічних форм їх прояву, можливих типів, їх активізації в умовах конфлікту з владою або громадянським суспільством, егоїстичну детермінацію олігархічних пріоритетів, залежностей та ризиків для українського соціуму та держави. При аналізі використано загальнонауковий, історичний, системний, структурно-функціональний, психоаналітичний та діалектичний методи дослідження, що уможливило аналіз олігархічного егоцентризму, егоїзму в розмаїтті феноменальних виявів, їх структурної обумовленості его і впливу на олігархічні пріоритети та опір транзиту.

Виклад основного матеріалу. Концепт егоцентризму розвинутий в межах психології та етики. Егоцентрист, концентруючись на собі, нездатен зрозуміти інших. Його егоцентризм переростає в егоїзм з перевагами власних інтересів над інтересами і потребами соціуму як прояв крайнього індивідуалізму. Егоїст здатен усвідомлювати потреби й інтереси інших, та нехтує ними.

Егоїзм підпорядковує собі інтелект, волю, надаючи їм егоїстичного забарвлення і спрямованість. Вони (інтелект, воля) обслуговують его-жадання. Завдяки інтелекту раціонально визначаються егоїстичні цілі та засоби їх реалізації, а воля стає інструментом его у нав'язуванні своєї его-волі решті як верховної волі. Психологічний егоцентризм вибудовує внутрішній его-простір олігархів. Він екстеріоризується назовні через контроль над своїм соціальним оточенням у формі нав'язування доктрин, переконань, стратегій (інформаційного, когнітивного й управлінського егоїзму) в якості безальтернативних або найефективніших. Контроль над ЗМІ – ключовий елемент олігархічного контролю за мисленням та поведінкою соціуму й нав'язування свого когнітивного егоїзму в системі раціоналізованих логік і маніпулятивних практик з позірною переконливістю для масової свідомості.

В свідомості олігархів гіпертрофованим є їх его, домінуючи в структурі психічного над всіма іншими складниками і підпорядковуючи останніх собі, породжуючи егоїзм і егоцентризм в якості атрибутів его-свідомості. Продуктом функціонування домінанти его є відповідна его-матриця свідомості, яка задає ідентичнісне самоусвідомлення, мисленнєві патерни та концептуалізацію світосприйняття, стани ума та почуттів, систему переконань й образів, впливає на мотивацію, волю, пам'ять, активізує їх у свідомих та неусвідомлюваних програмах шаблонів мислення, почуттів та дій з варіативним розмаїттям в межах усталених переконань ума, обмеженого в'язницею ілюзій его.

Его з латини (ego) – це «я». У К. Юнга его – «комплексний фактор, з яким пов'язані всі змісти свідомості», «центр поля свідомості» [17, с.15], «свідоме», «вихідна точка поля свідомості», «фактор свідомості par excellence», що «виникає із зіткнення соматичного фактора з довкіллям і, вже як суб'єкт, розвивається з подальшим зіткненням як із довколишнім, так і внутрішнім світом» [17, с.16 -17]. Я (его) «підрядне самості і відноситься до неї як частина до цілого». Воно наділене суб'єктивним почуттям свободи, що дозволяє йому приймати вільне рішення, реалізуючи свою свободу волі «у межах поля свідомості» [17, с.18]. Однак, за К. Юнгом, его наштовхується зовнішньо на вимоги довкілля, а внутрішньо його свобода волі «поза полем свідомості ...натрапляє на свої межі в суб'єктивному внутрішньому світі, тобто там, де вона потрапляє в конфлікт із фактами самості». Его, попри свою свободу волі і індивідуальну унікальність, «не може нічого вдяти супроти самості», але може приводити до патологій, або «асимілюється, і значною мірою видозмінюється» з глибокими перетвореннями особистості [17, с.18-19]. Отже, его є частиною особистості, «однак – не є нею самою». І «його свобода обмежена» умовами позасвідомої психіки, «а його залежність – доведена», хоча «неможливо оцінити, наскільки ... воно вільне від умов позасвідомої психіки» [17, с.20].

З позицій холізму як концепту постнекласичної науки будь-яка фрактальна частка функціонує в цілісності єдиного буття, перетворюючись на дисфункціональну в разі невідповідності єдності цілого, в межах якого вона функціонує. Попри переконавання З. Фрейда, що егоїзм є виразом природного інстинкту самозбереження, в деяких новітніх поглядах его концептуалізується як психологічне новоутворення на певному етапі еволюції свідомості, яке сформовано із дуальності і створює завісу ілюзій, через які суб'єкт сприймає світ [18; 20; 22; 23]. В казці его і егоїзм символізовано багатоголовим змієм, який ув'язнює душу-князівну [2, с.440]. Звільнення від ілюзій світосприйняття є процесом відсікання голів (его-якостей) его-змія сотером – внутрішнім спасителем, що виражає більш високоорганізовану структуру свідомості. Він є переможцем змія і уособлює чисту свідомість, яка єднає все суще в єдине ціле. Архетипом цілісності [17, с.66] цієї чистої свідомості у К. Юнга є «самість», а «Христос унаочнює архетип самості» [17, с.61], «Христос є ... найближчою аналогією самості та її значення» [17, с. 71], «Христос – символ самості» [17, с.101]. То ж сотер – спаситель – Христос – самість долає внутрішнього змія-его. У К. Юнга темний бік психічного, як відомо, символізовано архетипом «тіні», з його християнським еквівалентом, за К. Юнгом, антихриста, диявола [17, с.67,] чи «антагоністичного представника хтонічного темного світу» у міфології [17, с.57]. К. Юнг прямо заявляє: «Коли ми у традиційній постаті Христа впізнаємо паралель щодо психічного явища самості, то Антихрист відповідає тіні самості, власне, – темній половині людської тотальності, яку не можна оцінювати надто оптимістично». І в цьому процесі диференціації психічних змістів з дорослішанням індивідуальної та колективної психіки «зростає напруга між верхом і низом» [17, с.68 – 69], між високоорганізованою структурою цілісності (Вище Я, самість, індивідуальний Христос) і его, «я», «тінню», дияволом, антихристом, змієм. В «рамках християнських психології та символіки» проявляється психологічна «закономірність: ідеалові одуховнення, що прагне вгору, шлях перетнула матеріалістична пристрасть, що керує матеріалом і завойовує Землю, цілком прикута до неї» [17, с.69].

Вже Платон підмітив, що у олігархів такою всепоглинаючою матеріалістичною пристрастю, яка керує їх психічними змістами є жадібність «до наживи та грошей» [12, с.249], просуваючи олігархів «по дорозі жадоби до великих статків» [12, с.248] з «навальною невідворотністю» й призводить до «перетворення любові до шаноби на хтивість до золота» [12, с. 252]. Матричною структурою олігархічного егоїстичного умонастрою, за Платоном, є самосвідомий вибір посадити «на троні своєї душі начало ненаситності й корисливості» як «царя», з послухом йому начала розумності та начала несамовитого духу [12, с.252]. «Першому не дозволить ні вираховувати, ні розглядати чогось іншого, окрім того, як можна було б примножити свої скромні статки, а другому не дасть захоплюватись чимось і поважати будь-що інше, крім багатства та багатіїв, і виявлятиме свій гонор тільки у здобуванні грошей або ж у тому, що веде до цієї мети» [12, с.252]. Вже на матричному рівні психічного є «розбрат між цими трьома початками, ... внутрішня

боротьба між ними, ... бунт» пожадливого начала «проти всієї цілості душі, щоб панувати в ній, хоча та частина за своєю природою не призначена для цього, вона повинна коритися тому началу, якому належить владарювати» [12, с.136]. Етичним продуктом психоментальної дисфункціональності начал є аксіологічне перевертання вершини піраміди устремлінь – замість устремління до вищого, вивищення благородства і блага цілого, спрямованість «прикутості до Землі» («наскільки більше вони цінують гроші, настільки ж менше шанують добротність») [12, с.248]. Саме тінь (К. Юнг), як сукупність «меншовагартісних рис характеру», «є моральною проблемою, яка кидає виклик усій Я-особистості». Окремі риси тині «чинять запеклий опір моральному контролю» через проєкції, які єго як суб'єкт, як центр поля свідомості не усвідомлює [17, с.22-23]. І тоді такі «заземлені» риси єго-суб'єктом транслюються соціуму як норма, а предмет їх домагань навіюється як всезагальний ідеал.

Матрична нецілісність начал як іманентна природа психічного олігархів продукує закономірну неякісну якість – олігархічний єгоїзм та єгоцентризм. Олігархізація – їх експліцитний вираз. Р. Міхельс це продемонстрував на феноменології «психології самої організації», [19, с.241] як організаційного ускладнення політичних партій, профспілок, великих організаційних структур, наголосивши на тенденції конвертації організаційної компетенції та статусно-рольової ієрархічності групової еліти в систему індивідуальних та групових переваг і привілеїв. Така єгоїстична конвертація, як відомо, отримала назву «залізний закон олігархічних тенденцій». Звільнення від деяких «легковажних і поверхневих демократичних ілюзій» щодо зазначених олігархічних тенденцій, «аналіз олігархічних небезпек» [19, с.243, 245], що перешкоджають досягненню більш зрілих форм демократії, їх мінімізація, було одним із завдань дослідження Р. Міхельса.

Власне про політичну екстеріоризацію олігархічного єгоїзму наголошують вітчизняні науковці, коли говорять про інституціоналізовані неформальні практики (непотизм, корупцію, кумівство) з їх соціальними нормами, звичаями, моральними цінностями, когнітивними структурами [9, с.107-108], що часто зводять нанівець демократичну нормотворчість і є ледь не основним гальмом в транзиті до консолідованої демократії. Латентна сила такого єгоїзму пересилує артикульовані політичними акторами обіцянки подолати олігархію та спроби інституціоналізувати деолігархізацію.

Назвемо деякі прояви олігархічного єгоїзму та єгоцентризму. Він має свої індивідуальний, груповий, національний та цивілізаційний виміри. На індивідуальному рівні він є властивістю психіки окремих індивідів, і характеризується їх спрямованістю на досягнення власних переваг. Відзначимо, що він має чітко забарвлену маскуліність, що відображає більш різко проявлювану чоловічу домінанту репресивного щодо власної натури утиску здібності до співчуття і емпатії, концентруючи увагу самосвідомості на власних переживаннях, бажаннях, пожаданнях, самоствердженні. Серед українських жінок могла претендувати на «олігархічний статус» Ю. Тимошенко на початку своєї кар'єри, отримавши кличку «газової принцеси», згодом зосередившись на політичній діяльності й дистанціювавшись від власного бізнесу.

Груповий олігархічний єгоцентризм і єгоїзм носить клановий характер, з кліентально-патронажною системою відносин і міжклановою конкурентною боротьбою. В межах держави можна говорити про державний олігархічний єгоцентризм, коли олігархічні групи схильні координувати свої зусилля для отримання преференцій чи самовідтворення олігархату і створення кланово-олігархічного режиму, який склався в Україні. Приватизація Криворіжсталі Р. Ахметовим та В. Пінчуком, в 6 разів менше за ціну при прозорій реприватизації – типовий приклад ситуативного збігу єгоїстичного інтересу двох наближених до влади олігархів. «Роттердам+» за президенства П. Порошенка – в цьому ж ряду. Залучення представників олігархії інших країн задля лобювання, кооперації й переваг в міжнародних чи ж бо національних проєктах вказує на олігархічний єгоцентризм міжнародного рівня.

За типами можна виокремити: згаданий ситуативний єгоїзм; стійкий, як-от наміри переглянути реприватизацію Криворіжсталі за президенства В. Януковича чи Приватбанку за президенства В. Зеленського; ідейно-ціннісний, який потребує світоглядного обґрунтування єгоїзму в якості своєї корисності, незамінності, неминучості. Утворення фінансово-промислових груп (ФПГ) базувалось на ідеології необхідності сприяння вітчизняному великому бізнесу як гарантії використання промислового комплексу в інтересах української економіки, відтак, українського народу, а не транснаціональних компаній (ТНК) з ризиком перетворення в сировинний придаток, бідності українців, слабкості держави, її залежності від розвинених країн; локальний, коли є локалізація на окремих видах чи сферах діяльності; тотальний – всеохопний.

Серед розмаїтих його видів економічний (бізнес) олігархічний єгоцентризм в Україні став кристалізатором появи олігархів. Його єгоїстична суть – максимальний прибуток тут і зараз, монополізація сировинних галузей, підприємств, напівфабрикатне виробництво, а високотехнологічне (вимагало більших організаційних, фінансових зусиль, капіталовкладень, підготовки, навчання цілих груп висококваліфікованих), було занедбано чи примітивно (на металобрухт) використано, з наслідками, яких ніби хотіли уникнути. Фобії щодо ТНК стали приводом для єго наближених до влади осіб легітимізувати в громадській думці власний єгоїзм в «переконливій» формі приватизації. Громадянське суспільство цей єгоїзм не готове було приборкати.

Економічний олігархічний єгоїзм живить соціальний єгоїзм, мінімізуючи витрати олігархів на роботу силу, сплату податків. Звідси втрата висококваліфікованих груп, часткова їх пролетаризація, люмпенізація, маргіналізація, перекаваліфікація, трудова міграція, депопуляція. В освіті це призвело до витіснення чоловіків зі школи, її фемінізації, появи вакансій. Подібне спостерігається у вузівській системі та науці, що є наслідком

низького рівня оплати праці тих соціальних груп, без функціонування яких соціум в інноваційному світі втрачає свою життєздатність, політичний режим – потенціал демократичності, держава – силу і динаміку, а духовний розвиток – перспективу переорієнтації з утвердження його на розвінчання його ілюзій, розототожнення з ним і пріоритетністю екзистенції софійного начала [1, с.33; 24; 25] цілісної людини постнекласики.

Різка майнова поляризація, «це лихо з лих» (Платон), між купкою «понад міру багатих» і переважною більшістю, що «нижче всякої міри бідні» – закономірна норма і атрибут олігархії («за олігархій ніщо не ... на заваді ... подібному») [12, с.250]. Подібне не заважає сучасним олігархам сприймати себе як соціально корисних менеджерів і найбільших платників податків. Такий соціальний егоїзм олігархів викликає захисну реакцію его як серед патерналістськи налаштованих, особливо екстерналів, так і частини дискримінованих груп та громадян, неприйняття ними демократії, готовність обміняти свободу на соціальні гарантії і «підвищення порядку» [3], замилювання і електоральна підтримка авторитарних лідерів (В. Януковича, Л. Кучми), вбачання в демократії її маніпулятивної і демагогічної суті, яка легітимізує владу шахраїв, здириків. Все це стає перепоною для громадянської та політичної консолідації на демократичних засадах і затуляє час транзиту.

Обмежене інституційно-процедурне розуміння консолідованої демократії, без врахування в умовах транзиту важливості її соціального складника, зменшує: а) її привабливість, кількість прихильників; б) збільшує: кількість її опонентів; можливості олігархів під час виборів «соціальною допомогою та проектами» спроб впливу на електоральні вподобання; дає аргументи і надії прихильникам авторитаризму заперечувати демократію як обман; в) консолідує олігархат там, де він вже встиг інституціоналізуватися, в протидії решті соціуму, як це має місце в Україні, коли заможні за високої нерівності налаштовані проти демократії [4]; г) не враховує поляризацію в багатстві і доходах між групами багатих і бідних, що при посиленні поляризації сприяє політичній нестабільності, посилює авторитаризм, а в умовах перманентної економічної кризи розмиває середній клас [16, с.273] і є перепоною для консолідованої демократії. Зарубіжні, вітчизняні фахівці, експерти відзначають, що соціальна нерівність в Україні є однією з найбільших у світі. Коефіцієнт Джині для України коливається від 0,3 до 0,6, різниця в доходах між 10 % найбагатших і 10 % найбідніших з врахуванням тіньових доходів – 40 разів [10, с.176]. За нерівністю у особистому багатстві (індекс багатства Джині – 90.1) Україна була третя після Казахстану (92.6) та Єгипту (91.7) [21]. Епідемія, війна поглибили нерівність [13]. Для України, оточеної російською і білоруською агресивними автократіями з «незмінними» президентами-диктаторами і маніпулятивною пропагандою, де рівень життя і пенсійного забезпечення є зовнішньо привабливим для українців з низькими доходами, це: додаткові сумніви в спроможності демократії переважати авторитарні режими за рівнем життя та людського розвитку; джерело і ризики сепаратизму й колаборації з агресором як схиблені форми імперського его в Україні.

Економічний і соціальний егоїзм переростає в політичний. Він проявляється як в окупації державної машини («захоплена держава» [6]), так і в прагненні унеможливити створення інститутів олігархічного обмеження (антиолігархічного законодавства, органів, громадської думки, настроїв, етосу, інституту моральної репутації, політичної культури) чи контролі за ними, нівелюючи їх антиолігархічну суть, перетворюючи в інструмент розправи з опозицією. Відтак логіка самоствердження олігархів через власне роздуте его (психічна інфляція за Юнгом) взаємопереплітає політичний егоїзм з правовим, інформаційним, управлінським і потребує їх когнітивного супроводу.

Управлінський олігархічний егоїзм – нездатність і небажання забезпечити соціальний, економічний, духовний розвиток українського народу, відсутність проектів загальноукраїнського єднання («Євро – 2012», «велике будівництво») – радше іміджеві та бізнес проекти, ніж ті, що згуртовують націю і ведуть до процвітання й добробуту кожної родини). Когнітивний егоцентризм спрямований на світоглядну легітимацію олігархату, чи у формі науково-раціонального або ж ідеологічного обґрунтування національної доцільності формування і підтримки ФПГ, чи у формі ток шоу на олігархічних ЗМІ, які роками радше маніпулятивно відводили вбік від суті проблем, штучно і цілеспрямовано роздуваючи суспільні пристрасті, ніж наближали до їх розуміння. Егоїзм чималого прошарку інтелектуальної олігархічної обслуги – те, без чого олігархічний егоїзм та егоцентризм не перетворяться в системоутворюючу домінуючу спотвореного розвитку. За неефективної й корумпованої (егоїстичної) бюрократії олігархи є організованою групою зі знаннями, як впливати на егоїзм інших і використовувати його з конкурентними перевагами для себе. Їх моральний егоцентризм знімає будь-які внутрішні моральні заслони. Чим потужніший егоцентризм, тим ймовірніше більший аморалізм, тим вища і масштабніша корупція, потужніший адмінресурс. Корупція, залучення адмінресурсу, залякування, фізична нейтралізація суперника – прийнятні методи комунікації в кризових ситуаціях утримання влади, особливо під час виборів. Натомість – менша управлінська, економічна ефективність, більша бідність, політична нестабільність, авторитаризм і недосяжність консолідованої демократії.

Всі ці види егоїзму є продуктами нищих рис его, обумовлені й підживлюються ними. Матеріалізуючи свій егоїзм, его само отримує від них підживлення, посилюючи психічну інфляцію владного олігархічного клану та опір йому як з боку конкуруючого клану, контреліти, так і громадянського суспільства. Психічна констеляція конфліктних енергій егоїзму ущільнює колективне психополе з великою напругою між полюсами

і високою ймовірністю екстеріоризації утиснутого психічного змісту у формі протестів, мітингів, демонстрацій, громадянської непокори. Великою є зваба олігархічної влади застосувати силу. З радикалізацією его опозиції це веде до сутичок, заворушень, протистояння, врешті, до війни.

Демократичні процедури – цивілізаційні засоби умиротворення колективного психічного збудження і раціоналізації приборкання егоїзму. Адже его демократично обмежується: 1) зовнішньо – правом голосу і свободою виборця, протидією его інших, авторитетом, демократичними правами, законом, нормами, демократичними правилами, процедурами, звичаями, настановами, інститутами, формальними і неформальними практиками, опором ненасилля, а в грубій, зазвичай, недемократичній формі – революціями, війнами; 2) або внутрішньо – а) більш високоорганізованою структурою в людині (самістю) при усвідомленні своєї «тіні», належній увазі самосвідомості до неї і бажанням її позбутися (здолати голови дракона і його самого в собі, що вимагає посиленої тривалої внутрішньої духовної роботи); б) світоглядом єдності громади, міра взаємної любові і довіри якої імпліцитно відображає іманентну міру співвідношення софійного (самості) та его в змісті психічного кожного/ої й експліцитно – міру солідарності в соціумі. Софійне начало утворює самоцінність людини як такої і турботу про ціле, а его – тільки власну самоцінність і центрування на собі. Як християнські чесноти, гідність і самоцінність людини, турбота про всіх – християнська підвалина західної демократії. Власне, інтегральна єдність екзогенних та ендогенних стримувачів егоїзму і зростання солідарності уможливує консолідовану демократію. Попри християнську ортодоксію, імперський роз'єднуючий характер московської церкви в Україні всупереч еднаючій суті християнства, холізм як постнекласичний світогляд так само, як і християнство, утворює всеєдність суцього, самоцінність людини, взаємозалежність всіх в єдиному бутті.

Тому соціальна суть демократії – в її спроможності консолідовано, на засадах синергії солідаризму і соціальної відповідальності: ставити межі для власного его; перевиховувати себе; давати простір більш високоорганізованій структурі в собі бачити перспективу синергії цілісності; враховувати інтерес іншого в функціональній єдності нашого цілого соборного «Ми». Відтак уможливується зростання рівня життя для всіх груп, як в розвинутих демократіях, особливо скандинавської соціал-демократичної моделі. Невипадковим протягом 30 років є замовчування в олігархічних ЗМІ переваг і досягнень скандинавської моделі (інформаційний егоїзм), як і усвідомлення польського досвіду, коли реформи правих лібералів врівноважувались соціальною політикою лібералізації та демократизації польськими соціал-демократами за президенства О. Квашневського (1995–2005 р.), пом'якшуючи транзит і сприйняття труднощів на шляху до консолідованої демократії.

В Україні бифуркаційна можливість врівноваження крену, заданого за першу каденцію Л. Кучми олігархічним трендом з формуванням ФПГ, не була реалізована під час парламентських 1998 р. та президентських перегонів 1999 р. З перемогою Л. Кучми 1999 р. олігархія укорінилась. Антиолігархічний потенціал був розпорошений зміщенням уваги з олігархічної природи режиму, кристалізованою в формальних і неформальних інститутах, на похідні проблеми з штучним підживленням розколів між лідерами та їх орієнтацією своїх прихильників на західний чи російський вектор.

Наступна олігархічна спроба гарантовано передати і зберегти владу 2004 р. наразилася на Помаранчеву революцію: на опір конкуруючих груп проти передачі влади донецькому клану; масові протести громадянського суспільства проти фальсифікацій підрахунку голосів; на початок масового прозріння суспільством неприйнятності способів здійснення влади режимом (вбивство Г. Гонгадзе, касетний скандал, отруєння В. Ющенко) і можливості його мирного усунення (політичний досвід акції «Україна без Кучми»); усвідомлене прагнення активом української громади необхідності приборкати егоїзм олігархії, її всевладдя; на консолідацію довкола опозиційного кандидата, який сприймався, окрім іншого, і як антиолігархічний. В психологічному відношенні, олігархічне і чиновницьке его наштовхнулось зовнішньо на індивідуальний, груповий опір інших его, колективний опір его громади, який підсвічувався зсередини ненасильницькими імпульсами цілісності самості з демократичною частковою видозміною егоїзму, його каналізацією в судову процедуру. Та глибокої трансформації психічного політичних акторів, як показав Євромайдан, не сталося. Его не справилось з тінню в собі. Софійні імпульси внутрішнього сотера не були почуті. Непогамоване циклічно вийшло на поверхню. Олігархічно-владний егоїзм переріс в трагедію.

Отже, напруга між енергіями групового егоїзму і соціуму процесуально виливається в психічне збурення в емоційних та ментальних енергополях акторів конфліктної взаємодії зі схильністю олігархії до силового розв'язання й пошуком союзників зовні, насамперед такої ж психоприроди. Такими сплесками в Україні були Помаранчевий та Євромайдан, з: виходом із надр психічного фобій олігархів втрати влади; оприявленням ціннісного конфлікту між олігархічною егоїстичною інтерпретацією лібералізму й демократії та сприйняттям громадянським суспільством суті й змісту демократії як сприяння можливостям свободи самореалізації з кумулятивним ефектом примноження добробуту для всіх; усвідомленням масовою свідомістю олігархічних фобій та способів елітарної влади опору назрілим змінам; увиразненням покладання донецького клану на відкриту та приховану підтримку путінського олігархічно-імперського авторитаризму, страх перед ним і залежність від нього.

Таким чином, інституціоналізація олігархії у формі кланово-олігархічного режиму є матеріалізацією групового егоїзму невеликого кола надбагатих в системі влади, яка, як зазначають дослідники, функціонально

забезпечує їм прийняття політичних рішень для доступу до економічних ресурсів, державного примусу щодо опонентів і домінуючого впливу на свідомість громадян в інтересах самозбереження, самовідтворення та панування в суспільстві. Така матеріальна конвертація психічного ресурсу егоїзму в зовні демократичні інститути формує корумпований простір піраміди мережі залежностей, з різким обмеженням можливості свободи самореалізації громадянина, громад, партій, навіть держави в разі відчуття олігархією своєї внутрішньої крихкості і пошуком зовнішньої підтримки подібним режимом.

Обмеження можливості свободи – наслідок і правового егоцентризму [14, с.18] олігархів. Позитивно ставлячись до приписів закону, гарантованих ним прав і свобод для себе та обмежень для потенційних суперників та опонентів, олігархи використовують їх як важіль в конкурентній олігархічній боротьбі. Логіка егоцентризму в олігархічній боротьбі з невідворотністю штовхає до створення і приведення до влади своїх партій, фракцій в парламенті, креатур на ключові посади, контролю за судовою гілкою.

Олігархічний егоцентризм має тенденцію до територіальної феодалізації кланів, з регіональними авторитарними режимами, всевладям місцевих неофеодалів (монопольне підпорядкування собі прокуратури, суду, поліції, органів самоврядування, бізнесу, державних підприємств), з приватними арміями, клонуванням князьків меншого рівня, виявляючи навіть в умовах екзистенційної війни крайній егоїзм, зі стимулюванням ідеологічної, за звичай проросійської ментально-мовної «винятковості» своїх регіонів як способу тиску на центр для забезпечення себе від законних дій центральної влади щодо своїх олігархічних зловживань на місцях і загалом в країні;

Український олігархічний егоцентризм у світоглядному-ціннісному відношенні зовнішньо-політично був зорієнтований радше на Росію, ніж на Захід, через свою: а) проросійську психологічну мовно-культурну ідентичність; б) можливість уникнення відповідальності за афери і корупцію в Україні, втікаючи в олігархічну Росію; в) острах долучення до західної демократії як ризик втрати «несподівано набутого бізнесу» (приклад П. Лазаренка); г) західні, вітчизняні санкції і правове переслідування щодо деяких акторів (І. Коломойський, Д.Фірташ). Тож олігархічна матриця має імперські психічні прив'язки – почуття вишості російського, підсвідома зневага до українського, сформована соціалізацією ще за «радянського інтернаціоналізму», і, водночас, потяг до західного істеблішменту, способу життя, проживання й навчання своїх дітей на Заході попри страх відкритості, прозорості, відповідальності, чесної конкуренції за демократії при орієнтації на Захід. І в цьому теж нецілісність їх психічного (психологічна прихильність до імперського і острах сваволі тирана, соціокультурне вrostання в Захід і острах перед демократією). Елітарна матриця олігархів та її прив'язки є похідними від імперської російсько-радянської матриці. Імперська матриця впливала на українську олігархічну і орієнтувала на Євразію в своїх практиках, де соціально і ціннісно-культурно близькі і ментально зрозумілі українським олігархам є російські олігархи – породження російського імперського колективного его. А своєю управлінською неефективністю олігархія підриває підвалини української громади та української держави, робить її вразливою перед імперськими зазіханнями Росії і несприйняття імперцями українців як окремої нації, їх нібито неспроможність розбудувати міцну демократичну самодостатню державу, й відповідно, переконуючи міжнародну спільноту в корумпованості і несуб'єктності України.

Відтак олігархічний егоцентризм, егоїзм не може не призводити до світоглядних, партійних, мовного, релігійного, ціннісних розколів і розмежувань у свідомості українських громадян з різними векторами політико-культурної орієнтації (європейський та євразійський) та політичної культури (патріархально-патерналістської та демократично-активістської). Все разом відображає моральний егоїзм олігархів, який власне є соціальним аморалізмом – деструктивним системоруїноючим чинником суспільної моралі, згубно впливаючи на аксіологічні паростки демократичних пріоритетів, стаючи перепорою для їх утвердження в груповій і масовій свідомості, й, відповідно, перепорою до консолідованої демократії як чітке дотримання демократичних правил, процедур з чесним веденням виборчих компаній, підрахунком голосів і передачею влади, в разі втрати довіри виборця, переможцю, навіть якщо це опозиція, яка обіцяє деолігархізацію.

Інструментальний набір егоїстичного впливу олігархів в ситуації конфлікту з владою чималий, зокрема включає: відключення або погрози відключення генеруючих енергію підприємств в піковий період, з раціоналізацією таких дій (ремонт, технічні приводи); банкрутство провідного банку, як у випадку з Приватбанком; збирання регіональних депутатів і формування регіональних сепаратистських структур («південно-східна українська автономна республіка» – ПСУАР, 2004 р.); нав'язування штучних інспірованих дискусій, референдумів, роздмухування пристрастей щодо мови (з русифікацією українців (культурно-мовний егоцентризм), утримування російськомовних ЗМІ, імперських наративів, контенту (шоу, фільми, продукти масової культури), переважне невикористання в побуті, сім'ї, в контактах з суспільством української мови, утвердження статусу російської як регіональної в 2012 р. за режиму В. Януковича), церкви (церковний егоїзм), орієнтації на схід чи захід; корумпування виконавчої, законодавчої («платні депутатські послуги»), судової гілки влади (підозра щодо корупційної зв'язки «олігарх – голова Верховного Суду» – можливо частковий прояв латентного і антиолігархічні паростки інституціоналізації демократії) з недовірою до неї і відмовою вирішувати міжолігархічні судові конфлікти в Україні; схильність шукати зовнішньої підтримки, найперше в олігархічній російській владі; залякування незгодних, антиконституційне насильство.

Таким чином, і на рівні еліт олігархи, як антидемократична еліта, зазвичай, не готові до демократичного консенсусу (харківські угоди, Євромайдан), і на рівні процедурному (підрахунок голосів 2004 р., ПСУАР 2004 р., дотримання демократичних правил і процедур), суб'єктивно-психологічному (замість утвердження демократичних цінностей, наміри ревізувати за сприятливих умов рішення суду, який присік олігархічний егоїзм; застосування грубої фізичної сили; трансляція в масову свідомість клієнтелізму, елітизму, тінізації доходів, підданського послуху, елітарної корупції і лобізму; зверхність над законом, черствість щодо прав громадян, соціальних насамперед, закритість і відстороненість від громадянського суспільства) та інституційному (опір і зволікання олігархічного режиму з формуванням антикорупційних органів, боротьба за вплив на Генпрокуратуру, на конкурсний відбір суддів, на вибудовування системи противаг і стримувань, тощо) олігархія є перепорою до консолідованої демократії.

Висновки. Егоцентризм і егоїзм є продуктами его. За його домінування в змісті психічного егоцентризмом і егоїзмом просякнута вся структура психічного. Саме його – продукт нецілісності свідомості. Зумовлюючи внутрішні конфлікти, егоцентрована свідомість стає агресивною щодо інших, вразливою через свою нецілісність щодо агресії більш агресивного.

Матрична нецілісність як іманентна природа психічного олігархів продукує закономірну онтологічну неякісність свідомості – олігархічний егоїзм та егоцентризм. Олігархізація – їх експліцитний вираз. Вона, як психічна епідемія, масштабується на весь соціум в екстеріоризованих формах економічного, соціального, політичного, управлінського, правового, психологічного, етичного, когнітивного, інформаційного, культурно-мовного егоцентризму і егоїзму на індивідуальному, груповому, соцієтальному та міжнародному суб'єктному рівнях з тенденцією переростання ситуативного в стійкий, локального у тотальний егоїзм в особі кланово-олігархічного режиму з захопленою державою, неофеодалним соціумом, імітаційною демократією, ідейним виправданням власної суспільної корисності.

Его олігархів задає олігархічну матрицю, яка раціоналізує їх егоцентричне світорозуміння, світовідчуття та світосприйняття. Через неї вони спотворено (власними ілюзіями – ілюзорно) бачать світ, нівелюючи розум всеєдності і соціальний інтелект, який бачить цілісну (холодну) єдність української громади. Задана олігархією егоцентрична матриця деформує всю систему відносин в українському соціумі, накладає свої проєкції на основні групи (підприємців, чиновників, суддів, політичний клас), формуючи відповідний тип олігархічної людини («зі всього прагне мати зиск і стягує статки» [12, с.252]), перешкоджаючи становленню демократичної політичної культури всіх груп суспільства, демократичного мислення, інститутів, норм, правил, процедур, цінностей, переконань, зразків поведінки, підриваючи віру громадян і політичних акторів в демократію, в чесність і дієвість правил гри, верховенство права, рівність перед законом, довіру один до одного. Це підриває державу і паростки демократії зсередини. А тому консолідована демократія за олігархічного режиму унеможливується внутрішньо як на рівні еліт, бо олігархи є антидемократичною елітою, так і на процедурному, суб'єктивно-психологічному та інституційному рівнях. Зовнішня підтримка олігархії додає їй міцності і самовпевненості.

Деолігархізація – необхідна умова можливості поступу до консолідованої демократії, соціального, психічного і ментального здоров'я українського соціуму, становлення європейської самоідентичності, долучення в якості демократії до європейської спільноти демократій з усвідомленим приборкуванням его і сходженням до більш високоорганізованих структур Духу в процесі екзистенційного виклику, пов'язаного з війною.

Перспектива досліджень – вияв можливостей демократії в нівелюванні егоцентризму та подоланні егоїзму при закономірному розвитку індивідуальності кожного в єдності єдиного буття.

Бібліографічний список:

1. Базилевич В.Д., Ільїн В.В. Метафізика економіки. Київ: Знання, 2007. 718 с.
2. Буркало В. Теософські ремінісценції буддо-християнської смисло-символічної сутності української казки про Кирила Кожум'яку / Innovative trends in science, practice and education. Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference Munich, Germany, February 22 – 25, 2022. С.439-443.
3. Віхров М. Прагматичний патерналізм. Як досвід і розрахунок відвертають українців від ліберальних реформ. Тиждень.ua. 6 червня 2018. URL: <https://tyzhden.ua/prahmatychnyj-paternalizm-iak-dosvid-i-rozrakhunok-vidvertaiut-ukraintsiv-vid-liberalnykh-reform/> (всі дати звернення:21.08.23).
4. Демократична ерозія. Що змушує слабшати демократії по всьому світу. Лекція професорки політології Сьюзен Стоукс. 22 жовтня 2022. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/demokraticzna-eroziya-shcho-zmushue-slabshati-demokratii-po-vsomu-svitu-leksciya-profesoriki-politologii-syuzen-stouk>
5. Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» / Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2021. № 51. URL: [tps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text)
6. Закон України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» / Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2021. № 51. URL: [tps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text)

7. Ковалевський В. О. Україна у режимі «capturestate»: причини, політична сутність, перспективи / Зміни політичних режимів і перспективи зміцнення демократії в Україні : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Т. А. Бевз, ін. К.: ІПіЕнД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2021. С.273-303.
8. Колодій А.Ф. «Олігархи» й «олігархат»: зміст понять та українська політична дійсність / Наукові записки. Том 19. Політичні науки. 2001. С.31-35.
4. Кононенко С. Суспільство і політика за умов олігархії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2007. Вип. 36. С. 60 – 70.
9. Коржов Г. Олігархічна природа сучасного політичного режиму в Україні / Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2008. Вип. 3. С.103 – 117.
10. Маркіна І.А., Калініченко О.В., Лесюк В.С. Економічна нерівність: світовий досвід та особливості в Україні. Український журнал прикладної економіки. 2019 рік. Том 4. № 3. С.173–180.
11. Олігархічний український капітал. Аналітична записка / Центр економічної стратегії. Підготували: Д. Горюнов, Б. Прохоров, М. Самойлюк, В. Ноздрін. 29 листопада 2022. 101 с. URL: <https://ces.org.ua/oligarchic-ukrainian-capital-research/>
12. Платон. Держава. Київ, 2000. 355 с.
13. Поглиблення нерівності в доходах населення в умовах збройної агресії проти України. 23.05.2023. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pohlyblennya-nerivnosti-v-dokhodakh-naseleण्या-v-umovakh-zbroynoyi>
14. Тимошенко В. І. Деформація індивідуальної правосвідомості як передумова зловживання правом / Бюлетень Міністерства юстиції України. 2009. №3 (89). С.13 – 22.
15. Указ Президента України № 459/2022 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 червня 2022 року «Про затвердження Положення про Реєстр осіб, які мають економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів), порядок його формування і ведення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459/2022#Text> (дата звертання: 7.07.23).
16. Черенько Л.М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності: монографія. К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2021. 423 с.
17. Юнг К. Г. Аіон: Нариси щодо символіки самості / Пер. з нім. К. Котюк; наук. ред. укр. вид. О. Фешовець. Львів: Вид-во «Астролябія», 2016. 432 с.
18. Michaels K. Freedom from Ego Illusions. Kindle Edition, 2013. 250 p.
19. Michels R. Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy / Translated by Eden and Cedar Poul. Botoch Books. Kitchener, 2001. 245 p. URL: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/michels/polipart.pdf>
20. Not Seeing the Forest for the Trees. URL: <https://ascendedmasterlight.com/ego2/>
21. Robert M. Wealth or income? URL: <https://thenextrecession.wordpress.com/2020/07/15/wealth-or-income/>
22. The human ego. URL: <https://ascendedmasterresources.com/who-you-are-main-page/219-2/>
23. What is the core of your (lower) being? URL: <https://ascendedmasterresources.com/who-you-are-main-page/what-is-the-core-of-your-lower-being/>
24. Your Christ self. URL: <https://ascendedmasterresources.com/who-you-are-main-page/your-christ-self/>
25. Your spiritual self. URL: <https://ascendedmasterresources.com/who-you-are-main-page/your-spiritual-self/>

References:

1. Bazylevych V.D., Ilin V.V. Metafizyka ekonomiky. Kyiv: Znannia, 2007. 718 s.
2. Burkalo V. Teosofski reministsentsii buddo-khrystyianskoi smyslo-symvolichnoi sutnosti ukrainskoi kazky pro Kyryla Kozhumiaku / Innovative trends in science, practice and education. Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference Munich, Germany, February 22 – 25, 2022. S.439-443.
3. Vikhrov M. Prahmatychnyi paternalizm. Yak dosvid i rozrakhunok vidvertaiut ukrainsiv vid liberalnykh reform. Tyzhden.ua. 6 chervnia 2018. URL: <https://tyzhden.ua/prahmatychnyj-paternalizm-iak-dosvid-i-rozrakhunok-vidvertaiut-ukrainsiv-vid-liberalnykh-reform/> (vsi daty zvernennia: 21.08.23).
4. Demokratychna eroziia. Shcho zmushue slabshaty demokratii po vsomu svitu. Lektsiia profesorky politolohii Siuzen Stouks. 22 zhovtnia 2022. URL: <https://forbes.ua/lifestyle/demokratichna-eroziya-shcho-zmushue-slabshaty-demokratii-po-vsomu-svitu-lektsiya-profesorki-politologii-syuzen-stou>
5. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia zahrozam natsionalnii bezpetsi, poviazanyim iz nadmirnym vplyvom osib, yaki maiut znachnu ekonomichnu ta politychnu vahu v suspilnomu zhytti (oliharkhiv)» / Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR). 2021. № 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1780-20#Text>
6. Kovalevskiy V. O. Ukraina u rezhymy «capturestate»: prychny, politychna sutnist, perspektyvy / Zminy politychnykh rezhymiv i perspektyvy zmitsnennia demokratii v Ukraini : monohrafiia / avt. kol.: H. I. Zelenko (kerivnyk, nauk. red.), T. A. Bevez, in. K.: IPiEnD im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy, 2021. S.273-303.
7. Kolodiy A.F. «Oliharkhy» y «oliharkhat»: zmist poniat ta ukrainska politychna diisnist / Naukovi zapysky. Tom 19. Politychni nauky. 2001. S.31-35.
8. Kononenko S. Suspilstvo i polityka za umov oliharkhii. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 2007. Vyp. 36. S. 60 – 70.

9. Korzhov H. Oliharkhichna pryroda suchasnoho politychnoho rezhymu v Ukraini / Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». 2008. Vyp. 3. S.103 – 117.
10. Markina I.A., Kalinichenko O.V., Lesiuk V.S. Ekonomichna nerivnist: svitovy dosvid ta osoblyvosti v Ukraini. Ukrainsky zhurnal prykladnoi ekonomiky. 2019 rik. Tom 4. № 3. S.173–180.
11. Oliharkhichni ukrainsky kapital. Analychna zapyska / Tsentri ekonomichnoi stratehii. Pidhotuvaly: D. Horiunov, B. Prokhorov, M. Samoiliuk, V. Nozdrin. 29 lystopada 2022. 101 s. URL:<https://ces.org.ua/oligarchic-ukrainian-capital-research/>
12. Platon. Derzhava. Kyiv, 2000. 355 s.
13. Pohlyblennia nerivnosti v dokhodakh naseleння v umovakh zbroinoi ahresii proty Ukrainy. 23.05.2023. URL:<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pohlyblennya-nerivnosti-v-dokhodakh-naselennya-v-umovakh-zbroynoyi>
14. Tymoshenko V. I. Deformatsiia indyvidualnoi pravosvidomosti yak peredumova zlovzhvannia pravom / Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy. 2009. №3 (89). S.13 – 22.
15. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 459/2022 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 chervnia 2022 roku «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Reiestr osib, yaki maiut ekonomichnu ta politychnu vahu v suspilnomu zhytti (oliharkhiv), poriadok yoho formuvannia i vedennia». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459/2022#Text>
16. Cherenko L.M. Model rivnia zhyttia v umovakh sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti: monohrafiia. K. : Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, 2021. 423 s.
17. Jung C. Aion: Researches into the Phenomenology of the Self / Per. z nim. K. Kotiuk; nauk. red. ukr. vyd. O. Feshovets. Lviv: Vyd-vo «Astrolabiia», 2016. 432 s.
18. Michaels K. Freedom from Ego Illusions. Kindle Edition, 2013. 250 p.
19. Michels R. Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy / Translated by Eden and Cedar Poul. Botoch Books. Kitchener, 2001. 245 p. URL: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/michels/polipart.pdf>
20. Not Seeing the Forest for the Trees. URL: <https://ascendedmasterlight.com/ego2/>
21. Robert M. Wealth or income? URL: <https://thenextrecession.wordpress.com/2020/07/15/wealth-or-income/>
22. The human ego. URL: <https://ascendedmasterresources.com/who-you-are-main-page/219-2/>
23. What is the core of your (lower) being? URL: <https://ascendedmasterresources.com/who-you-are-main-page/what-is-the-core-of-your-lower-being/>
24. Your Christ self. URL: <https://ascendedmasterresources.com/who-you-are-main-page/your-christ-self/>
25. Your spiritual self. URL: <https://ascendedmasterresources.com/who-you-are-main-page/your-spiritual-self/>

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.8

UDK 323:324:32.019.51:323.25(476)

TELEGRAM CHANNELS AS TOOLS OF STRATEGIC COMMUNICATION: A STUDY ON UKRAINE'S MEDIA LANDSCAPE DURING THE WAR

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2951-6425>

Natalina N. O., Ph.D. in Political Science, Assistant Professor at the Vasyl' Stus Donetsk National University

The evolution of Ukraine's state strategic communications system gained momentum following the annexation of Crimea and the onset of Russian aggression in 2014. By February 2022, this framework had been both codified and institutionalised. This article delves into the transformative trends observed after the onset of the full-scale war. These include a personal approach in state communication, accentuated by President Zelenskyy's leadership; shifting the weight of institutional communication to security and law enforcement agencies; an amplified public trust in the military and volunteers; and the emergence of novel national metanarratives and symbols. Parallely, there is a notable augmentation of governmental oversight on conventional media, aimed at countering both oligarchical and pro-Russian predispositions. Simultaneously, there was a discernible migration of audiences from television to state-unregulated mobile media platforms.

Recent 2023 studies indicated that most Ukrainians now source their news from social media and messaging apps, with Telegram emerging as a predominant force within the media sphere. This paper offers a comprehensive analysis of this media platform's impact, focusing on its challenges

to the consistency of Ukrainian strategic communications during the war. Utilising empirical insights from the TGStat service, the study discerns the most impactful Telegram channels and evaluates their alignment with the state's overarching strategic narratives. It further sheds light on the stratagems employed by Ukrainian governmental entities and top-tier officials to manoeuvre within this rapidly shifting media landscape and scrutinises the emergence of non-institutional influencers and anonymous channels.

The author posits that, during a full-scale war, Ukraine's strategic communications meld state intentions with grassroots initiatives, resulting in a certain subjectlessness of such communications. This synergy produces an incredibly potent communication form. Its efficacy is rooted not just in the messages but also in the array of voices and channels relaying them, magnifying their impact on both domestic and international audiences. Conversely, the surge of anonymous Telegram channels introduces potential risks. In essence, as illustrated by Telegram's trajectory in Ukraine, the digital realm fosters inclusivity and instantaneous communication but also challenges narrative consistency and control. This paradigm shift provides political science with vast avenues for future exploration, especially in understanding how such digital platforms might redefine political discourse, influence, and authority.

Keywords: strategic communication, war in Ukraine, digital media, political discourse, socio-political narratives, impersonality

Наталіна Н. О. Телеграм-канали як інструменти стратегічної комунікації: дослідження медіа-ландшафту в Україні під час війни

Система державних стратегічних комунікацій в Україні отримала імпульс до розвитку після анексії Криму та початку російської агресії в 2014 році. Станом на лютий 2022 року, ця система вже була законодавчо та інституційно оформлена. У статті розглядаються нові тренди, які спостерігаються із початком повномасштабної війни, а саме: особистісний підхід у державних комунікаціях, акцентований лідерством Президента Зеленського; зміщення комунікаційної ваги до безпечних і правоохоронних органів; зростання довіри громадськості до військових та волонтерів, а також поява нових національних метанаративів та символів. Не менш важливим трендом є посилення державного контролю за традиційними ЗМІ з метою нейтралізації як олігархічних, так і проросійських впливів. Водночас із цим, телевізійна аудиторія зменшується на користь мобільних медіа-платформ, що не регулюються державою.

Останні опитування 2023 року демонструють, що більшість українців споживають новини через соціальні мережі та месенджери, при цьому Telegram стає лідером у медіа-просторі. Ця стаття аналізує вплив цієї цифрової платформи, зосереджуючись на викликах для узгодженості українських стратегічних комунікацій під час війни. Спираючись на емпіричні дані сервісу TGStat, автор визначає найбільш впливові канали Telegram та оцінює їх відповідність стратегічним наративам держави. Увага також акцентується на тактиках, що використовуються українськими державними структурами та високопосадовцями для адаптації в цьому динамічному медіа-ландшафті, а також на впливі неінституційних лідерів думок та анонімних каналів.

Згідно із висновками автора, під час повномасштабної війни система стратегічних комунікацій в Україні поєднує державні інтенції з низовими ініціативами, що призводить до певної безсуб'єктності комунікаційного поля. Ця синергія створює особливо потужну форму комунікації. Її ефективність ґрунтується не лише на повідомленнях, але й на різноманітності голосів і каналів, що їх ретранслюють, посилюючи вплив таких наративів як на внутрішню, так і на міжнародну аудиторію. Цифрова сфера, як показує розвиток Telegram в Україні, сприяє інклюзивності та миттєвій комунікації, але водночас кидає виклик наративній послідовності та контролю. Така зміна парадигми відкриває перед політичною наукою широкі можливості для майбутніх досліджень, особливо в сфері того, як такі цифрові платформи можуть переосмислити політичний дискурс, вплив і владу.

Ключові слова: Стратегічна комунікація, війна в Україні, цифрові медіа, політичний дискурс, соціально-політичні наративи, безсуб'єктність

Introduction

In today's world, fast-evolving digital technologies have profoundly altered state-driven strategic communication dynamics. These changes become even more palpable during war conflicts, revealing the sophisticated relationship between technology, strategic messaging, and information dissemination. "Information and communication are now part of warfare, and any decision in this area must be made in the context of combat operations," remarked Deputy Minister of Defence Andriy Shevchenko at the Kyiv StratCom Forum 2023 [1]. As Ukraine finds itself amid warfare, it emerges as an essential study of how digital platforms are used in the strategic communications realm.

Problem Statement. As instantaneous media platforms like Telegram or TikTok gain traction, they not only reshape political discourse and power dynamics but also become vital tools for national security. How do these platforms mould political narratives and public sentiment in conflict-ridden Ukraine? To what extent do these largely unregulated channels, interacting with traditional political institutions, either challenge or solidify prevailing power structures? This article *is aimed* to dissect the evolving media paradigms in Ukraine. It seeks to contextualise the rise of platforms like Telegram within the broader political landscape, explore their ramifications on political communication, and identify the potential challenges they bring to the integrity of strategic communication. The research further delves into the strategies employed by governmental bodies in navigating this new media terrain and evaluates the emergence of non-institutional figures of influence within these platforms.

Research Methodology

Strategic communication (SC), bridging disciplines such as communication, media studies, and political science, were explored by scholars such as D. Dubov, T. Popova and V. Lipkan, G. Pocheptsov, S. Bondarenko and others. Concurrently, manuals aiding security and governmental bodies in strategic communication are gaining traction [2]. Noteworthy studies include papers on communication strategies in the Ukraine conflict (e.g. [3, 4]). However, existing SCs' research, especially within the context of wartime Ukraine, offers limited insight into the intricate dynamics between digital platforms and political narratives. This article bridges this gap by outlining the latest trends in political communication in Ukraine and providing a comprehensive analysis of Telegram's role in shaping political discourse, assessing its influence on public opinion, and exploring its interaction with traditional political institutions.

The term "*strategic communications*" (SC) is pervasive across various disciplines, underscoring a strategic approach, planning, and coordination. Broadly, SC denotes "the purposeful use of communications by *any organisation* to achieve its mission" [5]. More specifically, SC is an instrument of *national policy* within communication realms, seen as "coordinated actions...designed to inform, influence, or persuade target audiences to support national goals" [6] and mould their behaviour "to promote interests or policies" [7]. In 2014, The NATO Strategic Communications Centre of Excellence was initiated to enhance the SC capabilities of the Alliance and its affiliates. NATO's perspective on SC is "a holistic approach to communication based on values and interests" [8]. The importance of long-term, integrated solutions and flexibility while maintaining core values is stressed.

Thus, *strategic communication* can be understood as a coordinated set of actions, events, messages, images, and semantic forms created by public authorities in collaboration with other stakeholders. It is aimed to influence the beliefs and behaviours of target audiences, align the communication efforts of various actors, and embed state (national) strategic values and interests into the collective consciousness.

Although SC principles are applicable to the private sector, state-driven SC is inherently more intricate. The state possesses significant influence over symbolic spaces and meaning production. However, the bureaucratic nature, intricate decision-making processes, and the occasional lack of skilled communication professionals make harmonised messaging challenging. The very political and managerial culture inherent in the bureaucracy is, in many ways, an obstacle that constantly accompanies state strategic communications, including in Ukraine. An effective SC system requires explicit inter-agency coordination and a consistent narrative.

To navigate the Ukrainian SC during wartime, this study employs a multi-pronged methodological approach:

- *Quantitative Analysis:* Utilising data from the TGStat service [9], the study first establishes the scale and scope of Telegram's influence, revealing patterns of audience engagement and channel distribution.
- *Qualitative Content Analysis:* Selected Telegram channels undergo detailed content examination to gauge their political leanings, the nature of discourse, and potential biases.
- *Political Framework Analysis:* Drawing from political science theories and models, the study situates its findings within broader political dynamics, examining how Telegram channels may be influencing or being influenced by larger political narratives and actors.

Research results

Institutional framework and significant trends of SC during the war. Ukraine's commitment to a strategic approach to state-driven communications notably intensified following the 2014 annexation of Crimea and the onset of Russian aggression in Donbas. The term "strategic communications" was enshrined in the Military Doctrine of Ukraine in September 2015. This document posits SC as the "harmonised and effective utilisation of the state's communicative assets – spanning public diplomacy, public relations, military relations, information, and psychological operations, all steering towards state objectives"[10]. In 2015, the blueprint for the NATO-Ukraine Strategic Communications Partnership Programme was ratified, followed by the 2016 endorsement of the Doctrine of Information Security of Ukraine [11]. By February 2022, the Strategic Communications Directorate had been established within the Ministry of Defence and the Security Service of Ukraine.

In March 2021, the inception of the Centre for Strategic Communications and Information Security was declared. Operating under the Ministry of Culture and Information, this centre, a structural segment of the Ukrainian National News Agency Ukrinform, was envisaged as an instrument to fortify national resilience, counter information threats, and combat disinformation in collaboration with pertinent governmental entities, NGOs, and global allies. However, as of 2023, its operational capacity remains modest.

Therefore, by the onset of the full-scale Russian invasion in February 2022, Ukraine had a notably institutionalised SC system comprising:

Public Diplomacy domain moulds, modulates and metamorphoses the state's public image abroad. As remarked by S.A. Hutsal [12], before 2015, Ukraine lacked a conceptual grasp of public diplomacy or strategic communications, often eluding even the government's understanding. However, by March 2021, the Ministry of Foreign Affairs formulated a Communication and Public Diplomacy Strategy. The Ukrainian Institute, established in 2017 and functional by 2018, was a key initiative for Ukraine's global image. Its outreach extended to foreign regions, such as Germany, by January 2023.

Information and Psychological Operations (IPSO) are orchestrated efforts to impart targeted information to foreign (enemy) entities, moulding their emotional and cognitive perspectives and influencing both their individual and collective decisions [13]. In the Ukrainian context, agencies like the Special Operations Forces, the Defence Intelligence, and the Centre for Countering Disinformation undertake these operations.

Public Relations (PR) is defined as a strategic communication process that builds mutually beneficial relationships between organisations and their publics [14]. Apart from formalised departments in the Ukrainian public sector, individual experts or external consultants are often onboarded for PR strategies targeting specific officials or agendas. Despite a structured approach and a transparent command chain, the state's PR communications landscape is intricate and multifaceted, marked by the intricacies of the political milieu, diverse stakeholders, and continuous rivalry, rendering it seemingly chaotic and often not fully aligned.

Some trends in state-driven PR during war include (but are not limited to):

The Personal Touch in State Communication: During the war, as was noted by experts [15], the communication style of the government noticeably shifted, with Ukraine's institutions exuding a demeanour of balance, passion, assurance, and courage. A pivotal moment was the President's decision, along with other key figures, to remain in Kyiv, which at times seemed on the verge of being besieged. This instilled a feeling of safety and unity among the populace. President Zelenskyy emerged as the primary communicator, addressing both international and domestic audiences. As for September 2023, he consistently broadcasted daily video messages, engaged with leading global media, and presented at multiple international events. President's communications blended emotional depth with rational arguments, frequently utilising historical contexts. Integral to his appeal is Zelenskyy's down-to-earth persona and the synergistic communication with First Lady Olena Zelenska. Taking a cue from the President, many leaders of the military administrations, formerly known as region administrations, who had previously been somewhat in the shadows, emerged as distinct communication channels. A standout example is Vitaly Kim, the leader of the Mykolaiv military administration, who quickly rose to prominence by consistently updating the Mykolaiv community with his signature composure and wit.

– *Shifting Institutional Weight in Communication:* As the conflict intensified, communication led by the Ministry of Defence and the Security Service of Ukraine gained prominence, overshadowing outputs from political institutions like the parliament (Verkhovna Rada) and especially political parties. Traditional political figures such as Y.Tymoshenko, P.Poroshenko, or Y.Boyko seem to be receding from the spotlight [16].

– *Unwavering Public Trust in the Military and Volunteer:* The Ukrainian Armed Forces remain the most trusted institution, with trust ratings escalating from 72% in December 2021 to 96% in December 2022. Volunteers also experienced an upsurge in trust from 68% to 84% during the same period [17]. This burgeoning trust is anticipated to translate into political capital post-conflict potentially. Moreover, the war precipitated a significant rise in self-organisation, civilian mutual aid networks, and grassroots movements, which became vital for survival. Sustaining this heightened level of civic participation post-war will be crucial.

– *The Genesis of New Narratives and Symbols:* As Ukraine endures, it is crafting new symbols and myths that have the potential to unify its society. Icons like the "ghost of Kyiv", the canine Patron, and the symbolic defiance of Ukrainian defenders of Zmiinyy island towards a Russian vessel have become part of the national psyche. These myths and heroes are essential, especially in a nation where few figures have been universally revered historically. Notably, current figures like Volodymyr Zelenskyi and Valeriy Zaluzhnyi are now mentioned in the same breath as Bohdan Khmelnytskyi, Taras Shevchenko, and Prince Volodymyr the Baptist [18].

The trends delineated herein are presented concisely, not with the intent of exhaustive description. Nonetheless, highlighting them is vital to grasp the dynamics of SCs within Ukraine's digital realm amid wartime.

The sweeping changes in Ukraine's media landscape following the events of February 2022 underscored the profound transformation of the country's information space. Following Russia's full-scale invasion, President Zelenskyy's administration decisively centralised and controlled traditional media channels, a feat unparalleled since Ukraine's independence. This move sought to diminish the outsized influence of financial-industrial (oligarchic) entities over prominent TV channels and media platforms.

In the name of fostering a unified information policy during martial law, national TV channels were amalgamated into a continuous broadcast («Єдині новини #УАразом») [19]. This realignment led to significant financial repercussions for media moguls such as Viktor Pinchuk, Ihor Kolomoisky, and Dmitry Firtash. Their media empires, once buoyed by advertising revenues and top-tier programming, found themselves reeling from sharp revenue declines and considerable staff departures [20]. In a momentous declaration in July 2022, Rinat Akhmetov, the beneficiary of SCM Group, ceded all terrestrial, satellite TV, and print media licenses in Ukraine to the state.

Furthermore, TV channels associated with pro-Russian oligarch Viktor Medvedchuk faced obstructions from National Security and Defence Council sanctions, and those affiliated with former president Petro Poroshenko were removed from digital broadcasting by April 2022.

December 13, 2022, marked the adoption of the long-anticipated Law on Media [21], a pivotal legislation aligned with Ukraine's aspirations to secure EU candidacy. This legislation enhances the regulatory purview of the National Council on Television and Radio Broadcasting, maintains quotas, and introduces governance over online media.

However, this consolidation of media power by the state coincided with a decline in television viewership, especially after the initial information overload at the war's onset. War times invariably induce adaptability, leading to the proliferation of *rapid, mobile-centric media platforms*. The surge in popularity of such platforms, often unregulated and driven by interpretations instead of objective news, presents challenges and opportunities. These platforms democratise political discourse, lowering barriers to entry and potentially ushering in novel political contenders who parlay media traction into political influence. Such platforms, particularly messengers and bloggers, have begun to exert a transformative influence on Ukraine's political space. They introduce new influencers who have successfully converted their media prominence into political relevance.

Recent studies illuminate the evolving media consumption habits of Ukrainians. A Gradus research study from April 2023 [22] revealed that while news remains paramount, a staggering 69% of Ukrainians predominantly access it via messaging apps such as Telegram and Viber. Traditional television, in comparison, trailed in popularity for both entertainment and news consumption. Furthermore, a July 2023 survey by Civil Network OPORA [23] identified Telegram as Ukraine's foremost social network, reflecting a trust equivalent to television. Interestingly, the ageing population's shift towards platforms like TikTok is notable, hinting at broader societal changes in media consumption. According to TGStat's data from September 2023, the Ukrainian domain of Telegram (inclusive of occupied and annexed territories) included 66 000 channels and 8500 chats showcasing dominance in specific channel categories: News and Media (10.4K channels), Blogs (3.7K channels), Humour and Entertainment (3.7K channels) and Politics (2.1K channels).

The author's analysis of the top 50 Telegram channels (on the number of subscribers), based on TGStat data, reveals that channels boasting over 500 thousand subscribers can have a single post reach between 90 thousand and 1.5 million users. This reach occasionally surpasses even mainstream television programs. Intriguingly, 76% of these top channels remain anonymous, leaving content creation sources shrouded in mystery. Only a meagre 14% are verified by Telegram. That is, the messenger team confirms that the profile represents the declared person, company or organisation.

Among the top 50 channels studied, 70% predominantly feature news content, with only a tiny fraction verified by Telegram (e.g., "Україна сейчас: новости, Украина, Россия" or "Ukraine NOW"). A considerable number merely repackage existing news without generating original content. Their growth strategies sometimes veer into unethical territory, such as creating channel networks or linking to other platforms. Some also rely on content shared with administrators by users (n.d., "Труха Україна", 2.7 million subscribers).

The consumption of news on Telegram also manifests a localised preference. Channels focusing on major cities like Kyiv, Odesa, or Kharkiv naturally attract more subscribers (for example, "Реальный Киев / Украина" with 1 million subscribers, "Одесса INFO 🇺🇦 Новости" – 694K, "Харьков Life | Харків UA" – 572K).

The Ukrainian authorities, recognising the platform's influence, began to adopt Telegram as a communication medium around 2019-2020, inspired by President Zelenskyy. Various government agencies and personal channels of notable officials have since established a significant presence on the platform. In particular, the largest number of subscribers belong to the Security Service of Ukraine (358K), followed by Verkhovna Rada (166.5K), the Office of the President (134.2K), the State Service for Special Communications and Information Protection (98K), the Ministry of Internal Affairs (91.3K), the State Tax Service (52K), the National Police (48.5K), and the Ministry of Digital Transformation (47.6K). Interestingly, the Telegram channels for the Defence Intelligence of Ukraine (233.9K) and the Ministry of Defence of Ukraine (54.4K) were established in March 2023, after Russia's full-scale invasion. Among government officials' personal Telegram channels, the most subscribed include the President of Ukraine channel (Zelenskiy/Official) with 907K subscribers, Kyiv Mayor Vitali Klitschko with 206K subscribers, Minister of Digital Transformation Mykhailo Fedorov boasting 109K, and Prime Minister Denys Shmyhal with 21.7K subscribers.

While governmental agencies and officials have established a presence on Telegram, strategic narrative control remains elusive. The grassroots creation of pro-Ukrainian content often mirrors official messages, yet managing this burgeoning space is a complex endeavour. The transmission of raw news content often necessitates interpretation, and this is where the government's voice often falls silent. In these tumultuous times, we witness the meteoric rise of opinion leaders lacking the requisite expertise in pertinent fields. An August 2022 public opinion poll [24] revealed that the top "opinion leaders" among Ukrainians included President Volodymyr Zelenskyi, recognised by 29% of respondents, and Valeriy Zaluzhnyi, Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine (9%). He is outranked by Oleksiy Arestovych (14%), a former advisor to the Office of the President, who actually lacks the necessary expertise. However, for many respondents, Arestovych stood out because his uplifting and reassuring statements fostered hope, provided a positive vision, and offered psychological support.

Thus, the narrative is not solely crafted by official channels. Notable bloggers, representing their interests or those of their backers, have carved out large followings on Telegram. Their significant reach can often overshadow mainstream media outlets. Two such pro-Ukrainian bloggers are "Лачен пише" and "Николаевский ванек," each amassing an audience of 1.3 million. Conversely, anonymous channels and bloggers dominate a considerable segment of the communication spectrum. Some overtly support Russia, while others maintain a purportedly "neutral" posture, crafting narratives with the underlying intention of delegitimising Ukrainian authorities. Examples of these are Yuriy Podolyaka boasting 2.7 million subscribers with an average engagement of 1.6 million users per post, as well as Anatoliy Sharyi with 1.2 million followers, and channels titled "ЛЕГИТИМНЫЙ" and "Резидент" each attracting over 1 million subscribers.

While Telegram dominates the discourse, other platforms like YouTube, TikTok, Instagram, and Twitter each harbour their influential figures. Despite the government's presence across these platforms, the audience often autonomously generates pro-Ukrainian content, aligning with official narratives. Grassroots initiatives, such as the creation of information troops, have surfaced. Moreover, Ukrainian communications during the first year of the full-scale invasion are estimated to be "a whole-of-society endeavour, based on a strong sense of national unity and resilience that translates into a polyphonic, nonhierarchical, and creative strategic communication effort" [3].

Conclusions

In examining the war in Ukraine, it becomes evident that the strategic communications employed during this period were not merely the result of top-down directives or centralised narratives. Instead, they emerged from a *unique blend of state-driven intentions and grassroots efforts*, culminating in what can be termed as the 'subjectlessness' of these communications. This concept refers to the fluidity and adaptability of the messages, not tethered to a single source or perspective but somewhat shaped and reshaped by a variety of actors both at the state and local levels. This dynamic interaction between the top-down narrative formation, driven by political actors and state institutions, and the bottom-up symbolic politics, expressed and shaped by the populace, resulted in an incredibly potent and resonant form of communication. The power of this mix was not just in the messages themselves but also in the diverse range of voices and channels through which they were conveyed, making them both practical and successful in reaching and influencing a broader audience. On the other hand, as the conflict prolongs, internal political fissures may become more visible, potentially intensifying polarisation. The significant proliferation of anonymous Telegram channels also poses a potential threat.

In sum, the digital landscape, as exemplified by the rise of Telegram in Ukraine, reflects and participates in the country's broader political trajectory. While it offers enhanced inclusivity and real-time communication opportunities, it also challenges information integrity and narrative control. For political science, this presents a rich avenue for further exploration, gauging how such platforms will continue to mould the contours of political discourse, influence, and power in the digital age.

References:

1. У Міноборони наголосили, що інформація та комунікація є частиною війни. Укрінформ. 02.03.2023 URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3677289-u-minoboroni-nagolosili-so-informacia-ta-komunikacia-e-castinou-vijni.html> (accessed 04.09.2023)
2. Стратегічні комунікації для безпекових і державних інституцій : практичний посібник / [Л. Компанцева, О. Заруба, С. Череватий, О. Акульшин; за заг. ред. О. Давліканової, Л. Компанцевої]. Київ: ТОВ «ВІСТКА», 2022. 278 с.
3. Ekman I., Nilsson P-E. Ukraine's Information Front Strategic Communication during Russia's Full-Scale Invasion of Ukraine. April 2023. <https://foi.se/rest-api/report/FOI-R--5451--SE>
4. Yuskiv, B., Karpchuk, N., Pelekh, O. The Structure of Strategic Communications during the War: The Case-Study of the Telegram Channel Insider Ukraine. *Politologija*, vol. 107, núm. 3, 2022
5. Hallahan K. et al. (2007) Defining Strategic Communication, *International Journal of Strategic Communication*, 1:1, 3-35, DOI: 10.1080/15531180701285244
6. Christopher P. (2011). *Strategic Communication: origins, concept, and current debates*. PRAEGER
7. Farwell J. P. *Persuasion and Power: The Art of Strategic Communications*. Washington DC: Georgetown University Press, 2012
8. About Strategic Communications. The NATO Strategic Communications Centre of Excellence <https://stratcomcoe.org/>
9. Telegram channels and groups catalogue <https://tgstat.com/>
10. Указ Президента України №555/2015. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України" URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443> (accessed 04.09.2023)
11. Указ Президента України. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> (accessed 04.09.2023)
12. Гуцал С. Публічна дипломатія та стратегічні комунікації: визначення концептуальних основ. *Міжнародні відносини Серія "Політичні науки"*. 2015. № 9

13. NATO Strategic Communications Policy. September 2009.
URL: <https://info.publicintelligence.net/NATO-STRATCOM-Policy.pdf> (accessed 04.09.2023)
14. Learn About Public Relations. Public Relations Society of America (PRSA).
URL: <https://www.prsa.org/prssa/about-prssa/learn-about-pr> (accessed 04.09.2023)
15. Maksymiv S. How Strategic Communications Are Managed In Wartime Ukraine: Pros and Cons. *Ukraine World*. October 5, 2022. URL: <https://ukraineworld.org/articles/opinions/strategic-communications> (accessed 04.09.2023)
16. Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. 07.11.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny> (accessed 04.09.2023)
17. Динаміка поширеності серед населення нарративів «розколу»: грудень 2022 року. КМІС.
URL: <https://bit.ly/3sFJaxq> (accessed 04.09.2023)
18. Народний топ: найвидатніші українці усіх часів (8-9 жовтня 2022). Соціологічна група Рейтинг. 14.10.2022. URL: <https://bit.ly/3Z2pOhY> (accessed 04.09.2023)
19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану»: Указ Президента України від 19 бер. 2022 р. № 152/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761> (accessed 04.09.2023)
20. Канали Ахметова, Коломойського, Пінчука втратили 90% рекламного ринку, флагманські шоу та звільнили сотні працівників. Як рятується телеринок України. *Forbes.ua*. 30.06.2022.
URL: <https://bit.ly/3R4bd3R> (accessed 04.09.2023)
21. Закон України від 13.12.2022 № 2849-IX Про медіа. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-IX#Text> (accessed 04.09.2023)
22. YouTube і месенджери захоплюють етер. Як змінився ландшафт медіа під час війни? Gradus research company. Квітень 2023. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/gradus-research-media-consumption-ua/> (accessed 04.09.2023)
23. Медіаспоживання українців: другий рік повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ. 10.07.2023. URL: https://www.oporaua.org/report/polit_ad/24796-mediaspozivannia-ukrayintsiv-drugii-rik-povnomashtabnoyi-viini (accessed 04.09.2023)
24. Зеленський, Арестович, Жданов – українські “лідери думок” (опитування). Опора. 18.08.2022. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/zelenskii-arestovich-zhdanov-ukrayinski-lideri-dumok-opituvannia-24271> (accessed 04.09.2023)
- Бібліографічний список:**
1. U Minoborony naholosyly, shcho informatsiia ta komunikatsiia ye chastynoiu viiny. *Ukrinform*. 02.03.2023
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3677289-u-minoboroni-nagolosili-so-informacia-ta-komunikacia-e-castinou-vijni.html> (accessed 04.09.2023)
  2. Stratehichni komunikatsii dlia bezpekovykh i derzhavnykh instytutsii : praktychnyi posibnyk / [L. Kompantseva, O. Zaruba, S. Cherevatyi, O. Akulshyn; za zah. red. O. Davlikanovoi, L. Kompantsevoi]. Kyiv: TOV «VISTKA», 2022. 278 s.
  3. Ekman I., Nilsson P-E. Ukraine’s Information Front Strategic Communication during Russia’s Full-Scale Invasion of Ukraine. April 2023. <https://foi.se/rest-api/report/FOI-R--5451--SE>
  4. Yuskiv, B., Karpchuk, N., Pelekh, O. The Structure of Strategic Communications during the War: The Case-Study of the Telegram Channel Insider Ukraine. *Politologija*, vol. 107, núm. 3, 2022
  5. Hallahan K. et al. (2007) Defining Strategic Communication, *International Journal of Strategic Communication*, 1:1, 3-35, DOI: 10.1080/15531180701285244
  6. Christopher P. (2011). *Strategic Communication: origins, concept, and current debates*. PRAEGER
  7. Farwell J. P. *Persuasion and Power: The Art of Strategic Communications*. Washington DC: Georgetown University Press, 2012
  8. About Strategic Communications. The NATO Strategic Communications Centre of Excellence <https://stratcomcoe.org/>
  9. Telegram channels and groups catalogue <https://tgstat.com/>
  10. Ukaz Prezydenta Ukrainy №555/2015. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku "Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy"
URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443> (accessed 04.09.2023)
  11. Ukaz Prezydenta Ukrainy. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 29 hrudnia 2016 roku «Pro Doktrynu informatsiinoi bezpeky Ukrainy». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/47/2017#Text> (accessed 04.09.2023)
  12. Hutsal S. Publichna diplomatiia ta stratehichni komunikatsii: vyznachennia kontseptualnykh osnov. *Mizhnarodni vidnosyny Seriiia "Politychni nauky"*. 2015. № 9
  13. NATO Strategic Communications Policy. September 2009. URL: <https://info.publicintelligence.net/NATO-STRATCOM-Policy.pdf> (accessed 04.09.2023)

14. Learn About Public Relations. Public Relations Society of America (PRSA). URL: <https://www.prsa.org/prssa/about-prssa/learn-about-pr> (accessed 04.09.2023)
15. Maksymiv S. How Strategic Communications Are Managed In Wartime Ukraine: Pros and Cons. *Ukraine World*. October 5, 2022. URL: <https://ukraineworld.org/articles/opinions/strategic-communications> (accessed 04.09.2023)
16. Politychna systema Ukrainy v umovakh viiny. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. 07.11.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viiny> (accessed 04.09.2023)
17. Dynamika poshyrenosti sered naselennia naratyviv «rozholu»: hruden 2022 roku. KMIS. URL: <https://bit.ly/3sFJaxq> (accessed 04.09.2023)
18. Narodnyi top: naivydatnishi ukraintsi usikh chasiv (8-9 zhovtnia 2022). Cotsiolohichna hrupa Reitynh. 14.10.2022. URL: <https://bit.ly/3Z2pOhY> (accessed 04.09.2023)
19. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 18 bereznia 2022 roku «Shchodo realizatsii yedynoi informatsiinoi polityky v umovakh voiennoho stanu» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 19 ber. 2022 r. № 152/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761> (accessed 04.09.2023)
20. Kanaly Akhmetova, Kolomoiskoho, Pinchuka vtratyly 90% reklamnoho rynku, flahmansi shou ta zvilnyly sotni pratsivnykiv. Yak riatiuietsia telerynok Ukrainy. *Forbes.ua*. 30.06.2022. URL: <https://bit.ly/3R4bd3R> (accessed 04.09.2023)
21. Zakon Ukrainy vid 13.12.2022 № 2849-IX Pro media. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-IX#Text> (accessed 04.09.2023)
22. YouTube i mesendzhery zakhopliuut eter. Yak zminyvsia landshaft media pid chas viiny? Gradus research company. Kviten 2023. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/gradus-research-media-consumption-ua/> (accessed 04.09.2023)
23. Mediaspozhyvannia ukraintsi: druhyi rik povnomasshtabnoi viiny. Opytuvannia OPORY. 10.07.2023. URL: https://www.oporaua.org/report/polit_ad/24796-mediaspozhyvannia-ukrayintsi-drugii-rik-povnomasshtabnoyi-viiny (accessed 04.09.2023)
24. Zelenskyi, Arestovych, Zhdanov – Ukrainski “lidery dumok” (opytuvannia). *Opora*. 18.08.2022. URL: <https://www.oporaua.org/viyna/zelenskii-arestovich-zhdanov-ukrayinski-lideri-dumok-opituvannia-24271> (accessed 04.09.2023)

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.9

УДК 355.451(043)

ОРГАНІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТІВ НАТО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5085-3704>

Гарькавий Є. М., PhD, доцент Воєнної академії імені Євгенія Березняка

Проаналізовано основні підходи до організації стратегічних комунікацій у країнах-членах НАТО. Розглянуто особливості організації та виокремлено основні суб'єкти загальнонаціональної системи стратегічних комунікацій у США. Описано типову структуру інформаційного або об'єднаного інформаційного бюро США, яке утворюється залежно від масштабів операції і складу об'єднаного угруповання військ.

Розглянуто місце і роль системи стратегічних комунікацій у Великій Британії, Французькій Республіці, Федеративній Республіці Німеччина та Литовській Республіці.

Проаналізовано особливості фахової діяльності Центру передового досвіду з питань стратегічних комунікацій НАТО (м. Рига, Латвійська Республіка) та Європейського центру протидії гібридним загрозам (м. Гельсінкі, Фінляндська Республіка).

Розглянуто оновлені підходи до планування операцій НАТО та типову структуру підрозділу стратегічних комунікацій J10. Доведено, що основними цілями організації стратегічних комунікацій у країнах-членах НАТО є інформаційно-комунікативне супроводження воєнних операцій, а також місії і діяльності НАТО шляхом включення стратегічних комунікацій до процесів планування на всіх рівнях військового управління та сприяння проведенню відповідних заходів щодо роз'яснення громадянському суспільству особливостей діяльності НАТО.

Доведено, що для сучасних держав та міжнародних інституцій стратегічні комунікації виступають інструментом управління, метою якого є формування (коригування) соціальних систем

на когнітивному рівні. Діючи в мережі глобально, здійснюючи синхронізуючі і деконфлікуючі ефекти, стратегічні комунікації безпосередньо впливають на розвиток міжнародного інформаційного простору. Тобто стратегічні комунікації зосереджені на когнітивному вимірі глобального міжнародного середовища і забезпечують використання елементів національної стратегічної потужності та реалізації національних стратегічних програм у більш ефективний спосіб.

Ключові слова: стратегічні комунікації, національна безпека, інформаційні операції, НАТО, стандарти НАТО.

Harkavyi Y. M. Organizing strategic communications according to NATO standards

The main approaches to organizing strategic communications in NATO member countries are analyzed. The features of the organization are considered and the main subjects of the national system of strategic communications in the United States are identified. The typical structure of the US information or joint information bureau is described, which is formed depending on the scale of the operation and the composition of the joint group of forces.

The place and role of the strategic communications system in Great Britain, the French Republic, the Federal Republic of Germany and the Republic of Lithuania are considered.

The features of the professional activities of the NATO Center of Excellence for Strategic Communications (Riga, Republic of Latvia) and the European Center for Countering Hybrid Threats (Helsinki, Republic of Finland) are analyzed.

Reviews updated approaches to NATO operations planning and the typical structure of the J10 strategic communications unit. Has proven that the main goals of organizing strategic communications in NATO member countries are information and communication support of military operations, as well as the mission and activities of NATO, by including strategic communications in planning processes at all levels of military command and facilitating the implementation of appropriate measures to explain to civil society. features of NATO activities.

Has proven that for modern states and international institutions, strategic communications act as a management tool, the purpose of which is the formation (adjustment) of social systems at the cognitive level. Acting globally in the network, carrying out synchronizing and deconflicting effects, strategic communications have a direct impact on the development of the international information space. Strategic communications focus on the cognitive dimension of the global international environment and ensure the use of elements of national strategic power and the implementation of national strategic programs in a more effective way.

Keywords: strategic communications, national security, information operations, NATO, NATO standards.

Із початком повномасштабної агресії РФ проти України підходить до організації комунікативної діяльності в інституціях сил оборони України зазнали значних змін: було організовано структурні підрозділи та запроваджено посаду речників, що мають відповідати за комунікацію із медіа та громадянським суспільством, створено офіційні сторінки в соціальних мережах, відновлено діяльність громадських рад при Міністерстві оборони України, переглянуто особливості комунікативного супроводження застосування сил оборони України тощо. Водночас війна продовжується, противник постійно удосконалює форми і методи гібридного впливу, що потребує системного і гнучкого підходу до оновлення державних стратегічних комунікацій відповідно до сучасних викликів і загроз.

У цих умовах виникає потреба у якісному аналізі досвіду організації стратегічних комунікацій відповідно до стандартів НАТО для подальшої імплементації кращих міжнародних практик та недопущення типових помилок при розбудові системи стратегічних комунікацій в Україні.

Аналіз останніх досліджень. О. Заруба в колективній монографії «Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця» [1] дослідив особливості організації стратегічних комунікацій у загальній системі планування конкретних подій чи їх певної послідовності протягом певного часу з єдиною метою. І. Іжутовою було розглянуто організаційно-правові засади формування та розвитку системи стратегічних комунікацій безпекового сектору України [2]. С. Палій вивчив специфіку інституційно-правових механізмів державної політики інформаційної безпеки [3]. У 2023 році НАТО було затверджено Доктрину з інформаційних операцій [4] та Доктрину зі стратегічних комунікацій [5], в яких зокрема уточнено особливості організації стратегічних комунікацій НАТО.

Водночас сьогодні, в умовах складної воєнно-політичної обстановки та перманентної кризи в Україні, для підвищення ефективності й результативності комунікативних спроможностей держави, особливої актуальності набуває потреба узагальнення досвіду реалізації стратегічних комунікацій в умовах воєнного стану та відповідної модернізації підходів до організації стратегічних комунікацій з питань національної безпеки України за стандартами НАТО.

Метою статті є дослідження. Проаналізувати особливості організації, місце і роль системи стратегічних комунікацій у структурі НАТО та країнах-членах НАТО.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи основні підходи до організації стратегічних комунікацій показовим є досвід США. У доповіді фахівців Державного департаменту США щодо проблематики організації стратегічних комунікацій зазначалося: «Ми встановили три стратегічні цілі для управління зовнішньою політикою і сприйняття її на міжнародній арені: Америка має запропонувати позитивне бачення надії і можливості, що ґрунтуються на більшості наших базових цінностей; спільно з нашими партнерами ми прагнемо ізолювати і маргіналізувати агресивних екстремістів, які загрожують свободі і суверенності, до яких так прагнуть цивілізовані національні спільноти, культура і віра; Америка повинна сприяти розвитку спільних інтересів і цінностей між американцями і народами різних країн, культур і віросповідань по всьому світу» [6, с. 162].

На теперішній час до основних суб'єктів загальнонаціональної системи стратегічних комунікацій у США можна віднести:

Управління стратегічних комунікацій (розробка і реалізація стратегічних цілей, виконання стратегічних медіа-планів Державного департаменту США щодо співпраці із засобами масової комунікації; аналіз інформаційного середовища; медійного супроводження діяльності посадовців);

Бюро у справах освіти та культури Державного департаменту США (міжнародні комунікації, освіта);

Бюро міжнародних інформаційних програм (реалізація інформаційної політики, вплив на ключові міжнародні аудиторії та широку громадськість);

Бюро у справах публічної дипломатії і зв'язків з громадськістю (просування національних інтересів та підвищення національної безпеки шляхом інформування і впливу на зарубіжну спільноту, розширення і зміцнення відносин між урядом США і громадянським суспільством);

Бюро з міжнародної безпеки і нерозповсюдження (реалізація стратегічних комунікацій під час інформаційно-просвітницьких заходів);

Центр стратегічних антитерористичних комунікацій (координація інформаційно-комунікативних заходів протидії тероризму і насильницького екстремізму);

Управління з питань політики, стратегічного планування і ресурсів (роз'яснення міжнародної політики США для внутрішньої і зарубіжної спільноти);

Глобальний центр взаємодії (протидія пропаганді та дезінформації зарубіжних країн та міжнародних терористичних організацій) [7, с. 450].

Реалізація стратегічних комунікацій у Міністерстві оборони США здійснюється через Службу зв'язків з громадськістю. Даний підрозділ складається із підрозділів і посадових осіб, які відповідають за ведення боротьби з чутками і дезінформацією, формування громадської думки в інтересах діяльності уряду та збройних сил США як всередині країни, так у міжнародних відносинах. Служба підпорядковується помічнику Міністра оборони зі зв'язків із громадськістю та має розгалужену структуру, до якої належать центральний апарат, інформаційна служба та навчальні заклади при Міністерстві оборони США.

В умовах воєнного стану на тактичному рівні військового управління передбачається розгортання загонів зв'язків із громадськістю (у дивізіях і бригадах), мобільних загонів (у корпусах), оперативних загонів мовлення (в оперативній ланці). Загін зв'язків із громадськістю залучається до забезпечення дій дивізії, окремої бригади (бригадної тактичної групи), а за необхідності підрозділів сил спеціальних операцій [8, с. 72].

Залежно від масштабів операції і складу об'єднаного угруповання військ передбачено створення інформаційного або об'єднаного інформаційного бюро, а також коаліційного інформаційного прес-центру. Начальник бюро відповідає за організацію роботи з представниками медіа загалом, а також за координацію з оперативним штабом об'єднаного угруповання щодо точності і своєчасності всіх наданих до офіційних медіа даних. До складу інформаційного бюро, зазвичай, входять дві секції:

1. Секція інформаційного забезпечення – є основним підрозділом, що безпосередньо взаємодіє з кореспондентами (журналістами) і забезпечує їх інформацією. На особовий склад секції покладається: організація інтерв'ю та прес-конференцій; підготовка повідомлень для преси, відповідей на запити журналістів; координація контактів командного та оперативного складу з представниками медіа;

2. Секція технічного забезпечення – здійснює організацію заходів, спрямованих на підготовку командного і оперативного складу до незапланованих контактів з представниками преси, радіо і телебачення; акредитацію журналістів; координацію питань забезпечення представників медіа зв'язком, транспортом та іншими матеріально-технічними засобами; організацію відвідування частин і підрозділів представниками медіа [8, с. 72].

Таким чином, узагальнюючи можна констатувати, що основними завданнями реалізації стратегічних комунікацій у США є наступне:

– збереження і підтримання економічної, військової, науково-технологічної та інноваційної переваги США в сучасному світі;

– домінування США у глобальній системі військово-політичних та економічних альянсів, транснаціональних інституцій;

– інноваційні розробки національної концепції у сфері стратегічних комунікацій;

– вплив на масову культуру та глобальні медіа з метою лобювання національних інтересів США.

Велика Британія, у свою чергу, розглядає стратегічні комунікації як механізм координації дипломатичних, економічних та військових сфер. Відтак основним завданням стратегічних комунікацій Великої Британії є забезпечення досягнення стратегічних цілей за допомогою інформаційного потенціалу: комунікації виступають засобом стратегії, яку здійснюють представники уряду, створюючи чи поширюючи ідеї досягнення політичних цілей у суспільстві. Для здійснення ефективного управління та формування суспільної думки необхідно мати доступ та контроль до порядку денного, що висвітлюється медіа. У сфері оборони Великої Британії можна виділити наступні види організації стратегічних комунікацій [9]:

- інформування суспільства з метою розбудови та розвитку довіри до оборонного відомства (здійснюється за допомогою урядових медіа та організації внутрішньо-комунікативної роботи відомства);
- цілеспрямована діяльність щодо залучення окремих осіб, спільнот та організацій до об'єктивного інформування суспільства та попередження дезінформації (реалізує Секретаріат з надзвичайних ситуацій при Кабінеті міністрів);
- діяльність щодо впливу на світосприйняття індивідів та груп (контролюється заступником штабу оборони за участю урядових медіа та внутрішньо-комунікативної роботи Міністерства оборони);
- «м'яка сила»: розбудова міжнародного впливу Великої Британії через зменшення ймовірності зовнішньої антибританської діяльності міжнародних акторів (втілюється шляхом об'єднання роботи Міністерства закордонних справ, Міністерства міжнародного розвитку та Міністерства оборони);
- комунікації, покликані підтримувати дипломатичні зусилля Великої Британії в напрямку налагодження відносин з країнами-партнерами та ймовірними міжнародними противниками (контролюється урядом та Міністерством закордонних справ).

У Французькій Республіці стратегічні комунікації спрямовані на підтримку політики «франкофонії», відому як програма просування французької культури і мови, а також брендів Франції в контексті зростаючої конкуренції між країнами та регіональними блоками, появи нових суверенних держав.

Стратегічні комунікації відіграють значну роль у формуванні суспільної думки з «охопленням точок зору різних політичних кіл» і у Федеративній Республіці Німеччина. Оскільки німецький уряд формується на основі коаліції двох чи більше політичних партій, канцлер, що репрезентує певну політичну силу, намагається задавати порядок денний у медіа з позицій власної партії. Відтак стратегічні комунікації мають вирішувати два блоки питань: по-перше, на внутрішньому рівні, формування позиції щодо певної інформації внутрішньо- чи зовнішньополітичного дискурсу країни має витримувати баланс між позицією політичної сили, яку представляє канцлер, та позицією партнерів по коаліції. По-друге, на зовнішньому рівні, взаємодія керівництва держави зі медіа та наповнення інформаційного поля визначається логікою політичної конкуренції [10].

У Литві наразі функціонує три відділи стратегічних комунікацій: у Міністерстві закордонних справ, у Міністерстві оборони й у складі Збройних сил. Дані підрозділи призначені для виявлення, аналізу та деконструювання російських наративів у литовському інформаційному просторі, планування та реалізацію комунікативних кампаній та програм стійкості. Відділ військових стратегічних комунікацій Збройних сил Литви розділений на чотири окремі секції: оцінки інформаційного середовища, військових зв'язків з громадськістю, інформаційних та психологічних операцій, громадянської освіти [11].

У 2014 році засновано Центр передового досвіду з питань стратегічних комунікацій НАТО, який має статус міжнародної організації (м. Рига, Латвійська Республіка). Станом на сьогодні підрозділами Центру є сектор доктрин і концепцій; сектор підготовки кадрів і навчання; оперативний сектор; технічний і науково-дослідний сектор; сектор комунікацій (всередині НАТО). Управління Центру має назву Директорат, до складу якого входить директор Центру, Радник з правових та фінансових питань, заступник директора (відповідає за основну роботу Центру) та начальник штабу (відповідає за роботу персоналу та інформаційний супровід роботи Центру). Головним органом прийняття рішень є Керівний комітет, до якого входять представників усіх членів НАТО [12].

Головною метою діяльності зазначеного Центру є розвиток комунікативних спроможностей та потенціалу НАТО, підвищення ефективності його місій та функціональної складової шляхом забезпечення планування і реалізації стратегічних комунікацій. До роботи Центру постійно залучаються передові фахівці як з різних сфер стратегічних комунікацій, так і з інших суміжних напрямів професійної діяльності.

Основними завданнями діяльності Центру є: розроблення нормативно-правового базису реалізації стратегічних комунікацій у НАТО як монолітного конструкта; проведення науково-практичних досліджень для вирішення існуючих проблем у сфері стратегічних комунікацій; аналіз, оцінювання та узагальнення досвіду реалізації стратегічних комунікацій; удосконалення освітньої складової реалізації стратегічних комунікацій у країнах-членах НАТО [12].

У квітні 2017 р. представниками країн НАТО та ЄС прийнято рішення про утворення у Фінляндії Європейського центру протидії гібридним загрозам [13].

Метою діяльності Центру є забезпечення інформаційної безпеки та протидія дезінформації щодо ЄС. Завданнями діяльності Центру є: збір та аналіз інформаційних трендів, дослідження особливостей сучасних гібридних війн; проведення навчань для членів ЄС щодо координації діяльності в інформаційному просторі, а також протидії дезінформації і пропаганді; налагодження взаємодії з НАТО з питань реалізації стратегічних комунікацій [13].

Підсумовуючи вищезазначене, можемо констатувати, що основними цілями організації стратегічних комунікацій у країнах-членах НАТО є інформаційно-комунікативне супроводження воєнних операцій, а також місії і діяльності НАТО шляхом включення стратегічних комунікацій до процесів планування на всіх рівнях військового управління та сприяння проведенню відповідних заходів щодо роз'яснення громадянському суспільству особливостей діяльності НАТО.

Водночас у 2023 році, із затвердженням Доктрини зі стратегічних комунікацій та Доктрини з інформаційних операцій були оновлені підходи до планування операцій НАТО, що наразі включають три основні етапи. Розглянемо їх більш детально.

Етап 1 – це оцінювання операційного середовища. На цьому етапі оцінюють вплив відповідних чинників, що стосуються операційного середовища, на діяльність, яку проводять як союзники, так і противники. До таких чинників, зокрема, відносять рельєф місцевості, інфраструктуру, інформаційне середовище, захищені зони, погодні умови, умови навколишнього середовища та медичні умови.

Етап 2 – це оцінювання загроз. Метою другого етапу є визначення ймовірних доктринальних напрямів дій противника незалежно від місцевості та погодних умов (тобто, як суб'єкт буде вести бойові дії відповідно до своїх доктрин або на основі досвіду попередніх операцій).

Етап 3 – це визначення перспективних напрямів дій суб'єктів операційного середовища. На третьому етапі результати оцінювання операційного середовища поєднують із доктринальними планами дій противника та іншими особливостями, розробленими під час оцінювання загроз. Мета інтеграції загроз полягає в тому, щоб визначити, як операційне середовище буде впливати на проведення противником операцій в умовах реальної обстановки [4; 5].

Підрозділ організації стратегічних комунікацій J10, відповідно до стандартів НАТО, має такий кадровий склад: директор Директорату (Департаменту) стратегічних комунікацій, якому підпорядковано Управління аналізу й оцінювання інформаційних загроз (Перше управління), Управління планування інформаційних операцій (Друге управління), Управління зв'язків із громадськістю (Третє управління).

Перше управління виконує такі функції:

- оцінювання інформаційного середовища (моніторинг інформаційних загроз, пошук перспективних цільових аудиторій, аналіз інформаційних (інформаційно-технічних) мереж);
- аналіз даних (Data analysis).

Друге управління виконує такі функції:

- планування заходів стратегічних комунікацій;
- планування військових зв'язків з громадськістю;
- планування інформаційних операцій;
- планування психологічних операцій;
- планування таргетингових стратегій.

Третє управління виконує такі функції:

- планування внутрішніх комунікацій;
- діджиталізація;
- співпраця зі медіа та лідерами громадських думок;
- створення контенту (військові медіа) [5].

Перспективний алгоритм організації стратегічних комунікацій відповідно до стандартів НАТО може включати такі блоки:

- 1) аналіз інформаційного середовища (використовуючи методику PMESII та ASCOPE аналізу);
- 2) виокремлення перспективних цільових аудиторій;
- 3) окреслення комунікативних ризиків і потенційних можливостей (використовуючи методику SWOT-аналізу);
- 4) опрацювання стратегічно-комунікативної стратегії та постановка стратегічно-операційних завдань;
- 5) опрацювання стратегічно-комунікативної тактики та постановка стратегічно-комунікативних завдань;
- 6) виокремлення суб'єктів стратегічних комунікацій;
- 7) визначення критеріїв оцінювання результативності та ефективності;
- 8) підготовка бюджету.

Під час планування зазначених заходів потрібно враховувати, що тактична мета комунікацій – переведення потенційної аудиторії на вищі сходинки так званої «лінійки лояльності», що включає таку послідовність: незнання – знання – зацікавленість – бажання – переконаність – дія. Крайня відправна точка лінійки – незнання, тоді як стратегічна мета комунікацій – досягнення цільовою аудиторією стану, коли є готовність діяти відповідно до задуму суб'єкта інформаційного впливу.

Отже, підсумовуючи зазначимо, що система стратегічних комунікацій у сучасному світі є ефективним інструментом координації інформаційно-комунікативного забезпечення службової діяльності й лобіювання національних інтересів держав, що дозволяє налагоджувати співпрацю із суб'єктами міжнародних відносин у форматі стратегічного партнерства, здійснювати всебічну підтримку медіа, реалізовувати комунікації з громадянським суспільством неперервно отримуючи зворотній зв'язок, забезпечувати стратегічне планування та координацію діяльності в інтересах підготовки і застосування сил оборони.

Починаючи з 2014 року Україна поступово інтегрувала систему стратегічних комунікацій до органів виконавчої влади та сил оборони, набувши при цьому свою унікальну експертизу. Водночас переосмислення досвіду організації стратегічних комунікацій відповідно до стандартів НАТО може сприяти підвищенню ефективності реалізації стратегічних комунікацій в Україні.

Бібліографічний список:

1. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця : монографія / А. В. Баровська та ін. К. : НА СБ України, 2018. 517 с.
2. Іжutowa І. В. Організаційно-правові засади формування та розвитку системи стратегічних комунікацій безпекового сектору України : дис. канд. наук держ. упр. : 25.00.02. К. : МАУП, 2021. 274 с.
3. Палій С. А. Формування та реалізація державної політики у сфері інформаційної безпеки у країнах ЄС: досвід для України : дис. канд. наук держ. упр. : 25.00.02. К. : МАУП, 2021. 186 с.
4. Allied Join Doctrine For Information Operations / NATO Standard AJP-10.1. Edition A, Version 1. January 2023. URL : <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-information-operations-ajp-101> (дата звернення: 04.10.2023).
5. Allied Joint Doctrine for Strategic Communications / NATO Standard AJP-10. Edition A, Version 1. March 2023. URL : <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-strategic-communications-ajp-10> (дата звернення: 04.10.2023).
6. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах : монографія / В. М. Бебик, С. І. Даниленко, В. В. Копійка та ін. ; КНУ ім. Тараса Шевченка. К. : ВАДЕКС, 2019. 441 с.
7. Комунікативні тренди міжнародних відносин: монографія / Є. А. Макаренко, М. М. Рижков, Н. О. Піпченко, Т. В. Москаленко, І. І. Погорська ; КНУ ім. Тараса Шевченка. К. : Центр вільної преси, 2016. 614 с.
8. Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО : навч. посіб. К. : НУОУ, 2017. 180 с.
9. Defence Strategic Communication: an Approach to Formulating and Executing Strategy. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/804319/20190523-dcdc_doctrine_uk_Defence_Stratategic_Communication_jdn_2_19.pdf (дата звернення: 06.10.2023).
10. Government communication in comparative perspective. WZB Discussion Paper. URL: https://www.researchgate.net/publication/330683193_Government_Communication_in_a_Comparative_Perspective (дата звернення: 06.10.2023).
11. The Lithuanian Approach to Military Strategic Communications to counter Threats in the Information Environment: a model for the CAF. URL: <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/23/192/Tremblay.pdf> (дата звернення: 07.10.2023).
12. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. URL: <https://www.stratcomcoe.org/> (дата звернення: 07.10.2023).
13. The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. URL: <https://www.hybridcoe.fi> (дата звернення: 07.10.2023).

References:

1. Strategichni komunikaciyi v umovax gibry`dnoyi vijny`: poglyad vid volontera do naukovcya : monografiya / A. V. Barov's'ka ta in. K. : NA SB Ukrainy`, 2018. 517 s.
2. Izhutova I. V. Organizacijno-pravovi zasady` formuvannya ta rozvy`tku sy`stemy` strategichny`x komunikacij bezpekovogo sektoru Ukrainy` : dy`s. kand. nauk derzh. upr. : 25.00.02. K. : MAUP, 2021. 274 s.
3. Palij S. A. Formuvannya ta realizaciya derzhavnoyi polity`ky` u sferi informacijnoyi bezpeky` u krayinax YeS: dosvid dlya Ukrainy` : dy`s. kand. nauk derzh. upr. : 25.00.02. K. : MAUP, 2021. 186 s.
4. Allied Join Doctrine For Information Operations / NATO Standard AJP-10.1. Edition A, Version 1. January 2023. URL : <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-information-operations-ajp-101> (data zvernennya: 04.10.2023).
5. Allied Joint Doctrine for Strategic Communications / NATO Standard AJP-10. Edition A, Version 1. March 2023. URL : <https://www.gov.uk/government/publications/allied-joint-doctrine-for-strategic-communications-ajp-10> (data zvernennya: 04.10.2023).
6. Strategichni komunikaciyi v mizhnarodny`x vidnosy`nax : monografiya / V. M. Beby`k, S. I. Dany`lenko, V. V. Kopijka ta in. ; KNU im. Tarasa Shevchenka. K. : VADEKS, 2019. 441 s.
7. Komunikaty`vni trendy` mizhnarodny`x vidnosy`n: monografiya / Ye. A. Makarenko, M. M. Ry`zhkov, N. O. Pipchenko, T. V. Moskalenko, I. I. Pogors`ka ; KNU im. Tarasa Shevchenka. K. : Centr vil`noyi presy`, 2016. 614 s.
8. Grebenyuk M. V. Osnovy` strategichny`x komunikacij za standartamy` NATO : navch. posib. K. : NUOU, 2017. 180 s.
9. Defence Strategic Communication: an Approach to Formulating and Executing Strategy. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/804319/20190523-dcdc_doctrine_uk_Defence_Stratategic_Communication_jdn_2_19.pdf (data zvernennya: 06.10.2023).

10. Government communication in comparative perspective. WZB Discussion Paper. URL: https://www.researchgate.net/publication/330683193_Government_Communication_in_a_Comparative_Perspective (data zvernennya: 06.10.2023).
11. The Lithuanian Approach to Military Strategic Communications to counter Threats in the Information Environment: a model for the CAF. URL: <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/23/192/Tremblay.pdf> (data zvernennya: 07.10.2023).
12. NATO Strategic Communications Centre of Excellence. URL: <https://www.stratcomcoe.org/> (data zvernennya: 07.10.2023).
13. The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. URL: <https://www.hybridcoe.fi> (data zvernennya: 07.10.2023).

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.10

УДК 321.01:342.228

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ЯК РЕСУРС СИМВОЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6977-9716>

Голденштейн К. О., Політико-правовий коледж «АЛСКО» (м. Київ, Україна)

У статті розглянуто взаємозв'язок політики пам'яті та символічної політики з урахуванням таких важливих складових, як історична політика, політичне використання минулого, міфотворчість, колективна ідентичність, історичний наратив, публічна комеморація. Відповідно запропоновано інтерпретацію зазначених складових. Історична політика – сегмент політики пам'яті, що означає інтерпретацію історії, обрану з політичних (партійних) мотивів, та спроби переконання громадськості у правильності такої інтерпретації з метою утвердження певних уявлень про колективне минуле і формування відповідної культурної інфраструктури, освітньої політики, законодавчого регулювання. Політичне використання минулого – звернення до історії в політичному контексті незалежно від того, чи складається воно в послідовну стратегію. Міфотворчість – конструювання або ж відтворення вже наявних міфів, необхідних для консолідації спільноти та громадянської злагоди щодо значущих ідей та актуальних рішень, які проводять владні еліти та держава. Колективна ідентичність – різновид соціальної консолідації, що поєднує у собі прив'язку до певної території, спільні історичні спогади, міфи, традиції. Історичний наратив – сюжетно оформлена розповідь, що пропонує завершену картину історії, складену з подій-фрагментів, які можуть бути розгорнуті в самостійні сюжетні оповіді. Публічна комеморація – сукупність публічних актів пригадування, осмислення та переосмислення в сучасному контексті історичних постатей, подій, образів минулого. На цій основі розкрито процес конструювання колективних і політичних ідентичностей за допомогою використання ресурсів історії. Доведено, що політика пам'яті потребує опори у вигляді символів, оскільки вони закріплюють спогади для майбутнього і забезпечують певну соціальну цілісність для наступних поколінь. Політика пам'яті визначається як сукупність публічних взаємодій політичних сил, зацікавлених в особливому розумінні минулого. Зазначається, що гегемонія тих чи інших версій пам'яті про давнє або недавнє минуле є динамічним результатом взаємодії (конкуренції або конвергенції) різних наративів. Утверджується розуміння символічної політики як взаємодії широкого кола акторів, які просувають різноманітні інтерпретації соціальної реальності, що можуть конкурувати, сполучатися або підтримувати один одного. З'ясовано, що боротьба в сучасному світі не зводиться до традиційної ідеологічної боротьби. У полі символічної політики діють специфічні механізми, вивчення яких дає змогу краще зрозуміти, чому одні способи інтерпретації соціальної реальності є впливовішими за інші, чим визначається успіх і які ресурси працюють ефективніше.

Ключові слова: політика пам'яті, символічна політика, міфотворчість, колективна ідентичність, історичний наратив, публічна комеморація.

Goldenstein K. O. Memory politics as a resource of symbolic politics

The article examines the relationship between the politics of memory and symbolic politics, taking into account such important components as historical politics, political use of the past, mythmaking, collective identity, historical narrative, public commemoration. Accordingly, the interpretation of the specified components is proposed. Historical politics is a segment of the politics of memory, which means the interpretation of history chosen for political (party) motives, and attempts to convince the public

©Голденштейн К. О., 2023

of the correctness of such an interpretation with the aim of establishing certain ideas about the collective past and forming the appropriate cultural infrastructure, educational policy, and legislative regulation. Political use of the past is an appeal to history in a political context, regardless of whether it forms a coherent strategy. Myth-making is the construction or reproduction of already existing myths, which are necessary for the consolidation of the community and civil harmony in relation to significant ideas and relevant decisions carried out by the ruling elites and the state. Collective identity is a type of social consolidation that combines attachment to a certain territory, shared historical memories, myths, and traditions. A historical narrative is a plot-framed story that offers a complete picture of history, composed of events-fragments that can be unfolded into independent plot narratives. Public commemoration is a set of public acts of recalling, understanding, and reinterpreting historical figures, events, and images of the past in the modern context. On this basis, the process of constructing collective and political identities using the resources of history is revealed. It has been argued that the politics of memory needs support in the form of symbols, as they anchor memories for the future and provide a certain social integrity for future generations. The politics of memory is defined as a set of public interactions of political forces interested in a particular understanding of the past. It is noted that the hegemony of certain versions of the memory of the ancient or recent past is a dynamic result of the interaction (competition or convergence) of different narratives. The understanding of symbolic politics is affirmed as the interaction of a wide range of actors who promote various interpretations of social reality that can compete, combine or support each other. It was found that the struggle in the modern world is not reduced to a traditional ideological struggle. In the field of symbolic politics, there are specific mechanisms, the study of which makes it possible to better understand why some ways of interpreting social reality are more influential than others, what determines success, and what resources work more efficiently.

Keywords: politics of memory, symbolic politics, myth-making, collective identity, historical narrative, public commemoration.

В сучасних умовах переформатування і почасти жорсткого протистояння національних ідентичностей політика пам'яті слугує одним із найважливіших ресурсів символічної політики. При цьому остання дозволяє динамічно конструювати шляхом реконструкції минулого нові уявлення про соціальну реальність. У цьому контексті символічна політика не протиставляється політиці реальній, а є її цілеспрямованим сегментом, що сприяє легітимації та делегітимації влади, мобілізації електоральної активності, задіяння протестного потенціалу громадянського суспільства тощо.

Символічна політика останнім часом активно використовується як у рамках демократичних політичних систем, так і в умовах авторитарних та тоталітарних політичних режимів. За демократичного правління цей різновид державної політики передбачає використання естетично-символічних ресурсів й, зокрема, політики пам'яті як засобу підкріплення політичних дій і рішень з урахуванням рівня і прагнень національної свідомості й культури. Натомість у далеких від стандартів свободи і демократії суспільствах влада застосовує різноманітні маніпулювання символічними ресурсами, прагне до створення міфологічного, псевдоісторично обгрунтованого сурогату політичної дійсності.

До проблеми використання політики пам'яті в якості ресурсу символічної політики серед зарубіжних дослідників зверталися А. Ассман, Д. Белл, П. Бурдье, Р. Водак, А. Г'юссен, Р. Еванс, М. Едельман, Д. Еллер, Т. Енсінк, В. Каллаган, Д. Кертцер, А. Мегілл, П. Нора, Г. Руссо, Е. Сміз, К. Соер, Є Топольські, Г. Файн, Р. Чілілі та ін. З українських дослідників різні аспекти цієї проблеми розробляють В. Бабка, О. Бойко, В. Бушанський, О. Воляннюк, В. Карпов, А. Киридон, О. Ліщинська, В. Мамонтова, А. Подольський, М. Рябчук, Ю. Шайгородський, Ю. Шаповал та ін. Разом із тим сьогодні дає нам підстави для широкого погляду на символічну політику як публічну діяльність, пов'язану з виробництвом різних способів інтерпретації соціальної реальності та боротьбою за їхнє домінування. Відповідно метою даної статті є розгляд взаємозв'язку політики пам'яті і символічної політики з урахуванням таких важливих складових, як історична політика, політичне використання минулого, міфотворчість, колективна ідентичність, історичний наратив, публічна комеморація.

Відтак спробуємо розглянути прояви символічної політики, тобто публічної діяльності, пов'язаної з продукуванням різних способів інтерпретації соціальної реальності та боротьбою за їхнє домінування в публічному просторі.

Останнім часом набуває популярності історична політика, яку в сучасних умовах слід розуміти як інтерпретацію історії, обрану з політичних (партійних) мотивів, та спроби переконання громадськості у правильності такої інтерпретації. Термін «історична політика» виник як категорія політичної практики у 1980-і роки у Німеччині. У 2000-і роки він набув подальшого розвитку в Польщі. Цей термін позначає певний тип політики, що використовує минуле з певною метою, застосовуючи методики, які передбачають використання державних адміністративних і фінансових ресурсів у сфері історії та політики пам'яті в інтересах правлячої еліти. Інтерпретована в такий спосіб історична політика виступає окремим сегментом

політики пам'яті, яку слід розуміти як діяльність держави та інших акторів, спрямовану на утвердження певних уявлень про колективне минуле і формування відповідної культурної інфраструктури, освітньої політики, законодавчого регулювання.

Близьким до зазначеного концепту є політичне використання минулого, що передбачає звернення до історії в політичному контексті незалежно від того, чи складається воно в послідовну стратегію [1]. Схильні до емпіричної точності політологи часто віддають перевагу саме цьому поняттю, оскільки воно не містить проблематичного слова «пам'ять». У зв'язку з цим Г. Руссо зазначає, що за довгий період досліджень концепт пам'яті став настільки широко трактуватися, що тепер, здається, він визначає «будь-який вид зв'язку між минулим і теперішнім» [2, р. 132].

Робота з історичною пам'яттю спрямована на конструювання або ж відтворення вже наявних міфів, необхідних для консолідації спільноти та громадянської злагоди щодо значущих ідей та актуальних рішень, які проводять владні еліти та держава. Щодо кожної події в історії конструюється певний міф. Політичний міф виступає центральною категорією при вивченні історичної свідомості націй, політичної ідентичності громадянських спільнот, структури колективної та історичної пам'яті. Саме тому міф необхідно ретельно відрізнити від того, як його трактують у повсякденному мовленні (як хибне переконання, як історію, що не відповідає дійсності) та деяких антропологічних дослідженнях, у яких міфи сприймають як беззаперечні й незаперечні наративи, що лежать в основі походження спільноти.

Багато в чому завдяки суто символічній природі влади політична міфологія впливає на конструювання державної історії (офіційного історичного дискурсу) або на проведення історичної політики держави. Міфи мають важливе значення для створення і підтримки націй, національних спільнот і національної ідентичності. Будучи репрезентативними практиками, міфи традиційно спираються на прості історії про золотий вік, про героїчні вчинки, про незмірні страждання і священні жертви народу.

Кінець XIX ст., коли зводилися пам'ятники і засновувалися державні свята по всій Європі, розглядається дослідниками як перша хвиля «буму пам'яті». Приміром, День взяття Бастилії став державним святом лише у 1880 р., майже через століття після фактичної події. Згідно з провідним напрямом у дослідженнях пам'яті, другий «бум пам'яті» виник у США в 1980-х рр. і, ймовірно, досяг свого піку в середині 1990-х рр. [3, р. 42].

На думку вітчизняної науковиці О. Ліщинської, — для України потреба відстоювання незалежності на Сході України зумовила своєчасність проблематики героїчної особистості, актуальної в нинішніх умовах. Сучасний герой – конкретно історичний чи узагальнений образ – це, насамперед, звитяжець, воївник (від традиційного козака Мамаю до осучасненого борця-захисника України), герой-митець, мислитель (класики української культури), а також людина в пошуках сенсу життя, свого призначення [4].

Важко уявити ситуацію, за якої держава відступає від «міфопанорами» та принципів символічної політики, утримуючись від просування своїх наративів і появи альтернативних. Причому влада нерідко зловживає можливістю продукувати уявну символічну реальність. Втім, дискримінаційні тенденції міфологій можуть бути успішно подолані, якщо громадяни будуть більш поінформовані про невизначеність і складність історичного досвіду минулого, а також зможуть оволодіти необхідним інструментарієм, що допоміг би їм зайняти критичну позицію щодо спрощених описових історичних наративів.

Одним із головних завдань державної політики пам'яті є формування національної ідентичності громадян. Зростання інтересу до проблематики національної ідентичності пов'язане з виникненням у 1990-ті рр. соціологічного конструктивізму, який розглядав національну ідентичність як визначальний чинник національних інтересів, які, своєю чергою, визначають політику та дії держави [5, р. 184].

Оскільки індивідуальна пам'ять людини нездатна охопити всю сукупність історичних подій з огляду на нетривалість існування самого носія пам'яті, індивідуальна пам'ять підживлюється пам'яттю соціальною або колективною. У цьому контексті Д. Белл зауважує, що більшість досліджень, присвячених політиці пам'яті, зосереджуються на тому, як виникають, відтворюються та оскаржуються національні ідентичності [6, р. 3]. Останні являють собою різновид колективних ідентичностей, що поєднують у собі прив'язку до певної території з етнічними, культурними, економічними, політичними та нормативно-правовими елементами. Спільні історичні спогади, міфи, традиції також, у свою чергу, є необхідними компонентами національної ідентичності [7]. У процесі її конструювання й політичні еліти здійснюють спробу перебудувати подібні спогади, міфи і традиції в такому порядку, який найкращим чином підходить їхнім політичним цілям.

Спорідненим з національною ідентичністю вважається поняття «колективна ідентичність», що означає почуття схожості, причетності та належності до певної групи [8, р. 2]. Визначальним елементом колективної ідентичності є сприйняття спільного минулого. Без спільних наративів минулого колективні ідентичності не розвиваються або залишаються ефемерними, квазіідентичностями, що не дає змоги спільноті існувати тривалий час [9, р. 177]. Деякі науковці стверджують, що колективна пам'ять та ідентичність ґрунтуються на зв'язках крові, спорідненості, мови та спільної історії: «Передаючись із покоління в покоління, історія та пам'ять формують у громадян відчуття причетності до єдиної спільноти, наділяють держави ідентичністю та транслюють цінності й цілі, що окреслюють майбутнє країни в ім'я її минулого» [10, р. 26].

Важливим інструментом репрезентації минулого в політичному дискурсі є наратив. Політика пам'яті здійснюється за допомогою акторів, які використовують свій публічний вплив і популярність для просування

нарративів про минуле. Наратив – сюжетно оформлена розповідь, що пропонує завершену картину ланцюга історичних подій. Історичні нарративи мають складну структуру, складаються з подій-фрагментів, які можуть бути розгорнуті в самостійні сюжетні оповіді. «Пояснення» окремих фрагментів визначається загальною сюжетною лінією. При цьому одні й ті самі події можуть вбудовуватися в різні нарративи. Згідно з концепцією польського соціолога Є. Топольського, зв'язування окремих епізодів (narrative wholes), що утворюють горизонтальну проєкцію нарративу, відбувається на трьох рівнях: 1) інформації, опосередкованої уявою історика; 2) риторики, тобто засобів переконання аудиторії в правдоподібності смислової схеми; 3) політики», або теоретико-ідеологічних засад, що включають ціннісно-світоглядні настанови авторів нарративу [11, р. 202]. На відміну від професійної історіографії, «політика пам'яті» працює зі спрощеними нарративами, що зводять складні та суперечливі історичні процеси до зручних для сприйняття емоційно забарвлених схем.

Невід'ємним елементом символічної політики є публічна комеморація історичних постатей чи подій, тобто сукупність публічних актів їхнього «пригадування» та (пере)осмислення в сучасному контексті через актуалізацію подій, образів і персоналій минулого. Комеморація може мати різну смислову модальність. Вона не обов'язково є актом урочистості, що передбачає відзначення / святкування. Вона також може слугувати актом скорботи / вшанування пам'яті мертвих. Зазвичай це завжди процес відбору того, що підлягає згадці або забуттю. Згадується те, що здається важливим з позицій сьогодення. Забувається те, що видається «деталлями» або «випадковостями». Логіка «пригадування» і «забуття» враховує не тільки правду історичних фактів, а й пов'язані з ними емоції. Як слушно зазначили Т. Енсінк і К. Соєр, «забуттю, зокрема, підлягають тогочасні почуття – ненависть, ресентимент, провина, тріумф або реванш, які наповнюють індивідуальну або колективну пам'ять сильними емоціями й не залишають місця для інших тем пам'яті», якщо вони «на теперішній час більше не видаються корисними» [12, р. 7]. Однак установки мнемонічних акторів з цього приводу можуть не збігатися, що є додатковою підставою для конфліктів «пам'ятей».

Комеморація історичної події спирається на наявну соціально-культурну інфраструктуру пам'яті й водночас передбачає її добудовування. Елементами такої інфраструктури є пам'ятники, музеї та меморіальні комплекси, державні свята, публічні ритуали, топонімія простору, твори літератури та мистецтва, знаки, що символізують солідарність (стрічки, квіти тощо). Усе це слугує для мнемонічних акторів символічними ресурсами, але водночас може створювати обмеження, особливо якщо запропонована ними інтерпретація події суттєво відрізняється від усталеної.

Публічне «згадування» минулого значною мірою підпорядковане календарній логіці. Це особливо очевидно у випадку таких його форм, як свята і ювілеї. Свята, що засновуються на честь найважливіших історичних подій, слугують щорічними публічними нагадуваннями про них. Вони сприяють формуванню особливих практик святкування, публічних і приватних. Найстійкіші з них стають ритуалами. За визначенням Д. Керцера, такими слід вважати соціально стандартизовані та повторювані символічні дії [13, р. 9]. Існує певний набір ритуалів пам'яті, які використовуються в різних контекстах (покладання квітів і вінків, винесення/підняття прапора, запалення вогню, смолоскипні ходи, салюти та феєрверки, публічне читання списків загиблих тощо). Наявність звичних ритуалів якоюсь мірою можна вважати показником укоріненості свята. Включаючи індивідів у колективну дію, ритуали здатні чинити на них сильний емоційний вплив. Найважливішими приводами для комеморації вважаються «круглі» дати – десятиліття, фази, кратні чверті / половині століття, століття. Символізуючи дистанцію, що відокремлює нас від історичної події, ювілеї «запрошують» до підтвердження її зв'язку із сьогоденням.

Зміна інфраструктури пам'яті – найважливіший інструмент політики пам'яті, прикладів чого можна навести доволі багато. Але наведемо лише один: 12 червня 2023 року Президент України Володимир Зеленський підписав закон № 9278 «Про День пам'яті та перемогу над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 років». Державне свято було встановлено 29 травня 2023 року Верховною Радою України замість Дня перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 9 травня, яке припадало на один день із радянським Днем перемоги. Відповідно до Указу Президента України, підписаного 2015 року, метою відзначення є «гідне вшанування подвигу українського народу, його визначного внеску в перемогу Антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні та висловлення поваги всім борцям проти нацизму». У тому ж сенсі роль публічного нагадування можуть відігравати і культурні події – поява фільму або книги, відкриття виставки творів мистецтва, присвячених історичній темі.

З огляду на вищесказане очевидно, що комеморації історичних подій – один зі зручних для аналізу моментів політики пам'яті. Не дивно, що цій темі присвячено чимало досліджень, у тому числі порівняльних. Найбільше уваги приділяється пам'ятним (commemorative) промовам, основною функцією яких є вихвалання або осуд (у даному випадку – діянь минулих поколінь). Епідейктична риторика має давньогрецьке коріння і означає – «показувати», «справляти враження». Відповідно вона слугує засобом самопрезентації спікерів: демонструє їхні ораторські таланти і здатність емоційно впливати на слухачів. Подібні промови також мають «виховну» функцію, тобто прагнуть передати певні політичні цінності та переконання, щоб створити спільні характеристики та ідентичності, сформувати консенсус і дух спільноти, який, своєю чергою, має слугувати моделлю для майбутніх політичних дій адресатів [14, р. 346-347]. На відміну від програмних виступів, пам'ятні промови не ставлять за безпосередню мету легітимацію дій влади; їхні функції є радше

представницькими: офіційна особа від імені держави віддає хвалу групі/спільноті (або засуджує їх), відповідним чином оцінюючи її діяння та якості.

Отже, практику поширення дискурсів про минуле країни умовно прийнято позначати як «політика пам'яті». Цю практику ми розглянули як один з інструментів символічної політики, яку проводять владні еліти і яка пов'язана із соціальним конструюванням колективних і політичних ідентичностей за допомогою використання ресурсів історії. Політика пам'яті потребує опори у вигляді символів, що закріплюють спогади для майбутнього і забезпечують їхню «імперативну спільність» для наступних поколінь. Одночасно пам'ять про історичні події слід вважати гетерогенною: ідентичності груп, які її складають, спираються на різні історичні міфи, що потенційно є підставою для конфліктів. Поряд з цим політику пам'яті слід розглядати як сукупність публічних взаємодій політичних сил, зацікавлених в особливому розумінні минулого, оскільки у формуванні і застосуванні символічного інструментарію пам'яті – наративів, образів, знаків, міфів тощо – беруть участь не лише політики, а й письменники, кінематографісти, художники, журналісти та інші професійні групи, що мають у своєму розпорядженні ресурси для публічної артикуляції ідей. Ресурси мнемонічних акторів нерівні: їхній розподіл відображає структуру відносин влади і домінування. Гегемонія тих чи інших версій пам'яті про давнє або недавнє минуле є динамічним результатом взаємодії (конкуренції або конвергенції) різних наративів.

Теоретичні рамки, задані широким розумінням символічної політики, орієнтують на дослідження взаємодій широкого кола акторів, які просувають різноманітні інтерпретації соціальної реальності, що можуть конкурувати, сполучатися або підтримувати один одного. Оскарження наявного соціального порядку – не менш важлива частина символічної політики, ніж його легітимація. Ресурси учасників символічної боротьби вочевидь нерівні. Цілком зрозуміло, що держава посідає особливе місце на полі символічної політики, оскільки вона має можливість нав'язувати власні способи інтерпретації соціальної реальності за допомогою владного розподілу ресурсів, надання символам особливого статусу, можливості виступати від імені всіх громадян на міжнародній арені. Але особливий інтерес становить поведінка інших інституціональних акторів, наприклад, церкви (з огляду на недавні події в Україні стосовно УПЦ Московського патріархату), в деяких випадках – політичних партій, які володіють владними, економічними та організаційними ресурсами для просування власного бачення соціальної реальності. Еліти, які «конструюють» смисли, самі діють у рамках соціальних систем смислів, які поділяє суспільство. Однак боротьба за смисли в сучасному світі не зводиться до традиційної ідеологічної боротьби. Вона виражається не тільки в словах, а й у справах (владних рішеннях, нормативних актах, протестних акціях тощо). В якості її інструменти виступають і вербально оформлені «ідеї» (принципи, концепції, доктрини, програми тощо), і невербальні способи означування (образи, жести, графічні зображення тощо). Відтак у полі символічної політики діють специфічні механізми, вивчення яких дає змогу краще зрозуміти, чому одні способи інтерпретації соціальної реальності є впливовішими за інші, чим визначається успіх і які ресурси працюють ефективніше.

Бібліографічний список:

1. Подольський А. Сучасна історія як інструмент політичних маніпуляцій (на прикладі вивчення історії Голокосту). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 4. С. 205–212.
2. Rousso H. The History of Memory: Brief Reflections on an Overloaded Field. *Clashes in European Memory: The Case of Communist Repression and the Holocaust* / Eds. M. Blaive, C. Gerbel, and T. Lindenberger. Innsbruck : Studienverlag, 2011. P. 92–145.
3. Megill A. Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice. Chicago : University of Chicago Press, 2007. 288 p.
4. Ліщинська О. І. Образ сучасного героя: репрезентації в царині українського актуального мистецтва. *Актуальні проблеми філософії та соціології: науково-практичний журнал* / Голов. ред. Д. В. Яковлев; відпов. секретар І. В. Шамша; Міністерство освіти і науки України; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017. Вип. 20. С. 59–62.
5. Callahan W. A. History, Identity and Security: Producing and Consuming Nationalism in China. *Critical Asian Studies*. 2006. Vol. 38. No. 2. P. 179–208.
6. Bell D. Introduction: Memory, Trauma and World Politics. *Memory, Trauma and World Politics: Reflections on the Relationship between Past and Present* / Ed. D. Bell. New York : Palgrave, 2006. P. 1–39.
7. Smith A. National Identity. London : Penguin, 1991. P. 9–14.
8. Eder K., Spohn W. Collective Memory and European Identity: the Effects of Integration and Enlargement. Aldershot : Ashgate, 2005. 240 p.
9. Olick J. K., Vinitzky-Seroussi V., Levy D. The Collective Memory Reader. New York : Oxford University Press, 2011. 497 p.
10. Gong G. W. Memory and History in East and Southeast Asia. Washington : The CSIS Press, 2001. 228 p.
11. Topolski J. The Role of Logic and Aesthetic in Constructing Narrative Wholes in Historiography. *History and Theory*. 1999. Vol. 38. N 2. P. 198–210.
12. The Art of Commemoration: Fifty years after the Warsaw Uprising / ed. by Titus Ensink, Christoph Sauer. Amsterdam etc. : John Benjamins Publishing Company, 2003. 258 p.
13. Kertzer D. I. Ritual, Politics, and Power. New Haven etc.: Yale University Press, 1988. 235 p.

14. Wodak R., De Cillia R. Commemorating the past: The discursive construction of official narratives about 'Rebirth of Second Austrian Republic'. *Discourse & Communication*. 2007. Vol. 1, N 3. P. 337–363.

References:

1. Podolskyi A. Suchasna istoriia yak instrument politychnykh manipuliatsii (na prykladi vyvchennia istorii Holokostu). *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. 2017. Vyp. 4. S. 205–212.
2. Rousso H. The History of Memory: Brief Reflections on an Overloaded Field. *Clashes in European Memory: The Case of Communist Repression and the Holocaust* / Eds. M. Blaive, C. Gerbel, and T. Lindenberger. Innsbruck : Studienverlag, 2011. P. 92–145.
3. Megill A. *Historical Knowledge, Historical Error: A Contemporary Guide to Practice*. Chicago : University of Chicago Press, 2007. 288 p.
4. Lishchynska O. I. Obraz suchasnoho heroia: reprezentatsii v tsaryni ukrainskoho aktualnoho mystetstva. Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii: naukovo-praktychnyi zhurnal / Holov. red. D. V. Yakovlev; vidpov. sekretar I. V. Shamsha; Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy; Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiia». Odesa, 2017. Vyp. 20. S. 59–62.
5. Callahan W. A. History, Identity and Security: Producing and Consuming Nationalism in China. *Critical Asian Studies*. 2006. Vol. 38. No. 2. P. 179–208.
6. Bell D. Introduction: Memory, Trauma and World Politics. *Memory, Trauma and World Politics: Reflections on the Relationship between Past and Present* / Ed. D. Bell. New York : Palgrave, 2006. P. 1–39.
7. Smith A. *National Identity*. London : Penguin, 1991. P. 9–14.
8. Eder K., Spohn W. *Collective Memory and European Identity: the Effects of Integration and Enlargement*. Aldershot : Ashgate, 2005. 240 p.
9. Olick J. K., Vinitzky-Seroussi V., Levy D. *The Collective Memory Reader*. New York : Oxford University Press, 2011. 497 p.
10. Gong G. W. *Memory and History in East and Southeast Asia*. Washington : The CSIS Press, 2001. 228 p.
11. Topolski J. The Role of Logic and Aesthetic in Constructing Narrative Wholes in Historiography. *History and Theory*. 1999. Vol. 38. N 2. P. 198–210.
12. *The Art of Commemoration: Fifty years after the Warsaw Uprising* / ed. by Titus Ensink, Christoph Sauer. Amsterdam etc. : John Benjamins Publishing Company, 2003. 258 p.
13. Kertzer D. I. *Ritual, Politics, and Power*. New Haven etc.: Yale University Press, 1988. 235 p.
14. Wodak R., De Cillia R. Commemorating the past: The discursive construction of official narratives about 'Rebirth of Second Austrian Republic'. *Discourse & Communication*. 2007. Vol. 1, N 3. P. 337–363.

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.11

УДК 323.13:351.856(477)

УВІЧНЕННЯ ГЕРОЇЗМУ УКРАЇНСЬКИХ ЗАХИСНИКІВ: АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5466-5129>

**Михайлова О. Ю., к. політ. н., провідний науковий співробітник відділу суспільних процесів
Центру внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень,
Україна**

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0544-8977>

**Литвиненко О. М., к. філос. н., провідний науковий співробітник відділу суспільних процесів
Центру внутрішньополітичних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень,
Україна**

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-7791-0113>

**Потапенко В. Г., д. е. н., старший науковий співробітник, керівник Центру внутрішньополітичних
досліджень Національного інституту стратегічних досліджень, Україна**

У статті окреслені підходи до створення меморіалу, покликаною увічнити пам'ять полеглих українських захисників. Це важливе завдання української політики пам'яті. Воно набуло надзвичайної суспільної ваги в ситуації повномасштабної російської агресії, що нині триває. Меморіал має сприяти солідаризації та мобілізації українського суспільства, патріотичному вихованню молоді, позиціонуванню України на міжнародній арені. Він покликаний прославити

героїзм захисників, а разом з тим віддзеркалювати настанови волелюбної політичної культури і національного міфу українців. Процедури вшанування героїзму захисників України нині унормовуються низкою нормативно-правових актів. Однак питання дислокації меморіалу досі не вирішене. Це змушує розглядати доцільність перегляду наявного проекту та концепції. Цим визначається мета статті – аналіз актуальних та перспективних підходів меморіальної політики у питаннях увічнення героїзму українських захисників.

В історичній перспективі показано зв'язок процесів націотворення та традицій вшанування пам'яті захисників Батьківщини, зокрема, Невідомого солдата. Окреслено зміст поняття «місце пам'яті», яким послуговуються в т. ч. для означення меморіалів, що вшановують пам'ять загиблих. Зафіксовано функції місць пам'яті та визначені умови реалізації цих функцій в архітектурному рішенні проекту. У статті наведені зразки підходів до меморіалізації героїзму військовиків у західних країнах. Показано, як для американських військових меморіали виступають камертоном військової етики та солідарності. Визначені принципи створення Арлінгтонського національного цвинтаря у США, а також Австралійського воєнного меморіалу. Наведено основні факти щодо їх функціонування, організації меморіального простору та календаря. Сформульовано пропозицію врахувати і, можливо, поєднати ці підходи при проектуванні українського меморіалу захисникам.

Ключові слова: меморіал, героїзм, захисники, політика пам'яті, націотворення, меморіалізація.

Mykhailova O. J., Lytvynenko O. M., Potapenko V. G. *Immortalization of Ukrainian defenders heroism: current approaches in the politics of memory*

The article outlines approaches to creating memorial of Ukrainian defenders as an important task of Ukrainian politics of memory. This task has acquired extraordinary social importance in the situation of full-scale Russian aggression, which is currently ongoing. The memorial should contribute to the solidarity and mobilization of Ukrainian society, the patriotic upbringing of youth, and the positioning of Ukraine in the international arena. Its task is to glorify the heroism of the defenders and reflect the guidelines of the freedom-loving political culture and national myth of Ukrainians. A number of legal acts regulate the creation of Ukrainian defenders memorial. However, the issue of the location of the memorial has not yet been resolved. This forces us to consider the feasibility of revising the existing project and concept. Therefore, the purpose of the article is the analysis of current and promising approaches of the politics of memory in matters of immortalization of Ukrainian defenders heroism.

The historical perspective show the coherence of nation building and the traditions of commemorating the defenders of the Motherland (in particular, the Unknown Soldier). It is outlined the concept of «places of memory» and its functions. The conditions for the implementation of these functions in the architectural solution of the project are determined. The article provides examples of approaches to memorializing the military heroism in Western countries. American military memorials are a tuning fork of military ethics and solidarity. There are defined a foundations of the Arlington National Cemetery in the USA, as well as the Australian War Memorial. The main facts about their functioning, the organization of the memorial space and the calendar are discussed. A proposal to take into account and combine these approaches when designing the Ukrainian memorial to the defenders is articulated.

Keywords: memorial, heroism, defenders, politics of memory, nation building, memorialization.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення РФ поставило Україну перед загрозою втрати суб'єктності та, в перспективі, знищення. Злочинні дії агресора зустріли героїчний спротив українців. Завдяки героїзму захисників України плани агресора були зірвані, і нині українська армія відвоює захоплені ворогом території.

Героїзм українських захисників – не лише визначальний чинник військових успіхів України, але й важлива складова національного міфу. Наразі набувають підтвердження самоідентифікація українців як нескореної нації, нащадків волелюбних козаків. Боротьба проти загарбників, за свободу і гідність є наскрізним сюжетом українського історичного нарративу, вона визначає координати української політичної культури та національної пам'яті.

Тому нагальним завданням державної політики пам'яті є вшанування захисників та захисниць України, що віддали власне життя на війні проти російського агресора. Це відповідатиме не лише стратегічним орієнтирам української політики пам'яті, але й суспільному запиту.

Важливим кроком державної політики пам'яті має стати створення в Україні загальнонаціонального Меморіалу, що буде увічнювати героїзм полеглих захисників. Такий Меморіал сприятиме реалізації завдань мобілізації задля оборони країни від російської агресії, а також довготривалій солідаризації українського суспільства, патріотичному вихованню молоді, формуванню історичної пам'яті, позиціонуванню України на міжнародній арені.

З огляду на це, уряд ухвалив рішення про утворення у сфері управління Міністерства у справах ветеранів України державної установи «Національне військове меморіальне кладовище». Процедура вшанування героїзму людей, які боролися та загинули за Україну, унормовується низкою нормативно-правових актів, передовсім, Законом України № 2292-IX від 31 травня 2022 року «Про внесення змін до деяких законів України щодо Національного військового меморіального кладовища», що визначає основні принципи створення відповідного місця пам'яті, у тому числі, визначає категорії осіб, що можуть бути там поховані.

Найбільш проблематичним виявилось питання, де саме має бути розташовано Національне військове меморіальне кладовище. Рішенням Київської міської ради від 27 жовтня 2022 року його передбачалось створити в урочищі «Лиса гора» в м. Київ. Втім, це рішення було піддане критиці з боку експертної спільноти і громадянського суспільства.

На початку 2023 року оптимальною локацією майбутнього меморіалу було визначено Биківнянський ліс неподалік Києва. В цьому лісі вже розташовано Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» – місце пам'яті й поховання жертв сталінських репресій. Передбачалося створити вздовж Броварського шосе під Києвом меморіальний простір, який «нагадуватиме майбутнім поколінням про ціну свободи», як зауважив заступник голови Українського інституту національної пам'яті В. Тилишак [1].

В серпні 2023 року питання щодо локації Меморіалу постало знову. Керівництво Заповіднику «Биківнянські могили» зробило заяву, що Національне військове меморіальне кладовище неможливо побудувати на території Биківнянського лісу у стислі терміни, оскільки територія вимагає додаткового обстеження на предмет виявлення поховань жертв сталінських репресій [2].

Таким чином, створення національного Меморіалу захисникам знов відтерміновано. Зміна локації унеможливує реалізацію наявного проєкту, і на його зміни також буде потрібен час. Водночас нова локація може затребувати цілком інших підходів. Разом з тим, концептуальне переосмислення проєкту може полегшити вибір локації, що зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Меморіалізація як усталена суспільна практика опинилась у центрі уваги науковців кілька десятиліть тому. Друга світова війна дала поштовх цим дослідженням, які нині маркуються як студії пам'яті. В рамках цього дослідницького напрямку відбувається пошук відповідей на питання щодо значення і суспільних функцій меморіалізації полеглих захисників, щодо форматів такої меморіалізації, її дієвості тощо.

Цим питанням приділили увагу провідні науковці – Б. Андерсон, А. Ассман, М. Гальбвакс, П. Коннертон, М. Макелья, П. Нора та ін. Теоретичні та практичні висновки у роботах цих дослідників, як правило, нерозривно поєднані. Наукова рефлексія меморіалізації уможливує не лише системне осмислення суспільних процесів, але також, у практичній площині, стратегування політики пам'яті.

Формування незалежних держав в результаті розпаду соціалістичного табору та СРСР супроводжувалось переосмисленням сутності колективної комеморації, змістів колективної пам'яті, її впливу на формування ідентичності. Це переосмислення знайшло втілення у роботах українських науковців О. Волянук, О. Гайдай, О. Гриценка, О. Довгополової, Г. Касьянова, А. Киридон, С. Набок, Л. Нагорної, Ю. Шаповала та ін. В їхньому доробку чимало уваги приділено процесам меморіалізації та, конкретніше, пам'ятникам як інструментам політики пам'яті.

Втім, питання, пов'язані з меморіалізацією героїзму сучасних українських захисників та, тим більше, з політикою трауру, в українській науковій літературі представлені не достатньо переконливо. Наслідком цього певною мірою стало затягування і невизначеність щодо створення Меморіалу українським захисникам. Невідкладні завдання української гуманітарної політики та безпеки зумовлюють гострий запит на відповідний науковий та експертний аналіз.

Мета статті – окреслити актуальні та перспективні підходи політики пам'яті у питанні увічнення героїзму українських захисників.

Для реалізації цієї мети поставлено наступні дослідницькі завдання:
окреслити підстави і значення увічнення героїзму захисників Батьківщини;
проаналізувати зразки меморіалізації героїзму військовиків західних країн.

Виклад основного матеріалу. Меморіалізація героїзму полеглих воїнів – одна з найдавніших суспільних практик, покликаних об'єднати та цементувати спільноту. Вже в античному світі уславлення померлих мало два різні виміри – приватний (релігійний) і усупільнений (світський), причому для їх позначення існували різні слова. Слово «пітет» окреслювало обов'язок нащадків вшановувати пам'ять померлих родичів, тоді як слово «фама» передбачало згадування померлих як їх публічне уславлення. Давнім традиціям уславлення героїзму приділила чимало уваги німецька дослідниця А. Ассман, зазначивши, що вже в класичній Греції виникла «демократизація слави, коли смерть кожного загиблого в бою сакаралізується як жертвенна смерть...» [3, с. 50].

Постання національних держав у добу модерну наповнило уявлення про військовий героїзм новим смислом. Дедалі частіше суверени або уряди закликали чоловіків країни стати до зброї заради інтересів чи навіть існування своїх націй. Такі заклики ефективно мотивували до проявів героїзму і навіть жертвності.

Зразком може слугувати мобілізація (призов) у революційній Франції наприкінці XVIII століття, завдяки чому була створена потужна національна армія.

Перша світова війна спричинила масштабну, безпрецедентну за розмахом мобілізацію мільйонів чоловіків у регулярні армії по всьому світу. Національна риторика відіграла при цьому вирішальну роль. Водночас набули поштовху процеси націотворення, спричинивши появу нових національних держав на руїнах колишніх імперій, передовсім у Європі.

Меморіалізація подій Першої світової війни відобразила зміни, які відбулись у політичній культурі та культурі пам'яті європейців. Ці зміни поширились і на практики вшанування пам'яті полеглих. Зокрема, саме тоді виникла традиція вшанування Могили Невідомого солдата. На особливому значенні цієї традиції для націй акцентував увагу американський політолог Б. Андерсон: «В новітній культурі націоналізму жодні символи не приковують більшої уваги, ніж пам'ятники й могили Невідомих солдатів... Проте, хоч ці могили й позбавлені розпізнаваних тлінних останків або нетлінних душ, вони, однак, заповнені примарними національними уявленнями. Ось чому так багато різних націй мають подібні могили» [4, с. 25-26].

Меморіалізація героїзму захисників батьківщини відбувається не лише в близькій присутності місць поховань. Символічну функцію репрезентації захисників можуть виконувати пам'ятники, кенотафи, фотографії, зброя, особисті речі полеглих тощо. Вони можуть бути представлені у музейних експозиціях, в публічному просторі міст чи сіл, або в спеціально визначених локаціях (меморіалах).

Такі меморіали по суті являють собою мнемонічні символи, які провідний французький політолог П. Нора означив як «місця пам'яті». Це поняття увійшло не лише в науковий, але й у публіцистичний лексикон. Місця пам'яті – сегменти культурного простору, в яких кристалізується та зберігається пам'ять. Це можуть бути, зокрема, просторові об'єкти.

Як узагальнила українська дослідниця студій пам'яті А. Киридон [5, с. 237], функціями місць пам'яті є увічнення, трансформація, легалізація, ідентифікація, сакралізація, застереження (запобігання), нагадування. При чому спроможність конкретного об'єкту реалізовувати ці функції критично залежить від того, наскільки він здатен викликати емоційний резонанс. Це не в останню чергу залежить від архітектурного рішення проекту – його експресивності, художньої переконливості, відповідності національним духовним та естетичним традиціям.

Важлива суспільна функція цих об'єктів – мобілізація і підтримка бойового духу армії, що воює. Цю функцію так окреслив американський генерал Д. Мак-Артур, звертаючись до кадетів Військової академії США у Вест-Поінті: «Довгий сірий стрій ніколи нас не підводив. Та якщо ви нас підведете, мільйони привидів у брунатному та коричневому хакі, в сіроголубих захисних уніформах постануть з-під своїх білих хрестів, грізно вигукуючи магічні слова: Обов'язок, Честь, Вітчизна» [6]. Таким чином, меморіал полеглим військовикам у промові генерала виступає камертоном військової етики та солідарності.

Аналіз міжнародного досвіду дозволяє виділити два підходи до концепції меморіалу захисникам. Перший підхід передбачає створення військового цвинтаря (за прикладом Арлінгтонського національного цвинтаря у США), що являє собою не тільки територію для поховань, але й простір з архівами та виставками. Другий підхід передбачає побудову меморіального комплексу без поховань (за прикладом Австралійського воєнного меморіалу), що в основній частині може містити імена загиблих (кенотафи, стели, настінні таблички тощо), а крім того, виставкову частину.

Арлінгтонський національний цвинтар (далі – АНЦ) розташований у штаті Вірджинія, неподалік від Вашингтону. Він репрезентує усю воєнну історію США.

Заснований цей цвинтар був у травні 1864 року під час Громадянської війни. Статус національного він набув маже одразу, 15 червня 1864 року. Нині АНЦ займає 259 гектарів. Тут поховано близько 400 тисяч осіб, які брали участь у всіх війнах США, починаючи з Громадянської. Також тут поховані два президенти США – В. Г. Тафт і Дж. Кеннеді. Кожне поховання позначене стандартною мармуровою стелою, на якій вибиті ім'я, військове звання, дати народження і смерті похованого або інші дані, а також символ релігії, до якої він належав. Департаментом у справах ветеранів визнані 63 релігійні символи, які можуть бути вибиті на надгробках.

На цвинтарі також знаходиться Могила Невідомого солдата. Вона була освячена 11 листопада 1921 року. В ній поховані: невідомий солдат Першої світової війни (1921), невідомий солдат Другої світової війни (1958), невідомий солдат Корейської війни (1958), невідомий солдат В'єтнамської війни (1984) (останній пізніше був ідентифікований і перепохований родичами в іншому місці). На території цвинтаря знаходяться також кілька десятків пам'ятників і меморіалів.

На АНЦ мають право бути похованими:

- військовослужбовці, які загинули на дійсній службі;
- ветерани, які вийшли у почесну відставку і мають право на отримання виплати після служби в збройних силах;
- колишні військовослужбовці, які були нагороджені однією з наступних нагород: Медаль честі, Хрест за заслуги військово-морського флоту або військово-повітряних сил, Срібна зірка, Пурпурове серце;
- колишні військовослужбовці, які обійняли виборну посаду в інститутах влади США, зокрема сенатори, депутати Палати представників Конгресу США, або стали суддями Верховного суду тощо;

- президенти США, незалежно від того, чи були вони колись на дійсній службі, оскільки вони керували збройними силами як головнокомандувачі;
- вдови або вдівці зазначених вище категорій осіб та деякі інші їх родичі (зокрема, неповнолітні діти);
- колишні військовополонені, які, перебуваючи у полоні, з честю служили на дійсній військовій, морській або повітряній службі і померли 30 листопада 1993 року або пізніше.

АНЦ є місцем відзначення Дня поминання (Memorial Day, 30 травня), присвяченого пам'яті американських військовослужбовців, що загинули у всіх війнах, в яких брали участь США. Також тут проходять офіційні урочистості в День ветеранів (Veterans Day, 11 листопада) – день підписання Комп'єнського перемир'я, що поклало кінець військовим діям Першої світової війни.

«Жодне інше місце в Сполучених Штатах не навантажене настільки ваговим символічним впливом» [7], зазначив американський дослідник М. Макелья у своїй книзі «Політика трауру: смерть і честь на Арлінгтонському національному цвинтарі».

Донедавна українські урядовці декларували [1] намір взяти АНЦ за взірць при побудові українського Меморіалу захисникам. Однак неможливість реалізувати проект у Биківнянському лісі під Києвом змушує знов ставити питання щодо оптимального формату Меморіалу. Адже пошук нової локації може супроводжуватись корекцією концепції. Зокрема, в ній можна буде врахувати також підходи, задіяні при створенні Австралійського воєнного меморіалу.

Австралійський воєнний меморіал (далі – АВМ) розташований у столиці Австралії м. Канберра, на північному сході від Будинку Парламенту. Він був офіційно відкритий 11 листопада 1941 року. Спочатку метою його створення було вшанування пам'яті тих, хто загинув під час Першої світової війни. Нині він є меморіалом австралійських військовослужбовців, які загинули в усіх війнах, починаючи з Суданської експедиції 1884-1885 років і Другої англо-бурської війни 1899-1902 років.

Меморіал складається з трьох частин: меморіальної зони, меморіальних галерей і дослідницького центру. Центром меморіальної зони є Зал пам'яті – восьмикутна у плані споруда у візантійському стилі, в якій знаходиться могила австралійського солдата.

Перед Залом пам'яті простягається вузький двір з меморіальним басейном. Навколо останнього прокладені доріжки і висаджені рослини, що мають символічне значення, наприклад, розмарин – символ пам'яті. По обидва боки двору розташований Зал слави, на стінах якого закріплені бронзові таблички з іменами 102 тисяч загиблих австралійських військовослужбовців. Стіна західної галереї присвячена загибим у Першій світовій війні, стіна східної – загибим під час Другої світової війни та інших збройних конфліктів. Іття на полі бою і були поховані за межами країни.

Крім імен, таблички не містять жодної іншої інформації, що символізує рівність у смерті. Родичі і друзі загиблих часто прикріплюють у щілинах між табличками квіти маку, причому завжди досить багато квітів біля табличок з іменами загиблих у Першу світову війну, що свідчить про глибину національної і родинної пам'яті австралійців.

До складу АВМ входить Зал доблесті, де зберігається 61 Хрест Вікторії (найвища воєнна нагорода Великої Британії) з 96, якими були нагороджені австралійські військовослужбовці. Кожному нагородженому присвячена окрема невеличка експозиція з фотографією і цитатами з нагородних документів.

У приміщеннях АВМ виставлені зразки важкого озброєння часів Першої і Другої світових війн. Тут знаходяться театр, дослідницька зона, експозиції, присвячені війнам після Другої світової війни, а також зона для тимчасових виставок.

АВМ – головне місце проведення церемоній у День пам'яті (Rememberance Day, 11 листопада, аналог Дня ветеранів у США) і День АНЗАК (Anzac Day, 25 квітня). Цей день спочатку був присвячений пам'яті військовослужбовців Австралійсько-новозеландського армійського корпусу, що загинули під час Першої світової війни (зокрема в ході Дарданельської операції 1915 року). Нині в цей день вшановують пам'ять громадян Австралії і Нової Зеландії, які загинули в війнах за участі цих країн.

Австралійський меморіал здійснює значний вплив на настрої та політичну культуру сучасних австралійців. «Австралійці пристрасно підтримують і беруть участь у вшануванні пам'яті війни», засвідчила австралійська дослідниця А. Коулі [8], додавши при цьому, що, завдяки Меморіалу, конфлікти 100-річної давнини виявляються важливішими для громади, ніж сучасні конфлікти.

Формуючи уявлення щодо оптимального формату українського Меморіалу полеглим героям, можна поєднати обидва підходи – військового цвинтаря з похованнями та меморіального простору з іменами на табличках (для тих захисників і захисниць, чий рештки не знайдено або родичі надали перевагу їхнього поховання у рідних містах). Український Меморіал може включати Могилу Невідомого солдата, адже це відповідає загальнопоширеній традиції вшанування пам'яті загиблих військовослужбовців, чий рештки не вдалося ідентифікувати. Крім того, варто розглянути можливість увічнення в рамках Меморіалу пам'яті всіх, хто загинув від початку неоголошеної війни Росії проти України у 2014 році. Також у Меморіалі має бути передбачено виставковий та архівний простори. Окреме приміщення (або відкритий, спеціально оформлений простір) потрібно для проведення комеморативних заходів, у тому числі, державного рівня.

Висновки. Нагальним завданням державної політики пам'яті є вшанування полеглих захисників та захисниць України шляхом створення в Україні загальнонаціонального Меморіалу. Він сприятиме солідаризації українського суспільства, патріотичному вихованню молоді, формуванню історичної пам'яті, позиціонуванню України на міжнародній арені, а також завданням мобілізації задля оборони країни від російської агресії. Ухвалено рішення щодо створення такого Меморіалу, однак проблематичним лишається питання його розташування. Затягування і невизначеність щодо створення Меморіалу лишає відкритим питання щодо концептуалізації проекту, що зумовлює актуальність теми статті.

Меморіалізація героїзму полеглих воїнів – одна з найдавніших суспільних практик, покликаних об'єднати та цементувати спільноту. Постанови національних держав у добу модерну наповнили героїзм військовиків новим смыслом – жертвувати собою заради інтересів своєї нації. Велика Французька революція та Перша світова війна дали поштовх процесам націотворення. Водночас вони зумовили формування практик вшанування пам'яті полеглих, що й нині актуальні. Надважливою суспільною функцією меморіалів досі лишається мобілізація і підтримка бойового духу армії, що воює. Її ефективно реалізують масштабні меморіали США та Австралії (Арлінгтонський національний цвинтар та Австралійський воєнний меморіал). Задіяні при їх створенні підходи варто врахувати при формуванні концепції українського меморіалу захисникам.

Бібліографічний список:

1. «Український Арлінгтон»: Національне військове меморіальне кладовище на 50 тисяч поховань створять у Биківні. *Новинарня*. URL: https://novynarnia.com/2023/03/23/nvmk/?fbclid=IwAR1vCJwU6_g4Ds2Dj4uXySWImGnHBT7R4An86YbkhHDjPm6GfsmMv7IEGVQ (дата звернення: 25.08.2023).
2. Заповідник «Биківнянські могили»: Національне військове меморіальне кладовище неможливо побудувати на території Биківнянського лісу у стислі терміни. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. URL: <https://mkp.gov.ua/news/9667.html> (дата звернення: 25.08.2023).
3. Ассман А. Простори спогаду. Форми трансформації культурної пам'яті. К.: Ніка-Центр, 2012. 440 с.
4. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. К.: Критика, 2001. 271 с.
5. Киридон А. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. К.: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
6. Duty, Honor, Country. Douglas MacArthur's speech to the Corps of Cadets at the U.S. Military Academy at West Point, N.Y., May 12, 1962. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/America/United_States/Army/USMA/MacArthur/1962_speech_to_the_Corps.html (дата звернення: 25.08.2023).
7. McElya M. *The Politics of Mourning: Death and Honor in Arlington National Cemetery*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016. 416 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=iHbEDAAQBAJ&pg=PT5&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=1#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 25.08.2023).
8. Cowley A. War Memorialisation in Australia: A Question Of Why? *The Cove*. URL: <https://cove.army.gov.au/article/war-memorialisation-australia-question-why> (дата звернення: 25.08.2023).

References:

1. «Ukrainsky Arlington»: Natsionalne vijskove memorialne kladovyshche na 50 tysiach pohovan stvoriat u Bykivni (2023). *Novynarnia*. URL: https://novynarnia.com/2023/03/23/nvmk/?fbclid=IwAR1vCJwU6_g4Ds2Dj4uXySWImGnHBT7R4An86YbkhHDjPm6GfsmMv7IEGVQ (viewed 25.08.2023) [in Ukrainian].
2. Zapovidnyk «Bykivnyanski mohyly»: Natsionalne vijskove memorialne kladovyshche nemozhlyvo pobuduvaty na terytorii Bykivnyanskoho lisu u stysli termyny (2023). *Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine*. URL: <https://mkp.gov.ua/news/9667.html> (viewed 25.08.2023) [in Ukrainian].
3. Assman, A. (2012). *Prostory spohadu. Formy transformatsii kulturnoi pam'iaty*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
4. Anderson, B. (2001). *Uyavleni spilnoty. Mirkuvannia shchodo pohodzhennia i poshyrennia natsionalizmu*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
5. Kyrydon, A. (2016). *Heterotopii pam'iaty: Theoretyko-metodolohichni problemy studiy pam'iaty*. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
6. Duty, Honor, Country (1962). Douglas MacArthur's speech to the Corps of Cadets at the U.S. Military Academy at West Point. URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Gazetteer/Places/America/United_States/Army/USMA/MacArthur/1962_speech_to_the_Corps.html (viewed 25.08.2023) [in English].
7. McElya, M. (2016). *The Politics of Mourning: Death and Honor in Arlington National Cemetery*. Cambridge, MA: Harvard University Press. URL: https://books.google.com.ua/books?id=iHbEDAAQBAJ&pg=PT5&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=1#v=onepage&q&f=false (viewed 25.08.2023) [in English].
8. Cowley, A. (2019). *War Memorialisation in Australia: A Question Of Why? The Cove*. URL: <https://cove.army.gov.au/article/war-memorialisation-australia-question-why> (viewed 25.08.2023) [in English].

СУЧАСНІ ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.12

УДК 323.2+356.15:316.3]:355.01(470)

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФОРМА СУСПІЛЬНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ У ВІДСІЧІ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3281-6138>

Шайгородський Ю. Ж., д. політ. н., професор, заступник директора з наукової роботи Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

В статті аналізуються витоки, становлення та розвиток волонтерського руху в Україні як форми суспільного єднання в досягненні суспільно значущих цілей. Наголошено на високому рівні суспільної мобілізації в протистоянні російській військовій агресії, зокрема – після повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну. Показано, що волонтерство є однією із форм громадської активності, результатом самоорганізації населення та суспільної мобілізації громадян, ефективним інструментом консолідації задля досягнення спільної мети та впливу на суспільно-політичні процеси.

Доведено, що в умовах загрози державності громадська активність часто реалізується поза межами формальних державних та громадських інститутів, а будується на неформальних принципах, шляхом самоорганізації населення. Акцентовано, що такі об'єднання часто виникають стихійно, але орієнтовані на розв'язання конкретних завдань.

Наголошено, що діяльність волонтерів та волонтерських організацій в Україні користуються підтримкою населення та високим рівнем довіри громадян. Окреслено тенденції створення тимчасових громадських об'єднань за принципами мережевих структур завдяки соціальним інтернет-мережам та посилення взаємодії таких об'єднань громадян у розв'язанні конкретних завдань, спрямованих на допомогу ЗСУ та надання адресної допомоги тим, хто її потребує. Проаналізовано окремі аспекти державної політики у сфері волонтерської діяльності, зокрема – Національної соціальної сервісної служби України, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністерство соціальної політики України, виокремлено проблеми нормативно-правового характеру забезпечення цієї діяльності, запропоновано окремі напрями удосконалення державної політики у цій сфері.

Ключові слова: волонтерство в Україні, суспільна мобілізація, консолідація суспільства, суспільна довіра, неформальні громадські об'єднання.

Shaihorodskiy Yu. J. Volunteerism as a form of social mobilisation in countering russian aggression

The article analyses the origins, formation and development of the volunteer movement in Ukraine as a form of social unity in achieving socially significant goals. The author emphasises the high level of social mobilisation in opposition to Russian military aggression, in particular, after the full-scale military invasion of Ukraine by the Russian Federation. It is shown that volunteering is one of the forms of public activity, the result of self-organisation of the population and social mobilisation of citizens, an effective tool for consolidation to achieve a common goal and influence socio-political processes.

It is proved that in the context of the threat to statehood, public activity is often implemented outside the formal state and public institutions, and is built on informal principles, through self-organisation of the population. It is emphasised that such associations often arise spontaneously, but are focused on solving specific problems.

It is emphasised that the activities of volunteers and volunteer organisations in Ukraine enjoy the support of the population and a high level of public trust. The author outlines the trends in the creation of temporary public associations based on the principles of network structures through social Internet networks and the strengthening of interaction of such associations of citizens in solving specific tasks aimed at helping the Armed Forces of Ukraine and providing targeted assistance to those in need. The article analyses certain aspects of the state policy in the field of volunteering, in particular, the National Social Service of Ukraine, whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Ministry of Social Policy of Ukraine, highlights the problems of the

regulatory and legal nature of ensuring this activity, and suggests certain directions for improving the state policy in this area.

Keywords: volunteering in Ukraine, social mobilisation, consolidation of society, public trust, informal public associations.

Постановка проблеми. Практика останніх десятиліть є переконливим свідченням здатності українського суспільства до мобілізації. Це – й самоорганізовані громадські рухи (з регіональним представництвом) під час Помаранчевої революції та Революції гідності, й об'єднання волонтерів для допомоги добровільним загонам у перші роки воєнного вторгнення Росії в Україну, й благодійна допомога переміщеним з тимчасово окупованих територій, і всенародний рух з підтримки Збройних Сил України та допомоги постраждалим після початку повномасштабного воєнного вторгнення російських агресорів в Україну.

З перших днів великої війни громадяни України, громадянське суспільство виявили свою здатність до самоорганізації та суспільної мобілізації, не лише до готовності, але й – здатності протистояти ворогові. Діяльність волонтерів з допомоги людям, які через війну вимушені були покинути свої домівки, збір коштів, одягу, придбання та передачі захисникам країни – бійцям ЗСУ й батальйонів територіальної оборони необхідного обладнання, медикаментів та навіть зброї – стали свідченням високої самоорганізованості суспільства й водночас уміння виокремити головне та системного розв'язання найнагальніших проблем.

Продуктивність й цілеспрямованість діяльності волонтерів стали не лише предметом національної гордості, але й – наукових досліджень цього феномену в Україні, його становлення та розвитку. І якщо наприкінці минулого століття в наукових публікаціях йшлося лише про тенденції та перспективи розвитку волонтерства в Україні [1], то після Помаранчевої революції розпочалися дослідження волонтерства як суспільного феномена [2], здійснювався аналіз його світоглядних засад [3] та технологій залучення громадян до волонтерської діяльності [4]. В період великої війни увага дослідників до волонтерського руху як суспільного явища посилилася. Науковці різних галузей знань досліджують теоретико-правові характеристики інституту волонтерства та законодавчі принципи його функціонування в Україні діяльність волонтерських організацій в умовах воєнного стану [5–7], організуються й проводяться наукові й науково-практичні заходи, присвячені цій проблемі [8] тощо.

Метою нашого дослідження є визначення волонтерського руху як показника морально-психологічної єдності українців у відсічі російській агресії і як суспільного феномена, явища, яке ґрунтується й може бути пізнаним (за І. Кантом) лише на основі досвіду. На аналізі діяльності об'єднань волонтерів та неформальних волонтерських організацій, в цьому контексті варто, на нашу думку, зупинитися детальніше з кількох причин:

- по-перше, волонтерство, як форма громадської активності, самоорганізації та суспільної мобілізації для України є порівняно новим явищем, сутнісно сформованим уже в роки української незалежності й оприявленним в процесі боротьби за неї;
- по-друге, як засвідчила практика й події останніх років сучасної вітчизняної історії, саме волонтерство виявилось чи не найефективнішим інструментом єднання громадян задля досягнення спільної мети, дієвого впливу на перебіг та розвиток суспільно-політичних процесів;
- й по-третє (найголовніше), – волонтерство, в «українському» мотиваційному вимірі, протягом останнього часу стало процесом і результатом суспільної мобілізації, свідченням здатності українства до формування нових смислів та визначення пріоритетності суспільних цінностей.

Виклад основного матеріалу. На тлі масової залученості громадян України до волонтерської діяльності (у будь-яких її проявах – допомоги постраждалим від воєнної агресії, фінансова підтримка ЗСУ, придбання та передача волонтерським організаціям одягу, медикаментів, харчових продуктів тощо), пересічному громадянину може здатися навіть дивним, що до 1990-х рр. поняття «волонтер» в Україні взагалі не існувало. Людей, які займалися суспільно корисними справами, а таких завжди було чимало в Україні, називали благодійниками, або ж – альтруїстами. В СРСР, в якому інтереси держави ставилися вище інтересів окремої людини, тих, хто займався суспільно корисною справою, називали добровольцями, тобто тими, хто «добровільно служить» інтересам не окремих громадян, а держави. Ця форма активності передбачала наявність «суспільного навантаження»: участь у суботниках, шефство над неповнолітніми важковиховуваними дітьми, ветеранами війни, наставництво, членство у народних дружинах чи тимурівських загонах тощо. Не випадково, навіть ще у липні 2013 року у вітчизняних ЗМІ волонтерство називали «сучасним тимурівським рухом» [9]. Багаторічна радянська практика примусової «добровільної участі» суттєво позначилася на ставленні громадян до спроб інституалізації громадської активності попри те, що добродійність й благодійність залишалися поширеною й суспільно схвалюваною формою взаємодопомоги.

Першою спробою інституційного оформлення волонтерства в Україні стало створення у 1997 році Центру «Волонтер» на базі Київського туристичного клубу та «Центру волонтеріату „Добра воля”» (1998 р.), завданням яких було залучення волонтерів і спрямування їх у громадські організації. Своєрідним каналом залучення молоді до реалізації державної молодіжної політики та громадської роботи стали Центри соціальних служб для молоді. Першою ж спробою урядового регулювання волонтерської діяльності стала постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 року [10], якою унормовувалася волонтерська діяльність у сфері надання соціальних послуг.

Попри законодавче регулювання волонтерства шляхом ухвалення у 2011 році Закону України «Про волонтерську діяльність» [11], визначення «центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності» та завдань цього органу, внесення 12 змін та доповнень до нього (у 2012, 2015–2020 та у 2022 рр.), волонтерство в Україні залишається чи не найнерегульованішою сферою суспільної діяльності. Законодавець навіть не поспіває вносити доповнення до ч. 3 ст. 1, якою визначаються напрями здійснення волонтерської діяльності. Редакцією закону від 2011 року було визначено сім напрямів такої діяльності. Ці напрями стосувалися підтримки малозабезпечених, безробітних, багатодітних, догляду за хворими та людьми похилого віку, допомоги постраждалим унаслідок стихійного лиха, проведення екологічних, культурологічних, спортивних та інших видовищних заходів. Тобто, визначені законодавцем напрями роботи сутнісно мало чим відрізнялися від діяльності (вже на той час законодавчо врегульованої) благодійних чи громадських організацій. Та й на практиці тогочасне волонтерство здійснювалася саме в межах діяльності громадських організацій. Саме тому волонтерство, як форма громадської активності (як, зрештою, й саме поняття «волонтерства») здебільшого залишалася поза увагою і широкої громадськості, й засобів масової інформації.

На тлі досить стриманого ставлення до волонтерства як форми громадської активності один із визначених законом напрямів, а саме – «сприяння проведенню заходів національного та міжнародного значення, пов'язаних з організацією масових спортивних, культурних та інших видовищних і громадських заходів» – наповнився конкретикою завдяки організації та проведенню в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу. Саме підготовкою цього заходу й необхідністю унормування прав та обов'язків волонтерів, а також – уведення в правове поле цього поняття й було передусім зумовлено ухвалення закону про волонтерство з виокремленням «спортивно-видовищного» напрямку (про що йдеться, зокрема, й у тексті резюме до законопроекту «Про волонтерську діяльність» від 2011 року [12]). Участь волонтерів у забезпеченні проведення чемпіонату Європи з футболу 2012 року в українських містах (УЄФА Євро 2012) називали «наймасовішим волонтерським проектом в історії України» [13]. До «кандидатів у волонтери» висувалася низка вимог – передусім щодо вільного володіння іноземною мовою та вікових вимог.

Тобто, норми Закону «Про волонтерську діяльність», ухвалені напередодні футбольного чемпіонату, сприяли його підготовці та проведенню. Зміни ж до чинного Закону, які вносилися протягом наступних 10 років, були вже радше намаганням унормувати волонтерські практики, які виникли й спонтанно розвивалися під час Революції гідності, протистояння російській військовій загрозі й тимчасовій окупації частини територій України, надання допомоги постраждалим унаслідок інфекційних хвороб та епідемії, волонтерської діяльності після повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації в Україну. Загалом, порівняно з редакцією 2011 року, у 2022 році кількість напрямів волонтерської діяльності зросла з 7 до 16, а передбачених законом її форм – з 28 до 65.

Вимогою часу та практикою волонтерської діяльності зумовлена низка змін до Закону. Зокрема, щодо обмеження 18-річного віку волонтерів (у першій редакції волонтером визнавалася фізична особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку, а волонтерську діяльність на території країни могли здійснювати громадяни віком від шістнадцяти років лише за письмовою згодою батьків). Чинним законом визначено, що волонтерська допомога може здійснюватися в онлайн-режимі за допомогою мережі Інтернет та інших телекомунікаційних мереж. Ця норма закону – своєрідне визнання «спонтанності» й певної неспроможності державного регулювання сфери, яка вибудовується на громадській активності та «регулюється» передусім мотивами й смислами. Разом з тим, наразі жодними нормативними актами не передбачено й не унормовано волонтерську діяльність під час війни неповнолітніх громадян України – дітей, а прикладів такої діяльності чимало [14–16]. У цьому випадку йдеться не про окремі приклади патріотизму, а про стійку тенденцію й тому – про необхідність законодавчого унормування наявних практик, про необхідність їх підтримки й сприяння розвитку, про можливі напрями національно-патріотичного виховання дітей та молоді [17].

Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності указом Президента України від 2013 року було визначено Міністерство соціальної політики України. В червні 2019 року цей указ втратив чинність, натомість у серпні 2020 року постановою Кабінету Міністрів України [18] центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері волонтерської діяльності, визначено Національну соціальну сервісну службу України, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра соціальної політики.

Для здійснення волонтерської діяльності нормативно-правовими актами передбачено процедури реєстрації (з поданням низки документів та їх нотаріально завірених копій) і в Міністерство соціальної політики України (в Національну соціальну сервісну службу України), і в Державну податкову службу (особисто). (При цьому, екстериторіальний принцип реєстрації навіть під час воєнного стану не передбачено). Нормативними актами передбачено створення відповідних реєстрів і Нацсоцслужбою, і ДПС [17]. Очевидно, що ці реєстри не містять повної інформації про сучасних волонтерів та волонтерський рух в Україні. Так, згідно з реєстром Національної соціальної сервісної служби України [19] до квітня 2015 року організацій, які залучають до своєї діяльності волонтерів, в Україні взагалі не було. Нині ж, згідно з переліком установ, унесених до реєстру Нацсоцслужби, на території України здійснюють волонтерську діяльність 1639 організацій (табл. 1).

**Ресстрація установ, які здійснюють волонтерську діяльність
на території України**

<i>Рік</i>	<i>Кількість зареєстрованих установ</i>
2015	58
2016	65
2017	115
2018	125
2019	103
2020	79
2021	108
2022 (до 24.02.)	9
2022 (після 24.02.)	511
2023 (станом на 06.10.)	466
Всього	1639

* Складено автором за: [19] (станом на 06.10.2023 р.).

На жаль, навіть побіжний аналіз установ, унесених до цього переліку, доводять його обмеженість та неповноту. Разом з тим, звернімо увагу на стрімке зростання навіть зареєстрованих установ після 22 лютого 2022 року: якщо за сім років до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в країні було зареєстровано 662 організації, які здійснюють волонтерську діяльність, то лише протягом 19 місяців великої війни таких установ збільшилося на 977.

Українцям притаманна готовність до благодійності. Своєрідним свідченням цього можуть бути й результати рейтингування країн за Всесвітнім індексом благодійності («The World Giving Index»). У 2010 році Україна посідала лише 150-е місце [20] у світі, але події Революції гідності, тимчасова окупація Криму та війна на Донбасі позначилися на рівні волонтерської діяльності – майже чверть українців (26%) долучилися до неї. У тому ж рейтингу «World Giving Index–2016» Україна піднялася зі 150-го на 68-е місце [21], а у 2021 році – посіла 20 місце у рейтингу, порівнявшись за загальним показником – 43% – зі США [22]. Форми благодійності в Україні проіндексовані такими показниками: «допомога незнайомцям» – 66%, «пожертви» – 43%, «волонтерство» – 19%.

Стрімке розгортання волонтерського руху в Україні після початку повномасштабного вторгнення – є свідченням здатності до самоорганізації, ефективної колективної дії, спроможності до суспільної мобілізації. Залученість до волонтерської діяльності та багатомільйонні пожертви громадян на потреби ЗСУ виокремили волонтерські організації з шерги інших соціальних інститутів рівнем довіри до них та засвідчили згуртованість суспільства, високий рівень його єднання у протистоянні російській військовій агресії, зрештою – політичну зрілість громадян (табл. 2).

Таблиця 2

Рівень довіри волонтерським організаціям (2015–2023 рр.)*

(результати відповіді на запитання:

«Якою мірою Ви довіряєте волонтерським організаціям?»)

<i>Варіанти відповідей</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>	<i>2018</i>	<i>2019</i>	<i>2020</i>	<i>2021</i>	<i>2022</i>	<i>2023</i>
Зовсім не довіряю	7,4	5,6	8,9	8,7	7,5	6,6	5,4	2,1	2,8
Переважно не довіряю	10,0	12,8	11,7	14,2	11,7	16,4	12,3	5,7	8,4
Важко сказати	23,4	28,2	23,4	30,9	25,4	39,6	33,6	7,7	5,9
Переважно довіряю	44,3	44,2	42,9	39,4	46,3	32,4	41,3	33,0	46,8
Цілком довіряю	14,3	9,0	12,8	6,7	9,1	4,9	7,0	51,5	36,1

* Складено за: [23–25].

За балансом рівня довіри/недовіри волонтерські організації (71,7%) поступилися лише ЗСУ (87,3%) та добровольчим батальйонам (78,2%) [23].

Висновки та перспективи дослідження. Набутий під час Помаранчевої революції та Революції гідності досвід суспільної взаємодії трансформувався у нові форми самоорганізації – добровольчі батальйони для боротьби з російською військовою агресією на Сході України та волонтерський рух. Нового, досі небувалого, рівня суспільної мобілізації та самоорганізації українське суспільство досягло після повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року. Окрім добровільної мобілізації до лав Збройних Сил України та батальйонів територіальної оборони, українці долучилися до потужного волонтерського руху, продемонструвавши єдність у боротьбі проти зовнішнього ворога.

Практика свідчить, що в умовах реальної загрози державності суспільна мобілізація та громадська активність, по-перше, дедалі частіше реалізується поза межами формальних інститутів й усе більше й частіше вибудовується на неформальних принципах, є соціально й суспільно корисною й спрямованою на реалізацію значущих завдань, зумовлених необхідністю оперативного (без витрачання часу й зусиль на формалізацію) розв'язання наявних проблем. Такі об'єднання часто виникають стихійно й зорієнтовані на активність громадян через їх безпосередню участь у реалізації завдань, спрямованих на досягнення конкретних цілей. По-друге, наявною й результативною є тенденція (зокрема, завдяки популярності соціальних мереж та виникнення нових комунікаційних можливостей) створення громадських об'єднань за принципами мережевих структур та їх взаємодії у розв'язанні конкретних завдань з надання адресної допомоги (в умовах війни – безпосередньо військовим підрозділам Збройних Сил України та тим, хто потребує такої допомоги).

Водночас суспільна практика та спрямованість її розвитку свідчать про необхідність удосконалення нормативно-правового забезпечення волонтерської діяльності в Україні, зокрема в частині спрощення нормативних вимог до їх реєстрації, конкретизації напрямів діяльності, звітності, а також – спрощення вимог до припинення цих організацій. На період дії воєнного стану в Україні необхідним і доцільним є запровадження екстериторіального принципу реєстрації волонтерських організацій. Перегляду й уточнення, зокрема, потребує низка норм, якими визначаються вікові обмеження щодо волонтерів та якими регламентуються форми діяльності їх організацій.

Для збереження морально-психологічного клімату в суспільстві та його єднання в подоланні наслідків війни важливим аспектом діяльності влади, громадянського суспільства, Уповноваженого Президента з питань реабілітації учасників бойових дій, науковців, медичних та соціальних працівників буде нівелювання можливих, а скоріше – невідворотних викликів, пов'язаних з психологічною та фізичною реабілітацією учасників російсько-української війни та постраждалих від її наслідків. Очевидно, важливим цей напрямок роботи буде й для волонтерських організацій. Тому вже зараз вбачається доцільним внесення відповідних змін до законодавства України в частині розширення та уточнення можливих форм волонтерської діяльності.

Бібліографічний список:

1. Вайпола Р. Х. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку. Київ : Академпрес, 1999. 112 с.
2. Лях Т. Волонтерство як суспільний феномен. *Проблеми педагогічних технологій*. Луцьк. 2004. № 3–4. С. 139–144.
3. Блоха Я. Світоглядні засади волонтерства в Україні в умовах війни. *Філософські обрії*. 2023. № 47. С. 80–88. URL: <http://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/282578/279264>
4. Нагорна Д. Технології залучення молоді до волонтерства в Україні. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9, No. 3. pp. 340-357. DOI: 10.25128/2520- 6230.22.3.2
5. Яцюк Т. Теоретико-правова характеристика інституту волонтерства в Україні: основні законодавчі принципи. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/933>
6. Яремчук С., Семенюк-Прибатень А., Адамовський В. Правові інструменти розвитку волонтерства в Україні: на виклики воєнного часу. *Академічні візії*. Вип. 17/2023. URL: <https://zenodo.org/record/7730899>
7. Манелюк Ю., Луценко В., Савчук Н. Волонтерський рух України в умовах військової агресії. *Політикус*. Вип. 6. 2022. С. 29–33. URL: <https://doi.org/10.24195/2414- 9616.2022-6.5>
8. Соціальне і правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні в умовах безпекових викликів: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова, Р. Г. Драпушка; Навчально-науковий інститут права УДУ імені Михайла Драгоманова (м. Київ, 27 квітня 2023 р.). Київ, 2023. 246 с.
9. Сучасний «тимурівський рух»: плюси і «підводні камені». *ForUm*. URL: <https://for-ua.com/analytics/2013/07/23/102006.html>
10. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. № 1895. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003-%D0%BF#Text>
11. Про волонтерську діяльність : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
12. Про волонтерську діяльність (Текст резюме від 19.04.2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/anot/3236-17>
13. Євро-2012: Без фахових волонтерів навіть найдорожчі інфраструктурні об'єкти не матимуть користі. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/education/451436-evro-2012-bez-fahovih-volonteriv-navit-naydorozhchi-infrastruktturni-obekti-ne-matimut-koristi.html>
14. Діти-волонтери: як маленькі українці допомагають ЗСУ. *Армія Inform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/19/dity-volontery-yak-malenki-ukrayinczi-dopomagayut-zsu/>

15. Маленькі українці з великими серцями. Як діти допомагають ЗСУ. *Sil.media*. URL: <https://sil.media/p/malenki-ukrayintsi-z-velikimi-sertsiami-iak-diti-dopomagaiut-zsu-806866>
16. Андрейченко Т. Ці історії вразять кожного. Як діти допомагають ЗСУ під час війни. *Pro Groshi*. URL: <https://progroshi.news/news/ekonomika/ci-istoriji-vrazyat-kozhnogo-yak-diti-dopomagayut-zsu-pid-chas-viyni-4179.html>
17. Шайгородський Ю. Політична участь як чинник формування громадської думки та поведінкових моделей громадян. *Політична система України: конституційна модель та політичні практики*: монографія / кол. авт.: Зеленько Г. І. (кер., наук. ред.) та ін. Київ: ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2023. С. 400–445.
18. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.08.2020 № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>
19. Установи, що залучають до своєї діяльності волонтерів для провадження волонтерської діяльності на території України. *Національна соціальна сервісна служба України*. URL: <https://nssu.gov.ua/volonterstvo>
20. The World Giving Index 2010. URL: <https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/worldgivingindex28092010print.pdf>
21. The World Giving Index 2016. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/1950a_wgi_2016_report_web_v2_241016.pdf
22. Caf World Giving Index 2021. A global pandemic special report. June 2021. P. 18. URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2021/09/WGI2021.pdf>
23. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.). *Разумков центр*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>
24. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. *30 РОКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ*. 2021. Вип. 8 (22). С. 469.
25. Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги. *Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва*. URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberegiti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>
- References:**
- Vaipola R. Kh. Volonterskyi rukh v Ukraini: tendentsii rozvytku. Kyiv: Akadempres, 1999. 112 s.
  - Liakh T. Volonterstvo yak suspilnyi fenomen. *Problemy pedahohichnykh tekhnolohii*. Lutsk. 2004. № 3–4. S. 139–144.
  - Blokha Ya. Svitohliadni zasady volonterstva v Ukraini v umovakh viiny. *Filosofski obrii*. 2023. № 47. S. 80–88. URL: <http://philosobr.pnpu.edu.ua/article/view/282578/279264>
  - Nahorna D. Tekhnolohii zaluchennia molodi do volonterstva v Ukraini. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9, No. 3. pp. 340–357. DOI: 10.25128/2520-6230.22.3.2
  - Yatsiuk T. Teoretyko-pravova kharakterystyka instytutu volonterstva v Ukraini: osnovni zakonodavchi pryntsypy. URL: <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/933>
  - Yaremchuk S., Semeniuk-Prybaten A., Adamovskyi V. Pravovi instrumenty rozvytku volonterstva v Ukraini: na vyklyky voiennoho chasu. *Akademichni vizii*. Vyp. 17/2023. URL: <https://zenodo.org/record/7730899>
  - Maneliuk Yu., Lutsenko V., Savchuk N. Volonterskyi rukh Ukrainy v umovakh viiskovoi ahresii. *Politykus*. Vyp. 6. 2022. S. 29–33. URL: <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-6.5>
  - Sotsialne i pravove zabezpechennia volonterskoi diialnosti v Ukraini v umovakh bezpekovykh vyklykiv: materialy Vseukrainskoi nauk.-prakt. konf. / za zah. red. P. V. Horinova, R. H. Drapushka; Navchalno-naukovyi instytut prava UDU imeni Mykhaila Drahomanova (m. Kyiv, 27 kvitnia 2023 r.). Kyiv, 2023. 246 s.
  - Suchasnyi «tymurivskyi rukh»: pliusy i «pidvodni kameni». *ForUm*. URL: <https://for-ua.com/analytics/2013/07/23/102006.html>
  - Pro zatverdzhennia Polozhennia pro volontersku diialnist u sferi nadannia sotsialnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 hrudnia 2003 r. № 1895. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003-%D0%BF#Text>
  - Pro volontersku diialnist: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>
  - Pro volontersku diialnist (Tekst reziume vid 19.04.2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/anut/3236-17>
  - Yevro-2012: Bez fakhovykh volonteriv navit naidorozhchi infrastruktturni obiekty ne matymut koristi. *UNIAN*. URL: <https://www.unian.ua/education/451436-evro-2012-bez-fahovih-volonteriv-navit-naydorozhchi-infrastruktturni-obekti-ne-matymut-koristi.html>
  - Dity-volontery: yak malenki ukraintsi dopomahaiut ZSU. *Armia Inform*. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/09/19/dity-volontery-yak-malenki-ukrayinczi-dopomagayut-zsu/>
  - Malenki ukraintsi z velykymy sertsiamy. Yak dity dopomahaiut ZSU. *Sil.media*. URL: <https://sil.media/p/malenki-ukrayintsi-z-velikimi-sertsiami-iak-diti-dopomagaiut-zsu-806866>
  - Andreichenko T. Tsi istorii vraziat kozhnogo. Yak dity dopomahaiut ZSU pid chas viiny. *Pro Hroshi*. URL: <https://progroshi.news/news/ekonomika/ci-istoriji-vrazyat-kozhnogo-yak-diti-dopomagayut-zsu-pid-chas-viyni-4179.html>

17. Shaihorodskiy Yu. Politychna uchast yak chynnyk formuvannia hromadskoi dumky ta povedinkovykh modelei hromadian. *Politychna systema Ukrainy: konstytutsiina model ta politychni praktyky* : monohrafiia / kol. avt.: Zelenko H. I. (ker., nauk. red.) ta in. Kyiv : IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy, 2023. S. 400–445.
18. Deiaki pytannia Natsionalnoi sotsialnoi servisnoi sluzhby Ukrainy : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.08.2020 № 783. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-%D0%BF#Text>
19. Ustanovy, shcho zaluchaiut do svoiei diialnosti volonteriv dlia provadzhennia volonterskoi diialnosti na terytorii Ukrainy. *Natsionalna sotsialna servisna sluzhba Ukrainy*. URL: <https://nssu.gov.ua/volonterstvo>
20. The World Giving Index 2010. URL: <https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/worldgivingindex28092010print.pdf>
21. The World Giving Index 2016. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/1950a_wgi_2016_report_web_v2_241016.pdf
22. Caf World Giving Index 2021. A global pandemic special report. June 2021. P. 18. URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2021/09/WGI2021.pdf>
23. Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv, stavlennia do okremykh initsiatyv orhaniv vlady (lypen 2023 r.). *Razumkov tsentr*. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia-otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>
24. Ukrainse suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. *30 ROKIV NEZALEZH NOSTI*. 2021. Vyp. 8 (22). S. 469.
25. Dovira do derzhavy: yak zberehty natsionalnu yednist zarady peremohy. *Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva*. URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-do-derzhavi-yak-zberehti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.13

УДК 364+342.7(477)

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ГУМАНІТАРНОЇ ПОЛІТИКИ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-4759-3079>

**Присяжнюк С. В., Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка**

Розглянуто ключові аспекти реалізації гуманітарної політики, які впливають на сферу безпеки і оборони України. Проаналізовано досвід державного планування гуманітарної політики як чинника забезпечення суспільної стабільності в умовах російсько-української війни. Досліджено понятійно-категоріальний апарат, який визначає сутність та зміст гуманітарної політики. Окреслено перелік центральних органів виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізацію державної гуманітарної політики (у межах компетенції). Розкрито функціонал основних підрозділів, відповідальних за реалізацію гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони, а саме Департаменту гуманітарного забезпечення Міністерства оборони України та Служби військового капеланства Збройних Сил України.

Узагальнено основні ситуативні органи у сфері реалізації гуманітарної політики України, утворені після повномасштабної збройної агресії РФ. Розкрито основні напрями реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України, зокрема на виконання цілі партнерства НАТО G0013 «Гендерні перспективи» та Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року.

Встановлено, що сутнісним змістом гібридного наступу РФ в гуманітарній сфері стали спроби маргіналізації української ідентичності через заперечення онтологічного статусу української культури. Відмова українській нації у праві на національне самовизначення перетворилась при цьому на тренд сучасного російського політичного і навколополітичного дискурсу.

Доведено, що гуманітарна політика є основою для констатування рівня задоволення прав людини та утвердження «людиноцентричного» принципу побудови системи державного управління. У секторі безпеки і оборони України гуманітарна політика є одним із механізмів забезпечення національної безпеки та національної стійкості.

Ключові слова: гуманітарна сфера, гуманітарна політика, національна безпека, національна стійкість, сектор безпеки і оборони України.

Prysiachniuk S. V. Features of the implementation of humanitarian policy in the security and defense sector of Ukraine

Key aspects of the implementation of humanitarian policy that affect the security and defense of Ukraine are considered. The experience of state planning of humanitarian policy as a factor in ensuring social stability in the conditions of the Russian-Ukrainian war is analyzed. The conceptual and categorical apparatus that determines the essence and content of humanitarian policy has been studied. A list of central executive authorities is outlined that ensures the formation and implementation of state humanitarian policy (within their competence). The functionality of the main units responsible for the implementation of humanitarian policy in the security and defense sector, namely the Department of Humanitarian Support of the Ministry of Defense of Ukraine and the Military Chaplaincy Service of the Armed Forces of Ukraine, is revealed.

The main situational bodies in the sphere of implementation of humanitarian policy, formed after the full-scale armed aggression of the Russian Federation, are summarized. The main directions of implementation of humanitarian policy in the security and defense sector of Ukraine are revealed, in particular in fulfillment of the goals of the NATO partnership G0013 «Gender Perspectives» and the National Action Plan for the implementation of UN Security Council Resolution 1325 «Women, Peace, Security» for the period until 2025.

It has been established that the essential content of Russia's hybrid offensive in the humanitarian sphere was attempts to marginalize Ukrainian identity due to the denial of the ontological status of Ukrainian culture. The denial of the Ukrainian nation's right to national self-determination has become a trend in modern Russian political and near-political discourse.

It has been proven that humanitarian policy is the basis for establishing the level of satisfaction of human rights and establishing the «human-centric» principle of building a public administration system. In the security and defense sector of Ukraine, humanitarian policy is one of the mechanisms for ensuring national security and national sustainability.

Keywords: humanitarian field, humanitarian policy, national security, national sustainability, security and defense sector of Ukraine.

Рівень всебічного розвитку сучасних держав безпосередньо залежить від рівня розвитку людського капіталу, що у свою чергу обумовлює перед урядами країн завдання щодо побудови та забезпечення сприятливого середовища, необхідного для розвитку та самореалізації громадян, захисту їх прав та свобод, формування умов для розкриття людського потенціалу, забезпечення гідного рівня життя та реалізацію можливостей кожного члена суспільства. Одним із ключових механізмів досягнення окреслених пріоритетів є державна гуманітарна політика.

Сьогодні рівень ефективності реалізації гуманітарної політики розглядається демократичними країнами як критерій процвітання соціуму, а також досягнення соціальної справедливості та соціального розвитку. Україна, відповідно до української Конституції, прагне розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну й правову державу. Повномасштабна агресія РФ проти України засвідчила важливість і актуальність розробки шляхів досягнення ефективної гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України, яка відповідає міжнародним стандартам, сприяє повноцінному, а не декларативному, розвитку соціальної держави, дозволила окреслити шляхи й механізми модернізації держави з урахуванням сучасної ситуації та тенденцій суспільного розвитку.

Аналізуючи джерельну базу окресленої проблематики зазначимо, що значний внесок у дослідження сутності та проблем розвитку гуманітарної політики здійснили такі вчені як: М. Баюк, В. Бульба, В. Деріга, В. Дзоз, С. Здіорук, М. Іваніцька, В. Ковальчук, А. Меляков, С. Овчаренко, П. Петровський, Л. Сергієнко, В. Скуратівський, О. Степанко, В. Трошинський, І. Черничко, С. Чукут та ін.

З позицій забезпечення національної безпеки, гуманітарну політику досліджували: С. Гнатюк, М. Степико, В. Горбулін, О. Литвиненко, А. Качинський, Г. Новицький, С. Кісельов, М. Розумний, Б. Парахонський, Г. Ситник, М. Ожеван, Ю. Опалько, Л. Чупрій та ін. Проблеми і шляхи формування гуманітарної безпеки досліджували: Н. Божко, Р. Валіхновський, Д. Веденєєв, С. Зубченко, О. Коваль, В. Пироженко тощо.

Водночас питання аналізу досвіду державного планування гуманітарної політики як чинника забезпечення суспільної стабільності в умовах російсько-української війни, а також ключових підходів до практичної реалізації гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України наразі є недостатньо дослідженими та систематизованими.

Метою статті є дослідження теоретичних основ реалізації гуманітарної політики, специфіки та механізмів державної гуманітарної політики у сфері національної безпеки і оборони України.

Виклад основного матеріалу. Для проведення повноцінного аналізу досліджуваної проблематики необхідно окреслити ключові поняття, які визначають гуманітарну політику.

У загальному розумінні поняття «гуманітарна сфера» є предметом дослідження багатьох провідних вчених, тому і трактування його різне. У тлумачному словнику термін «сфера» пропонується розглядати в різних ракурсах, проте одне можна використати для формулювання поняття «гуманітарна сфера», за яким «сфера – це сфера фізичного або духовного життя, діяльність людини або суспільства: галузь, напрямок» [1, с. 60]. Гуманітарна сфера – «це не якась окрема сфера суспільного буття, а суспільне буття цілком, охарактеризоване через призму пріоритетів людини і людських цінностей» [2, с. 487].

М. Баюк вважає, що гуманітарна сфера держави сьогодні – це сукупність невиробничих соціально-орієнтованих галузей, що сприяють задоволенню духовного рівня, забезпеченню гарантованих державою прав і свобод людини шляхом надання освітянських, культурних, медичних, інформаційних послуг громадянам [3, с. 190].

В. Пироженко констатує, що гуманітарна складова державної безпеки – це ступінь захищеності життєво важливих суспільних і політичних суб'єктів, що визначаються їх специфічними світоглядно-ціннісними орієнтаціями. І головним пріоритетом безпеки в гуманітарній сфері, на його думку, є формування в населення і суспільних суб'єктів таких світоглядно-ціннісних орієнтацій, які створюють усталені мотивації для підтримання, насамперед, національної ідентичності [4, с. 31].

Л. Чупрій зазначає, що політика безпеки в гуманітарній сфері є вагомим складовим національної безпеки і пропонує характеризувати її в інституційному та функціональному аспектах. Дослідник стверджує, що політика безпеки в гуманітарній сфері – це, по-перше, діяльність суб'єктів національної безпеки: державних органів, громадських організацій, управлінців, об'єднаних метою і завданнями щодо захисту прав і свобод людини, цінностей громадянського суспільства, національних інтересів держави в гуманітарній сфері. По-друге, вона спрямована на забезпечення захищеності культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів українського народу в гуманітарній сфері від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання [5, с. 36].

З розвитком демократичного суспільства гуманітарна сфера стає системоутворюючим і стратегічно важливим чинником розвитку держави, забезпеченням її національної стійкості, індикатором довіри чи відчуження населення по відношенню до влади, а також показником рівня розвитку політико-правової свідомості і культури, чинником реального суспільного поступу тощо. Тому при виробленні та реалізації державної політики необхідно враховувати гуманітарну складову, яка із розвитком суспільно-політичних відносин набула самостійної і самодостатньої форми та отримала назву «гуманітарна політика».

Відповідно до тлумачних словників поняття «гуманітарна політика» має наступні значення:

1) це система цілеспрямованої, регулюючої, організуючої, координуючої діяльності суб'єктів, спрямована на забезпечення оптимального функціонування та розвитку гуманітарної сфери життєдіяльності суспільства, соціального, духовного життя, соціальних та духовних відносин [6, с. 127];

2) це система принципів, цілей, механізмів, послідовних заходів, що мають на меті створення умов для соціально-гуманітарного розвитку суспільства, соціальної, інтелектуально-духовної безпеки людини й суспільства, реалізацію її соціальних, духовних потреб, формування і збагачення творчого потенціалу особи, всебічну самореалізацію її сутнісних сил, соціодинаміку освіти, науки, культури тощо [6, с. 127];

3) це система діяльності, що має на меті всебічне сприяння створенню, розвитку та збереженню духовних (як загальнолюдських, загальноцивілізаційних, так і національних) цінностей [6, с. 127];

4) це сукупність різноманітних заходів, дій, форм діяльності спрямованих на «олюднення» суспільного буття, створення умов для самореалізації соціального, духовного потенціалу людини, особистості [7, с. 103];

5) це система цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що має за мету духовний розвиток суспільства – освіти, науки, культури, релігійного життя тощо, задоволення духовних потреб людини [7, с. 103];

6) це об'єктивний напрям загальнонаціональної безпекової політики, що охоплює значне коло її напрямів, включаючи інформаційну безпеку. Як правило, вона є об'єктом гібридної агресії і у даному контексті має чітку мету – ліквідацію національної ідентичності. Об'єкти, по яким завдаються удари повинні бути знищені не фізично, а морально.

У свою чергу державну гуманітарну політику можна визначити як систему і послідовну діяльність держави у відносинах з окремою людиною і суспільством в цілому, що здійснюється через органи державної виконавчої, законодавчої та судової влади при залученні громадянського суспільства із урахуванням основних прав людини і ставить за мету досягнення високого життєвого, духовного та інтелектуального рівня розвитку особистості, як у її власних інтересах, так і в інтересах держави в цілому.

Дослідження гуманітарної політики України є основою для констатування рівня задоволення прав людини, враховуючи безповоротні наслідки процесів глобалізації та утвердження «людноцентричного» принципу побудови системи державного управління. Належна увага до питань гуманітарної політики, в цілому, та її формування і реалізації, зокрема, залежно від сучасних запитів та міжнародних стандартів і норм, обумовлена необхідністю постійного розвитку людини одночасно як окремої особистості і громадянина, та як каталізатора подальшого розвитку України. Тому європейський вибір більшості українців прослідковується і у заходах, що визначені як пріоритети окремих складових сучасної державної гуманітарної політики [8, с. 172].

Так, сутнісним змістом гібридного інформаційного наступу рф в гуманітарній сфері стали спроби маргіналізації (нівелювання) української ідентичності через заперечення онтологічного статусу українства як такого зі своєю унікальною мовою, культурою, історією, ментальністю, уявленнями про державність та тенденції соціального розвитку. Відмова українській нації у праві на національне самовизначення перетворилась при цьому на тренд сучасного російського політичного і навколополітичного дискурсу з різними способами та рівнями репрезентації – від заяв вищого політичного керівництва рф до замовної діяльності наукових (псевдо-наукових центрів) та масованих пропагандистських кампаній російських медіа з акцентом на українських громадян [9, с. 251-256].

Тому усвідомлення державного значення та суспільної значущості гуманітарної політики, з одного боку, та цінності людини як окремої особистості з необхідністю дотримання її прав та свобод, з іншого боку, потребує побудови та постійного розвитку системи цивілізованого «людиноорієнтованого» державного управління, у тому числі і управління у гуманітарній сфері. Визначення сучасних пріоритетів держави та запитів суспільства у розрізі ідентифікованих складових державної гуманітарної політики дозволяє оцінити рівень ефективності державного управління у даній сфері з позицій його відповідності сучасним запитам суспільства, в цілому, та окремої особистості, зокрема, як основних користувачів державно-управлінських продуктів. Слід відзначити, що періодичний перегляд та оцінка векторів гуманітарної політики уможливує пошук та реалізацію превентивних заходів щодо недопущення та/або мінімізації загроз у гуманітарній сфері, ймовірних ризиків гуманітарної кризи з метою підвищення рівня національної безпеки та стійкості [8, с.172].

Тому для подальших досліджень важливо окреслити перелік центральних органів виконавчої влади, які забезпечують формування та реалізацію державної гуманітарної політики (у межах компетенції). До таких органів відносять: Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство молоді та спорту України, Міністерство з питань тимчасово окупованих територій України, Міністерство оборони України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство освіти і науки України та Міністерство у справах ветеранів України.

В умовах повномасштабної агресії рф проти України особливого значення набуває потреба ревізій, модернізації концептуально-теоретичних засад реалізації гуманітарної складової безпеки країни, їх ролі у зміцненні суверенітету та національної стійкості України. З цією метою було ініційовано функціонування наступних ситуативних органів у сфері реалізації гуманітарної політики:

Робочої групи з питань реінтеграції та постізоляційного супроводу Координаційного штабу Кабінету Міністрів України з питань поводження з військовополоненими;

Координаційного штабу з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29 липня 2022 року № 854);

Координаційного штабу з питань деокупованих територій (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2022 року № 1021);

Координаційного штабу з питань захисту прав осіб, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією рф проти України (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 червня 2022 року № 708);

Координаційного штабу з питань забезпечення виїзду громадян України з тимчасово окупованої рф території України, зокрема Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, через територію інших країн на територію України, допомоги у поверненні в Україну (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2022 року № 1187);

Координаційного штабу Кабінету Міністрів України з питань захисту прав дітей в умовах воєнного стану (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17.03.2022 р. № 302 зі змінами).

Основним підрозділом, який відповідає за реалізацію гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України є Департамент гуманітарного забезпечення Міністерства оборони України.

Основними завданнями зазначеного Департаменту є реалізація заходів державної політики з питань національної безпеки у гуманітарній сфері у мирний час та особливий період щодо:

- виконання завдань щодо розвитку культури і духовності в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту;
- реалізації державної політики щодо військово-патріотичного виховання громадян;
- забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідація дискримінації за ознакою статі, реалізації права на свободу світогляду і віросповідання у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту;
- виконання завдань щодо реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я та забезпечення права військовослужбовців Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту на охорону здоров'я [10].

Міністерством оборони України, за координації Департаменту гуманітарного забезпечення, розроблено орієнтовний Алгоритм проведення відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, заходів з адаптації, підтримки (супроводу) осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України.

Відповідно до Закону України «Про Службу військового капеланства» створено Службу військового капеланства Збройних Сил України.

Основними завданнями даної Служби є:

- організація, координація та контроль за реалізацією заходів Служб військового капеланства у Збройних Силах України, щодо задоволення духовно-релігійних потреб військовослужбовців, працівників та членів їх сімей;
- контроль за дотриманням конституційного права військовослужбовців і працівників на свободу світогляду та віросповідання;
- організація взаємодії з релігійними організаціями;
- консультування військового керівництва Збройних Сил України з релігійних питань;
- організація відбору кандидатів та підготовка військових капеланів [11].

Відповідно до цілі партнерства НАТО G0013 «Гендерні перспективи» у Збройних Силах України створено інституційний механізм впровадження політики рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії дискримінації за ознакою статі. Розроблено план заходів з реалізації у Міністерстві оборони України Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2025 року. В Міністерстві оборони України та Збройних Силах України створено мережу радників з гендерних питань.

З метою максимального використання потенціалу військовослужбовців обох статей в інтересах обороноздатності України внесено зміни до нормативно-правових актів, якими забезпечено:

- закріплення принципу проходження жінками військової служби на рівних засадах із чоловіками, рівний обсяг відповідальності під час проходження військової служби;
- доступ військовослужбовцям-жінкам до всіх військово-облікових спеціальностей, посад, у тому числі і «бойових», військових звань;
- доступ до військової освіти всіх рівнів;
- включення гендерної складової до нормативно-правових актів, що розробляються в Міністерстві оборони України, у тому числі стратегічних і плануючих;
- врахування гендерних аспектів у системі підготовки військових кадрів та підвищення кваліфікації особового складу Збройних Сил України;
- врахування гендерного аспекту у механізмах проведення інспекційних заходів, планових (позапланових) перевірок питань з організації роботи у військах (силах) щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання дискримінації, сексуальним домаганням чи іншим актам насильства за ознакою статі;
- впровадження уніфікованих підходів та індикаторів планування, якими передбачена наскрізна інтеграція гендерного компонента в освітній процес, розбудови гендерно чутливої адміністративної складової та порядку оцінки його проведення;
- організацію системної роботи щодо розвитку потенціалу радників з гендерних питань та підвищення рівня компетентності особового складу;
- удосконалення системи обліку статистичних даних з розбивкою за статтю та забезпечення збору наявних даних по індикаторах для моніторингу гендерної рівності;
- організацію та проведення гендерного аудиту апарату Міністерства оборони України з метою оцінювання стану забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, виявлення існуючих проблем, проявів гендерної нерівності та шляхів їх усунення, а також підвищення обізнаності працівників Збройних Сил України щодо застосування комплексного гендерного підходу в їхній діяльності;
- створення мобільної групи з питань вивчення ситуації та збору даних про факти насильства за ознакою статі та сексуального насильства [12].

Отже, вагомим механізмом в системі організаційно-функціонального забезпечення національної безпеки є гуманітарна політика, яка здатна через мовно-освітні та культурно-виховні аспекти виступити стримуючим фактором щодо гібридної інформаційної агресії. Реалізація гуманітарної політики у секторі безпеки і оборони України в умовах російсько-української війни вимагає системної координації центральних органів виконавчої влади, постійного та гнучкого вдосконалення стратегій і планів діяльності держави, активної співпраці з міжнародними партнерами, відстоювання національної ідентичності українців, цінностей демократичної і соціальної держави, людської гідності, прав людини та соціальної справедливості.

Бібліографічний список:

1. Новий український тлумачний словник / за заг. ред. В. В. Дубічинського. Х. : Книжковий Клуб, 2008. 514 с.
2. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз. К. : Знання України, 2002. 580 с.
3. Баюк М. І. Гуманітарна складова політики державної безпеки: поняття, принципи / *Університетські наукові записки*. 2018, № 65, С. 186-199.
4. Пироженко В. О. Гуманітарна складова національної безпеки: предмет дослідження та коло основних проблем / *Стратегічна панорама*. 2005. № 2. С. 27-35.
5. Чупрій Л. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері / *Політичний менеджмент*. 2013, № 1-2. С. 35-41.

6. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
7. Енциклопедія державного управління / наук. ред. Ю. В. Ковбасюк, М. М. Іжа, В. Г. Бодров та ін. / *Галузеве управління*. К. : НАДУ, 2011. Т. 4. 648 с.
8. Сергієнко Л. В. Гуманітарна політика України: ідентифікація складових, об'єктів, суб'єктів та пріоритетів / *Вісник ЖДТУ: Економіка, управління та адміністрування*, вип. 2(88). С. 162-173.
DOI : [https://doi.org/10.26642/jen-2019-2\(88\)-162-173](https://doi.org/10.26642/jen-2019-2(88)-162-173)
9. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг.ред. В. П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.
10. Офіційний сайт Міністерства оборони України / *Департамент гуманітарного забезпечення Міністерства оборони України*. URL : <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-apatu-ministerstva/departament-gumanitarnogo-zabezpechennya-ministerstva-oboroni-ukraini.html> (дата звернення: 05.10.2023).
11. Офіційний сайт Міністерства оборони України / *Служба військового капеланства Збройних Сил України*. URL : <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/sluzhba-vijskovogo-kapelanstva.html> (дата звернення: 05.10.2023).
12. Звіт заступниці міністра оборони України Ганни Маляр / *Новинарня*. URL: <https://novynarnia.com/2023/09/30/ganna-malyar-oprylyudnyla-pidsumkovyj-zvit-pro-svoyu-robotu-v-minoborony/> (дата звернення: 04.10.2023).

References:

1. Novyi ukrainskyi tlumachnyi slovnyk / za zah. red. V. V. Dubichynskoho. Kh. : Knyzhkovyi Klub, 2008. 514 s.
2. Huberskyi L., Andrushchenko V., Mykhalchenko M. Kultura. Ideolohiia. Osobystist: metodoloho-svitohliadnyi analiz. K. : Znannia Ukrainy, 2002. 580 s.
3. Baiuk M. I. Humanitarna skladova polityky derzhavnoi bezpeky: poniattia, pryntsypy / *Universytetski naukovy zapysky*. 2018, № 65, S. 186-199.
4. Pyrozhenko V. O. Humanitarna skladova natsionalnoi bezpeky: predmet doslidzhennia ta kolo osnovnykh problem / *Stratehichna panorama*. 2005. № 2. S. 27-35.
5. Chuprii L. Kontseptualni zasady polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainskoi derzhavy v humanitarnii sferi / *Politychni menedzhment*. 2013, № 1-2. S. 35-41.
6. Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia / uklad.: Yu. P. Surmin, V. D. Bakumenko, A. M. Mykhnenko ta in. ; za red. Yu. V. Kovbasiuka, V. P. Troshchynskoho, Yu. P. Surmina. K. : NADU, 2010. 820 s.
7. Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia / nauk. red. Yu. V. Kovbasiuk, M. M. Izha, V. H. Bodrov ta in. / *Haluzeve upravlinnia*. K. : NADU, 2011. Т. 4. 648 s.
8. Serhiienko L. V. Humanitarna polityka Ukrainy: identyfikatsiia skladovykh, ob'ektiv, sub'ektiv ta priorytetiv / *Visnyk ZhDTU: Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, vyp. 2(88). S. 162-173.
DOI : [https://doi.org/10.26642/jen-2019-2\(88\)-162-173](https://doi.org/10.26642/jen-2019-2(88)-162-173)
9. Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front: monohrafiia / za zah.red. V. P. Horbulina. K. : NISD, 2017. 496 s.
10. Ofitsiinyi sait Ministerstva oborony Ukrainy / *Departament humanitarnoho zabezpechennia Ministerstva oborony Ukrainy*. URL : <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-apatu-ministerstva/departament-gumanitarnogo-zabezpechennya-ministerstva-oboroni-ukraini.html> (data zvernennia: 05.10.2023).
11. Ofitsiinyi sait Ministerstva oborony Ukrainy / *Sluzhba viiskovoho kapelanstva Zbroinykh Syl Ukrainy*. URL : <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/sluzhba-vijskovogo-kapelanstva.html> (data zvernennia: 05.10.2023).
12. Zvit zastupnytsi ministra oborony Ukrainy Hanny Maliar / *Novynarnia*. URL: <https://novynarnia.com/2023/09/30/ganna-malyar-oprylyudnyla-pidsumkovyj-zvit-pro-svoyu-robotu-v-minoborony/> (data zvernennia: 04.10.2023).

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.14

УДК 323.4:323.2

ЕФЕКТИВНІСТЬ НОРМ КОЛЕКТИВНИХ ДІЙ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2988-620X>

Мацшина І. В., д. політ. н., професор Донецького національного університету імені Василя Стуса

Вплив на колективну поведінку може відбуватися через норми, які виникають внаслідок розвитку події, яка може бути неоднозначною та незрозумілою. Щоб визначити певне ставлення до події та визначити її сенс, подія має отримати своє визначення. І тільки після набуття нею чітких моделей

©Мацшина І. В., 2023

та принципів взаємодії між акторами всередині неї, відбувається конфігурація норм. Так соціальні норми стають наслідком колективної поведінки, а самі актори отримують своє визначення у публічному полі.

Сьогодні теорії колективної поведінки сфокусовані не тільки на емоціях як набір випадкових дій. Все більше вони потребують пошуку раціональності, особливо коли мова йде про використання онлайн інструментів в організації публічних заходів. Як неформальні соціальні правила, які закріплюються у колективній дії, норми регулюють колективну поведінку. Вона має здатність змінюватися не тільки під впливом офіційних інститутів, а також може вказувати на їхню нездатність це робити. В той час, коли неформальні інститути виявляються більш дієвими в організації стабільності. Навіть в умовах протестного руху. Вони здатні передбачати колективну поведінку, впливати на колективну координацію, координувати поведінку політичних та неполітичних акторів. І перед викликом колективних загроз суспільства, де соціальні норми здатні виникати через неформальні інститути, координація поведінки відбувається значно швидше, ніж під впливом офіційних інститутів.

Ключові слова: сфера публічної політики, емерджентність, громадянське суспільство, колективна поведінка, норми, політичні актори, публічна подія.

Matsyshyna I. V. Effectiveness of norms of collective actions

Collective behavior can be influenced by norms that arise as a result of an event that may be ambiguous and unclear. In order to determine a certain attitude to an event and define its meaning, the event must be defined. And only after it has acquired clear models and principles of interaction between actors within it, norms are configured. Thus, social norms become a consequence of collective behavior, and the actors themselves are defined in the public field.

Today, theories of collective behavior focus not only on emotions as a set of random actions. Increasingly, they require a search for rationality, especially when it comes to the use of online tools in organizing public events. As informal social rules that are enshrined in collective action, norms regulate collective behavior. They have the ability to change not only under the influence of formal institutions, but can also indicate their inability to do so. At the same time, informal institutions prove to be more effective in organizing stability. Even in the context of a protest movement. They are able to predict collective behavior, influence collective coordination, and coordinate the behavior of political and non-political actors. And in the face of collective threats to society, where social norms can emerge through informal institutions, coordination of behavior occurs much faster than under the influence of formal institutions.

Keywords: sphere of public policy, emergence, civil society, collective behavior, norms, political actors, public event.

Теорія емерджентних норм була розроблена наприкінці ХХ ст. соціологами Ральфом Тернером та Льюїсом Кілліаном під час дослідження колективної поведінки. «Емерджентність» – це (англ. emergence – виникнення, поява нового, від лат. emergo – з’являюся) наявність у системі нових властивостей, яких немає в її елементах [1, с.197].

Ця теорія спирається на попередні дослідження символічного інтеракціонізму та теорії пізнання. Досліджуючи колективну поведінку вчені встановили, що одночасна поява великого скупчення людей відбувається тоді, коли є певна ситуація. Ця ситуація є невизначеною, неструктурованою та неоднозначною. Для того, щоб її визначити, структурувати та зробити зрозумілою, скупчення людей шукає визначення ситуації у вигляді формулювання певних правил поведінки у цій ситуації. І для цього встановлюються норми, які надають певних смислів для поведінки з позиції правильно/неправильно або дозволено/заборонено. Ці норми неодмінно пов’язані з контекстом та віддзеркалюють уявлення «про реальність, які люди вважають справедливим» [4, с. 8].

Метою даної статті є дослідження впливу соціальних норм на організацію колективної поведінки у публічному просторі та визначити, як норми, що виробляються під час соціальних або політичних викликів, здатні організувати суспільство.

Соціологи Ральф Тернер та Льюїс Кілліан у своїй роботі «Колективна поведінка» розробили теорію виникаючих норм (теорію емерджентних норм). На їхню думку, є два важливих процеси, що впливають на закріплення норм під час колективної поведінки:

- процес *виголошення ключових тез*, який пов’язаний з лідером. Коли користуючись делегуванням довіри лідер має право висувати умови або пропозиції від імені більшості. Тут мова йде про зовнішню комунікацію між акторами публічної події та владою, на адресу якої лунають тези;

- процес *переробки* (в оригіналі вчені використовують поняття *milling*). Ймовірно, тут мається на увазі процес дроблення або фрезерування, тобто коли під час обговорення інформації серед учасників події відбувається внутрішня комунікація. Що може через індуктивний процес ще глибше визначити ідентичність в середині колективу. Якщо, наприклад, мова йде про громадський рух або протест.

Проте, внутрішня комунікація не обмежується лише акторами події. Як пише Чарльз Самуельсон «сенсібілізація створює основу для соціального впливу, викликаючи цікавість до того, що відбувається, привертаючи увагу членів натовпу до нової ситуації, з якою вони стикаються, і реакції один одного» [2, с.180]. Хоча, досліджуючи події 6 січня 2021 р. біля Капітолію Ч. Самуельсон задається питанням: чому існуючі норми громадської поведінки у публічному просторі не змогли встояти проти насильницьких та антисоціальних дій з боку натовпу, що діяв на підтримку Трампа? Висновок вченого такий: норми, які швидко розвиваються у динамічному натовпі, можуть не відповідати домінуючим нормам громадської поведінки у публічному просторі. І тут очікування представників влади, що актори публічної події будуть себе поводити як і раніше у межах колективних етичних норм, є хибною. «Коли альтернативна соціальна реальність (визначення ситуації) закріплюється у великому натовпі, подальша колективна поведінка може не відповідати домінуючим нормам громадської поведінки» [2, с.193].

Процес переробки інформації (milling) може відбуватися і як у вже знайомих значеннях та контекстах, і так вже у новому контексті. Тому вироблення спільного означення події може вплинути на соціальну єдність та ідентифікацію.

Досліджуючи вплив повідомлень на віру, персоналізацію та прийняття рішень, вчені Вуд М., Мілеті Д., Медден С. вказують на перспективу переробки інформації як одну з можливостей для соціальної згуртованості: «Отже, переробку [інформації] можна розглядати як центральну в процесі того, як люди приходять до визначення незнайомих ситуацій. Ми зазначаємо, що це саме те, що багато вчених опосередковано визначили, коли людське уявлення про безпеку змінюється на сприйняття ризику після отримання попереджень у масштабах спільноти» [5, с.538].

Так нові групові норми виникають у процесі взаємодії з іншими, що має певне відношення до теорії суспільного договору. Люди об'єднуються один з одним не тільки у зв'язку з протестом до існуючих норм, але і під час вироблення внутрішніх норм, які структурують внутрішню організацію протестувальників. Тому в центрі уваги цієї теорії є процес вироблення норм та їх вплив на форму організації колективної поведінки акторів та наслідки цього впливу.

Соціологи Ральф Тернер та Льюїс Кілліан вказують на різницю між натовпом, масою та громадськістю. Якщо маса – це відносно велика кількість людей із спільними інтересами, то громадськість – це відносно розсіяна група, яка має спільні ідеї. Вони виділяють чотири типи натовпу:

- *випадковий* (люди, які випадково опинилися серед інших людей);
- *звичайний* (запланований захід);
- *експресивний* (запланована подія на кшталт футболу, весілля чи параду);
- *акторський* (зосереджується на певній меті, руху або заворушенні).

Вчені вказують, що експресивні натовпи часто переростають в акторські натовпи. Втручання в діяльність експресивного натовпу може призвести до того, що він перетвориться на діючий натовп і може вплинути на серйозну трансформацію колективної поведінки. Наприклад, група, яка не приймає участь у протесті, перетворюється на глядачів, і починає спостерігати за поведінкою протестувальників. Два фактори, що впливають на діяльність протесту: мораль та почуття влади, які виникають у середині протестувальників. Завдяки ним утворюються певні норми за якими діють учасники протесту, ці норми сприймаються на рівні підкорення ним та чітко організуються в дії під час протесту.

Робота Р. Тернера та Л. Кілліана «Колективна поведінка» підхоплює теорію зараження, але вказує на однорідність дослідження дій у колективній поведінці у вигляді емоцій, таких як страх чи гнів. На думку вчених, теорія зараження сфокусована навколо основного фактору, що об'єднує натовп і навіть Герберт Блюмер робив акцент на емоційному у своїй ранній роботі про колективну поведінку. Проте, Тернер та Кілліан зосереджують свою увагу більше на раціональній складовій колективних дій у публічному полі – на нормах, які виробляються під час реалізації соціальної або інституційної поведінки. «Те, що така поведінка виглядає не просто як велика кількість девіантних актів індивідів, що відбувається в один і той же час, а скоріше відбиває деякий загальний вплив на учасників або певну взаємодію між ними, змушує соціолога шукати джерела координації, які роблять поведінку справді колективною, незважаючи на її відмінність від традиційної групової поведінки» [4, с.3]. Під час цього пошуку з'явилися три загальні типи теорії, кожен з яких підкреслює різне можливе джерело координації:

- 1) *теорія конвергенції*, яка припускає, що одночасна присутність людей є не випадковою;
- 2) *теорія зараження* підкреслює особливі психологічні механізми, за допомогою яких настрої, ставлення та поведінка швидко передаються та сприймаються некритично;
- 3) *теорія виникаючих норм*, яка акцентує увагу на визначенні ситуації, через встановлення норм цієї ситуації.

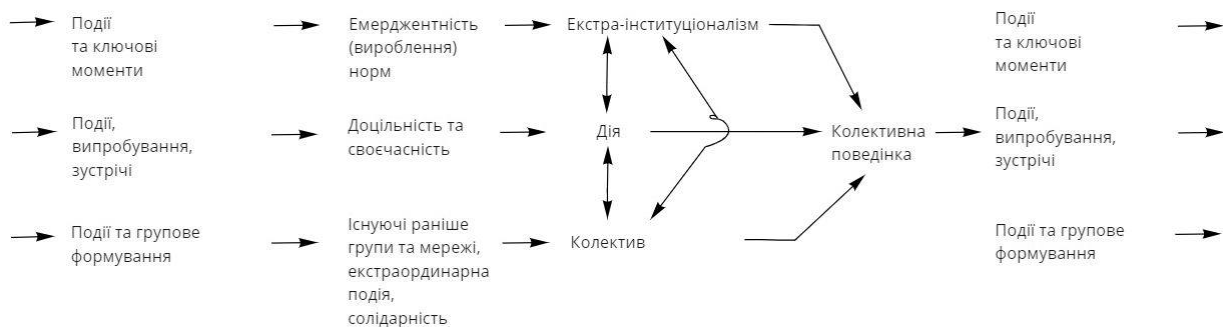
Вчені пишуть, що колективна поведінка контрастує з інституційною поведінкою, що характеризує групи, які передбачені культурою великого суспільства та керуються нею. Проте слід підкреслити безперервність між усіма цими ідеальними типами людської взаємодії. Хоча в деяких випадках, як у короткочасних натовпах, колективна поведінка може включати людей, які по суті є незнайомими один одному. У більшості випадків колективна поведінка розвивається між акторами, які вже пов'язані один з одним через досвід організації або досвід перебування у неформальних групах. Таким чином, необхідно

враховувати появу як нових норм, так і нових соціальних відносин, які утворюються у публічному полі. Це має особливе значення в аналізі соціальних рухів, оскільки важливим елементом такого роду колективів є дія однієї або кількох уже існуючих «організацій громадського руху», навколо яких формується нова згуртованість із дещо новою програмою дій.

«Ми пропонуємо, щоб колективна поведінка відбувалася під керівництвом виникаючих норм. Деяке спільне перевизначення правильного і неправильного в ситуації дає виправдання та координує дії в колективній поведінці. Люди роблять те, що вони інакше не робили б, коли вони панікують колективно, коли влаштовують заворушення, коли вони беруть участь у громадянській непокорі або коли розпочинають терористичні кампанії, тому що вони знаходять соціальну підтримку у думці, що те, що вони роблять, є правильним у даній ситуації» [4, с. 6].

Найпростіші форми колективної поведінки є дозволеними. Але коли виникає масова паніка учасники нехтують звичайними правилами, такими як чергування або ввічливе ставлення один до одного під час протесту. «Паніка завжди включає відчуття необхідності, а масове мародерство – відчуття можливості. Але згідно з теорією виникаючих норм цих умов недостатньо. Можливість для крадіжки часто існує, але це не завжди призводить до масового пограбування, а «почесна» поведінка пасажирів на борту потопуючого «Титаніка» ілюструє висновок про те, що правильної поведінки недостатньо, щоб спровокувати масову паніку» [4, с. 8].

Вироблення правил та норм не може бути без уявлення можливих сценаріїв як можливих наслідків. Щоб не довести ситуацію до небажаних результатів, люди мають виконувати певні правила. Тут правила встановлюються за певною послідовністю: від простих до складних, від короткотермінових до довготривалих. Яким чином відбувається колективне сприйняття норм? Тернер та Кілліан пропонують свою модель колективної поведінки [4, с. 11] (див. рис.1).

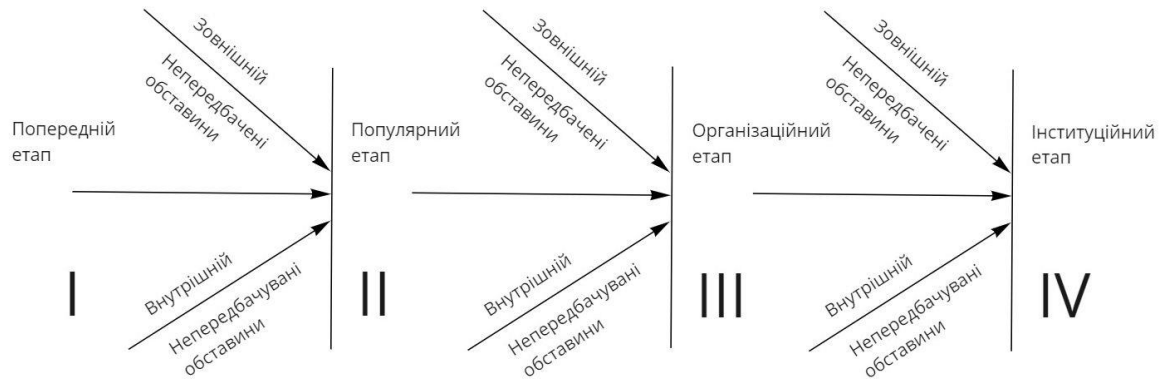
Рисунок 1. Модель колективної поведінки Тернера та Кілліана (переклад авторки статті)

Пояснюючи свою модель, вони вказують на колективну поведінку, яка постійно формується та реформується. Спочатку відбувається конкретна подія (ситуативна або помірно зростаюча), потім встановлюються певні норми, які можуть виправдовувати неінституційні акції. Одночасно ця подія виробляє певне ставлення до себе та виробляє певну взаємодію. Хтось погоджується, хтось здійснює опір або чинить перешкоди таким акціям. З часом таких перешкод стає все менше і складається суспільне враження про доцільність самої дії або її різних видів. Якщо дія видається правильною та виправданою по відношенню до події, настає колективна поведінка. І це все впливає на формування норми. Але процес продовжується і подія продовжує впливати на колективну поведінку.

Існує три риси колективної поведінки: ключові моменти події (виникнення норми), випробування та зустрічі (доцільність та своєчасність), групові формування (солідарність). Постійне формування груп і солідарності змінює масштаби та характер колективних груп і тому процес формування колективної поведінки безперервний. Так зміна колективної поведінки виникає у наслідок події і внаслідок того, як ці зміни сприймаються на рівні сприйняття/несприйняття встановлених норм. Формування емерджентної норми, що визначає ситуацію та виправдовує дії, залежить від колективного сприйняття.

Тернер та Кілліан визначають життєвий цикл розвитку руху, що складається з кількох етапів [4, с.254] (див. рис.2).

Кожний етап є природним продовженням наростання з попереднього етапу, як показано горизонтальними стрілками. Але внутрішні та зовнішні непередбачені обставини або сприяють, або перешкоджають переходу від кожної стадії до наступної, або змінюють напрямок розвитку. Внутрішні непередбачувані обставини включають рішення, прийняті лідерами руху, і дії прихильників. Зовнішні непередбачені обставини включають опозицію та підтримку з боку інших організацій, а також публічну реакцію, яка формується переважно через висвітлення у ЗМІ та у соціальних мережах.

Рисунок 2. Життєвий цикл розвитку руху у публічному полі за Тернером та Кіліаном (переклад авторки статті)

Порівняльний аналіз розвитку руху також визначає послідовність ключових епізодів. Кожен епізод завершується деяким посиленням або невдачею руху, значними змінами у внутрішній організації та орієнтації у відносинах із зовнішніми силами.

«У натовпі навіть мовчання незгодних може стати формою пасивної підтримки як виникаюча норма і сприяє створенню ілюзії однотайності» [4, с. 28]. Норми мають ґрунтуватися на цінностях, які бувають суперечливими, але за допомогою яких відбувається легітимізація визначення смислу колективної дії. Також велике значення мають чутки, символи, почуття, які в умовах невизначеності здатні впливати на постпротестну дію колективу. Звичайні стандарти судження та моралі можуть бути призупинені, коли у тимчасовій масі, у натовпі, де близькість незнайомих є спонтанною, чутки та символи здатні об'єднувати. (Всі кажуть, всі так роблять...). «На відміну від норм і структури більш постійних, стабільних груп, вони [чутки] змінюються і реформуються швидко і легко до того часу, поки не вщухне інтерес до предмета або не з'явиться якесь стандартизоване, колективно санкціоноване визначення ситуації, що дозволяє продовжити колективну поведінку» [4, с.53]. Завдяки чуткам визначення іншої реальності як ситуації, обмежується як внутрішніми кордонами («що можна робити» і «що не можна робити»), так і зовнішніми (чого вимагають актори колективної дії, хто за ними стоїть).

У міру того, як розголошуються чутки, посилюється тиск на прийняття домінуючої теми, а пояснення та пропозиції, що надто розходяться з нею, можуть бути сприйняті глузуванням або ворожістю. Коли виникаюча норма розвивається до того, що до визначення ситуації додається відповідна лінія дій, нормативний тиск стає великим і відчувається навіть тими, хто приватно незгоден з тим, що робить більшість. Незгода стає ризикованою. Але коли ранні стадії колективної поведінки вже позаду, комунікація вже не спирається на чутки, а більше на декларації та відкриту комунікацію акторів колективної дії.

Теж саме можна говорити про роль стереотипів, які з часом втрачають свою актуальність. Ідеологія, як набір обґрунтувань до дій, здатна конкретизувати ролі та визначення учасників протесту, хто є їхніми ворогами. Звідси їх виникаючі норми підкреслюють обов'язковість місії руху, а їх нормативні концепції ситуації розробляються в ідеології та ієрархії цілей. Отже, суттєвим для розуміння соціальних рухів є розуміння процесів, що ведуть до розвитку ідеології та цілей руху, які постійно змінюються, як і їхні стратегії дій та їх організація. Нові перспективи замість того, щоб просто дозріти до точки кристалізації та фіксації, будуть розглядатися як продовження змін і таким чином створюється постійне оновлення мети протесту (як це продемонстровано на рис.2.).

Існують певні риси колективної дії у публічному полі, де домінують вироблені норми:

- відсутність імпульсів та інстинктів, хоча на початку ситуація може визначитися де «кожен сам за себе, а диявол заважає!»;
- розвиток розподілу праці (диференційована участь). Деякі актори, які «приймають участь» лише своєю присутністю, можуть бути пасивними учасниками, які все ж таки залишаються дивитися. Концепція поділу праці найбільш актуальна для тієї частини акторів, яка активно підтримує лінію дій;
- якщо колективний договір досягнуто, розвивається поділ праці, потім триває солідаристська акція більшості.

Нормативна теорія породжує іншу гіпотезу, яка не може бути виведена ні з теорії зараження, ні з теорії конвергенції. Вона виключає домінування інстинктів та емоцій під час протестів. Колективна поведінка стає можливою як під впливом переконання, так і під впливом власного рішення прийняти правила та норми. Ще одна перевага цієї теорії в тому, що як вважають її дослідники, вона «пропонує переглянути значення анонімності для поведінки натовпу» [4, с. 29-30]. Якщо колективна поведінка підлягає соціальному контролю,

його учасники мають бути ідентифікованими, щоб сам контроль був ефективним. Мають бути повноваження та відповідальності, за якими стоять ідентифіковані актори. Поняття «норма» має визначення не тільки у формі правил. Це також обґрунтування та умови створення настроїв, піднесення, смутку, що вказує не тільки на обмеження, але й на дозвіл. Іншими словами, норми мають розширяти свободу у колективній поведінці, але ця свобода має бути узгодженою.

Таким чином, теорія виникаючих норм стосується впливу поведінки окремих учасників протесту на поведінку всіх учасників протесту, що стає нормою. Під час колективної поведінки актор орієнтується на думку інших акторів, разом з якими відбувається колективна дія. Яка отримує певне значення в контексті та здатність його змінити.

Бібліографічний список:

1. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права (2016). За заг. ред. д. ю. н., проф. Л. Р. Наливайко. К.: «Хай-Тек Пресс», 628 с.
2. Samuelson C. D. (2022). Why were the police attacked on January 6th? Emergent norms, focus theory, and invisible expectations. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*. Vol. 26, No. 3, 178–198.
3. Thomas E. F., McGarty C., & Mavor K. (2016). Group interaction as the crucible of social identity formation: A glimpse at the foundations of social identities for collective action. *Group Processes & Intergroup Relations*, 19(2), 137–151.
4. Turner R., Killian L. (1993). *Collective Behavior*. 4th ed. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall. 414 p.
5. Wood, M. M., Mileti, D. S., Bean, H., Liu, B. F., Sutton, J., & Madden, S. (2018). Milling and public warnings. *Environment and Behavior*, 50(5), 535–566.

References:

1. Tlumachnyi terminolohichnyi slovnyk z konstytutsiinoho prava (2016). Za zah. red. d. yu. n., prof. L. R. Nalyvaiko. K.: «Khai-Tek Press», 628 s.
2. Samuelson C. D. (2022). Why were the police attacked on January 6th? Emergent norms, focus theory, and invisible expectations. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*. Vol. 26, No. 3, 178–198.
3. Thomas E. F., McGarty C., & Mavor K. (2016). Group interaction as the crucible of social identity formation: A glimpse at the foundations of social identities for collective action. *Group Processes & Intergroup Relations*, 19(2), 137–151.
4. Turner R., Killian L. (1993). *Collective Behavior*. 4th ed. Englewood Cliffs, N. J., Prentice Hall. 414 p.
5. Wood, M. M., Mileti, D. S., Bean, H., Liu, B. F., Sutton, J., & Madden, S. (2018). Milling and public warnings. *Environment and Behavior*, 50(5), 535–566.

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.15

УДК 323.321

РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СТАН ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-1757-8892>

Тупиця О. Л., д. політ.н., професор Університету митної справи та фінансів

Статтю присвячено дослідженню трансформації ролі регіональних еліт в умовах реалізації політики децентралізації в сучасній Україні, що значним чином сприяла посиленню кризових явищ в партійному спектрі України загальнонаціонального рівня та посиленню регіональних політико-партійних проєктів.

Реформа децентралізації яка розпочалась з 2014 року надала регіонам України суттєві адміністративні та фінансові переваги. Відбулось укрупнення наявних адміністративно-територіальних одиниць, з'явилися нові базові одиниці місцевого самоврядування та почала вибудовуватись принципово нова система взаємовідносин між загальнонаціональними та регіональними елітами. В той же час можна спостерігати процеси інституціоналізації регіональних груп впливу, появу численних партійних проєктів регіонального рівня та слабкість регіональних організацій загальнонаціональних політичних партій. На прикладі виборчих кампаній останніх років, ми можемо спостерігати те, що суспільні запити на загальнонаціональному та місцевих рівнях суттєво відрізняються. Якщо на загальнонаціональному рівні було реалізовано суспільний запит у необхідності докорінного оновлення владних еліт. То на місцевому рівні ми можемо спостерігати посилення регіональних еліт та регіональних груп впливу. Це обумовлено тим, що значні фінансові повноваження, які перенесено на місцевий рівень, дозволяють реалізовувати численні локальні

проекти, тим самим отримуючи електоральні переваги в межах конкретної території. Також важливою особливістю є те, що регіональні еліти та регіональні групи впливу більше не ставлять за мету вихід на загальнонаціональний рівень, що можна було спостерігати раніше. Їх вплив зосереджено в межах конкретних регіонів або групи регіонів, які пов'язані між собою економічними, діловими та культурними зв'язками.

На даному етапі, в умовах російсько-української війни, реформу ще не можна вважати завершеною, враховуючи те, що на сьогоднішній день є відсутнім інститут префектів, роль і місце якого в системі регіонального елітогенезу ще неможливо визначити. Тому з появою інституту префектів, може змінитися і сама система взаємовідносин між центром та регіонами.

Тому саме дослідження підвищення ролі регіональних еліт та процеси їх інституціоналізації у вигляді локальних політичних проектів на даному етапі реформи є актуальним та потребує свого теоретичного осмислення. Також важливою є побудова сценаріїв взаємодії між локальними та загальнонаціональними елітами внаслідок кінцевої реалізації реформи децентралізації.

Ключові слова: політичні еліти, регіональні політичні еліти, загальнонаціональні партійні структури, децентралізація, політична криза.

Turpysa O. L. Decentralization reform and its impact on the state of the party system in modern Ukraine

The article is devoted to the study of the transformation of the role of regional elites in the implementation of decentralization policy in modern Ukraine.

The decentralization reform that began in 2014 has provided significant administrative and financial preferences to the regions of Ukraine. The existing administrative-territorial units were consolidated, new basic units of local self-government appeared, and a fundamentally new system of relations between national and regional elites began to be built. At the same time, one can observe the processes of institutionalization of regional groups of influence, the emergence of numerous party projects at the regional level and the weakness of regional organizations of national political parties. On the example of election campaigns in recent years, we can see that public demands at the national and local levels differ significantly. If at the national level the public demand for the need for radical renewal of the ruling elites has been realized. At the local level, we can see the strengthening of regional elites and regional groups of influence. This is due to the fact that significant financial powers, which are transferred to the local level, allow the implementation of numerous local projects, thereby gaining electoral benefits within a particular area. Another important feature is that regional elites and regional influence groups no longer aim to reach the national level, as previously observed. Their influence is concentrated within specific regions or groups of regions that are interconnected by economic, business and cultural ties.

At this stage, the reform cannot be considered complete, given that there is currently no institution of prefects, whose role and place in the system of regional elitogenesis can not yet be determined.

Therefore, with the advent of the institution of prefects, the system of relations between the center and the regions may change.

Therefore, the study of increasing the role of regional elites at this stage of the reform is relevant and needs its own theoretical understanding. It is also important to build scenarios of interaction between local and national elites as a result of the implementation of decentralization reform.

Keywords: political elites, regional political elites, national party structures, decentralization, political crisis

Постановка проблеми у загальному вигляді. Головним завданням регіональних еліт є економічний, соціальний та політичний розвиток певних територій. Регіональні політичні еліти слугують провідникам загальнонаціональної політики на локальному рівні та є опорою державного механізму в цілому.

Регіональною політичною елітою можна вважати сукупність людей, які займають ключові посади в органах державної влади та місцевого самоврядування, і таким чином, безпосередньо здійснюють вплив на прийняття політичних рішень. До цієї групи також можна віднести членів парламенту, які представляють певну громаду на загальнонаціональному рівні.

У більш широкому розумінні, до цієї групи також доцільно віднести осіб, які не наділені владними повноваженнями, але вони здійснюють безпосередній вплив на локальний політичний процес. По-перше, це лідери та ключові представники політичних партій та громадських об'єднань, які приймають участь у політичному житті регіону. По-друге, це провідні представники ділової еліти, яка здійснює вплив на політичний процес та процес прийняття політичних рішень локального рівня. По-третє, безпосереднім політичним впливом можуть бути наділені представники релігійних об'єднань. Також треба зазначити, що до представників регіональної еліти можна віднести представників інтелектуальної еліти, людей які можуть здійснювати вплив на суспільні настрої і таким чином впливати на процеси прийняття політичних рішень, які здійснює владний істеблішмент.

В рамках сучасної політичної теорії склалося, декілька підходів для структурного дослідження локального елітогенезу, серед яких виділяють:

1) Географічний підхід – виявляє структуру регіональної еліти за її територіальним походженням. Наприклад вивчається співвідношення місцевих та призначених центральною владою фігур.

2) Соціогенетичний підхід – дозволяє аналізувати регіональні еліти з точки зору їх соціально-професійного походження. Наприклад розглядати структуру регіональної владної вертикалі, відштовхуючись від професіональних та освітніх критеріїв;

3) Етнічний підхід – виявляє етнічну структуру еліти та її відповідність етнічній структурі населення [1]

Протягом усього періоду розбудови української державності, ми могли спостерігати постійну трансформацію ролі та місця регіональних еліт у системі владних відносин в Україні. Після подій Революції гідності було розпочато реформу децентралізації, яка передбачає передачу значної частини повноважень, ресурсів та відповідальності на локальний рівень, що має на меті підвищити ефективність комунікації між окремими громадами та органами влади, знизити рівень бюрократизації даного процесу та зробити процес прийняття рішень таким, який більш відповідає суспільним потребам.

Внаслідок реалізації політики децентралізації, станом на 2020 рік було завершено процес утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). На сьогоднішній день в Україні створено 1407 ОТГ. В результаті реалізації даної реформи, територіальні громади стали основною низовою територіальною одиницею.

Варто зауважити, що у процесах формування загальнонаціональних еліт важливу роль грав регіональний чинник. Існує низька публікацій щодо ролі та місця регіональних груп впливу у національному елітогенезі. Цей процес мав вигляд протистояння між регіональними групами впливу на загальнодержавному рівні. У різні часи ми могли спостерігати підвищення ролі регіональних груп впливу, які у журналістському середовищі отримували назву «дніпропетровських», «донецьких», «харківських», «київських» та інших кланів.

Згідно аналітичної доповіді на тему **«Партії регіонів: у що і як грають регіональні групи впливу на полях незавершеної децентралізації»**, яку підготував Український інститут майбутнього, регіональні групи впливу (РГВ), можна розділити на окремі типи, а саме:

– власне регіональні – вплив яких поширюється в межах одного регіону-області і які нарощують свій конкурентний потенціал та посилюють позиції саме на цьому рівні;

– субрегіональні групи – сформувалися на основі одного із районів області, потім масштабували вплив в межах регіону, можливо, й за його межами, часом інтегруються в загальну регіональну групу в межах стратегії впливу на центральну політику;

– «локальні олігархії» – сформовані на основі зростання місцевих бізнесів і поширення їхнього впливу на інші сфери (передусім, політичну), спочатку в межах своїх локальних спільнот, потім і за межі регіону;

– «варяги» – групи, які сформувалися в інших регіонах, можливо, мали загальноукраїнський потенціал, «зайшли» в регіон, отримали своїх компаньйонів і тепер орієнтовані на перетворення регіону на свій «базовий»; найбільш показовий приклад – «регіональні політики», що реалізуються провідними олігархічними групами. [2]

Враховуючи процеси децентралізації, утворення нових територіальних одиниць, трансформації ролі та місця регіональних політичних еліт та груп впливу, втрати впливу на локальні політичні процеси з боку загальнонаціональних партійних структур, важливим є дослідження впливу цих процесів на формування системи владних відносин на різних рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Що стосується процесів розвитку регіональних еліт в Україні, то дослідженням даної проблематики займалась ціла низька вчених, серед яких можна виділити багатотомну збірку «Еліти і цивілізаційні процеси формування націй» за редакцією О.О. Рафальського [3], український політолог А. Пахарев [4] приділив увагу питанням лідерства в політиці, у доробку соціолога С. Щербини [5] вивчено сутність структури, та особливості генези політичних еліт в Україні.

Проблематику ролі та місця регіональних еліт та регіональних груп впливу в умовах децентралізації розглянуто у праці М. Горбатюка «Вплив регіональної та місцевої політичних еліт на проведення реформи децентралізації у Вінницькій області» [6]. В межах даного дослідження, на прикладі конкретного регіону було окреслено проблемні моменти реалізації політики децентралізації та сприйняття даних процесів локальною політичною елітою.

Важливою джерельною складовою дослідження стали аналітичні матеріали підготовлені Національним інститутом стратегічних досліджень та Українським інститутом майбутнього. Зокрема у науковій доповіді авторського колективу Національного інституту стратегічних досліджень під назвою «Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні» проаналізовано перебіг децентралізації в Україні з врахуванням особливостей кожного регіону, з подальшим виробленням рекомендацій щодо вдосконалення даного процесу. [7]

Отже, можна стверджувати, що проблематика дослідження ролі та місця регіональних еліт в системі владних відносин, особливостей побудови локальних політичних проєктів та їх взаємодії з загальнонаціональними партійними структурами, постійно актуалізується в умовах впровадження реформи децентралізації. Тому деякі питання взаємодії регіональних еліт та інших політичних акторів, які у багатьох випадках мають риси кризової комунікації, потребують свого теоретичного осмислення.

Мета статті. Розглянути трансформацію ролі та місця регіональних політичних еліт у процесах комунікації з політичними акторами загальнонаціонального рівня, що обумовлено процесами децентралізації в Україні.

Місцеві вибори 2019 року окреслили нову політичну реальність та засвідчили суспільний запит на появу потужних політичних проектів регіонального рівня, що яскраво видно на прикладі ряду регіонів України. Одночасно дані процеси висвітлили цілий спектр кризових явищ, характерних для політичних партій загальнонаціонального рівня. Виходячи з цього, існує необхідність виявити деякі тенденції та закономірності даного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Проблематика проведення реформи системи державного управління та реалізація реформи децентралізації, набувала своєї актуальності увесь період державної незалежності України.

Як стверджують О. Лісничук та О. Сушко у праці «Децентралізація: ідея завтрашнього дня?», у перші роки незалежності полеміка навколо централізації та децентралізації стимулювалася трьома основними мотивами:

- штучним характером адміністративного поділу, що був успадкований Україною від Радянського Союзу;
- амбівалентністю української моделі адміністративно-територіального устрою (унітаризм, але за наявності Кримської автономії, стосунки з якою будувалися на федеративних засадах);
- наявністю в Україні великих історико-географічних регіонів (Поділля, Галичина, Волинь, Полісся, Донбас тощо), які не мали формальної суб'єктності;

Пізніше, з середини 90-х років, до цих мотивів додається ще один, який поступово стає ключовим:

- формування в ряді регіонів потужних фінансово-промислових груп (ФПГ), міцно пов'язаних з регіональною владою, котрі починають шукати ефективних форм представництва своїх інтересів у центрі. [8]

У зв'язку з посиленням протиріч всередині даної системи, її архаїчності та неефективності було прискорено реформу децентралізації, яка мала на меті підвищити фінансову та адміністративну самостійність регіонів. Це в свою чергу призвело до посилення регіональних еліт та регіональних груп впливу, які стали активним гравцем у прийнятті рішень на загальнонаціональному рівні.

Враховуючи те, що внаслідок реформи децентралізації, базовим рівнем місцевого самоврядування стала об'єднана територіальна громада (ОТГ) а районні державні адміністрації (РДА) мали бути ліквідовані, то дана реформа мала свої особливості у кожному регіоні. В деяких регіонах вона отримала риси політичного консенсусу, в деяких регіонах відбувалось затягування реформи, ну а в деяких можна було спостерігати потужну протидію цим процесам з боку районного керівництва.

В аналітичному звіті, під назвою «Децентралізація в Україні: досягнення, надії та побоювання», стверджується що опір децентралізації не є забаганкою центрального керівництва, а є побоюванням представників вертикалі виконавчої влади, котрі побоюються втратити повноваження і вплив. Представники громад, в свою чергу вважають, що опір реформі децентралізації є свідченням небажання місцевих адміністрацій втратити важелі контролю над місцевими радами, які після об'єднання стають фінансово незалежними від волі чиновників районного та обласного рівня. [9]

Також важливим елементом реформи децентралізації, є запровадження інституту префектів, який за задумом авторів реформи є фігурою позаполітичною, рівновіддаленою від регіональних еліт та локальних партійних структур, призначається на конкурсних засадах терміном не більше трьох років у межах адміністративно-територіальної одиниці з подальшою ротацією з-поміж претендентів так званого кадрового резерву. А його головна функція полягає у координації та нагляді за законністю ухвалених рішень на місцях. (Чернишов, 2021) Але станом на 2023 рік, ми можемо спостерігати що інститут префектів ще не запроваджено і навколо його запровадження точаться активні дискусії.

Що стосується процесів локального партійного будівництва та ролі регіональних відділень політичних партій у процесах взаємодії між регіональними та загальнонаціональними елітами, то політична практика останніх років свідчить про те, що існують суттєві розбіжності у електоральних перевагах ключових політичних партій на центральному та регіональному рівнях. Це уособлюється у тому, що на центральному рівні провідну роль грають політичні партії, які на регіональному рівні мають доволі обмежене представництво. На рівні регіонів діють партійні проекти, діяльність яких обмежується або конкретним регіоном, або декількома регіонами. Це обумовлено декількома факторами, серед яких можна виділити наступні:

- численні недоліки у партійному будівництві на локальному рівні, що уособлюється у відсутності ефективної організаційної структури загальнонаціональних політичних партій (в деяких випадках парламентські партії навіть не мають регіональних відділень);
- домінування неформальної складової у взаємовідносинах між локальними партійними організаціями (саме на місцевому рівні можна спостерігати утворення правлячих коаліцій між ідеологічно полярними партіями, що обґрунтовується необхідністю “деполітизації” місцевого самоврядування);
- інституціональна слабкість центрального представництва на регіональному рівні, що уособлюється у протистоянні між головами ОДА, РДА з одного боку, та представницькими органами з іншого. В політичній

практиці існували випадки, коли депутати місцевих рад, приймали чисельні звернення до керівництва держави з вимогами відправити у відставку представників центральної влади;

- реалізацією реформи децентралізації, що значно посилала ресурсний потенціал регіональних еліт та регіональних груп впливу.

Згідно аналітичних даних Українського інституту майбутнього, місцеві вибори які відбулись у 2015 та 2019 роках, виявили наступні тенденції:

- жодна з провідних загальнонаціональних партій не отримала абсолютної більшості мандатів у жодному регіоні;

- відбулось зростання кількості локальних партій. Якщо у 2015 році таких було 39, то вже у 2019 році – 71;

- загальнонаціональні партії у період локальних виборчих кампаній не збільшували витрати на свої регіональні структури. [10]

Організаційна слабкість регіональних відділень загальнонаціональних політичних партій у ряді випадків призвела до того, що вони потрапили під політичний вплив регіональних еліт та регіональних груп тиску, що призвело до їх інтеграції у локальну владну вертикаль. Це в свою чергу призвело до посилення локальних політичних режимів, які на даному етапі не тільки спроможні відстоювати власні політичні інтереси, але і в майбутньому можуть перетворитися на єдиний центр прийняття рішень на локальному рівні.

Тобто можна стверджувати, що склалася певна дихотомічна ситуація. З одного боку, національні політичні еліти, реалізуючи реформу децентралізації, передали частину повноважень на місця і тим самим зняли з себе частину відповідальності за розвиток регіонів. З іншого боку, намагання втручатися у формування регіонального порядку денного, у багатьох випадках призводить до конфліктів з місцевими елітами та фінансово-промисловими групами.

Аналізуючи місцеві вибори 2019 року, ми можемо бачити, що за результатами виборів, в жодній обласній раді не існує коаліцій, які б склалися виключно з загальнонаціональних партій. У кожному випадку, локальний політичний проєкт («Пропозиція» у Дніпропетровській обласній раді, «Довіряй ділам» у Одеській обласній раді, «Українська стратегія Гройсмана» у Вінницькій обласній раді) є активним учасником коаліційних домовленостей та відіграє одну з ключових ролей у процесі прийняття рішень.

Ряд дослідників стверджує, що на відміну від 90-х років, регіональні еліти та регіональні групи впливу більше не мають на меті виходу на загальнонаціональний рівень, їх основною метою є збереження власних політичних позицій у своїх базових регіонах. Це обумовлено тим, що регіони отримали значні адміністративні та фінансові повноваження.

Ще на початку 2000-х років, можна було спостерігати, що мандат депутата Верховної ради України, для представників регіональних політичних еліт, у багатьох випадках мав більш пріоритетне значення, ніж посада міського голови у обласному центрі. Після реформи децентралізації, ми можемо спостерігати, що вибори міських голів та голів ОТГ почали супроводжуватися підвищеним рівнем конкурентної боротьби та протистояння, а мандат у вищому законодавчому органі країни втратив пріоритетність у порівнянні з виборними посадами локального рівня.

Виходячи з цього, можна зробити висновок, що реформа децентралізації, яка на сьогоднішній день ще перебуває у незавершеному стані, призвела до інституціоналізації регіональних груп впливу та перетворила їх у неформальний політичний інститут. Регіональні групи впливу, не зважаючи на їх неформальний характер, мають свою структуру, свій функціонал та стають надійним інструментом рекрутування регіональних еліт. В свою чергу загальнонаціональні партійні структури, у багатьох випадках зосередженні на загальнонаціональному порядку денному, а взаємодія з регіональними акторами не є пріоритетним напрямом у комунікаційній стратегії даних структур.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. Враховуючи те, що реформа децентралізації є не до кінця завершеною (станом на вересень 2023 року), то в умовах існуючого стану речей, необхідними є ряд кроків які допоможуть вирівняти баланс сил між загальнонаціональними та регіональними елітами. Серед таких кроків можна виділити наступні:

- активне залучення регіональних еліт до реалізації державної політики регіонального розвитку;

- постійний пошук засобів комунікації з регіональними групами впливу, шляхом створення дорадчих структур;

- присутність регіональних еліт у інформаційному полі загальнонаціонального рівня;

- належний рівень локального партійного будівництва, з метою перетворення локальних партійних структур на активного актора у комунікативних процесах між центром та регіонами;

- підвищення рівня міжрегіональної взаємодії на різних напрямках (культурному, бізнесовому, туристичному та ін.).

- побудови загальнонаціональними партійними структурами ефективної комунікативної стратегії з власними регіональними відділеннями, з метою побудови ефективної системи зворотного зв'язку. В умовах політичної кризи та існування численних загроз, цей напрям має бути пріоритетним.

Подальшими напрямками досліджень даної проблематики є роль та місце префектів у системі взаємодії між центром та регіонами, роль локальних партійних структур у процесі прийняття рішень

на загальнонаціональному рівні, кризова комунікація локальних партійних структур, інституціоналізація регіональних груп впливу в умовах продовження реформи децентралізації та трансформація локальних політичних режимів в умовах російсько-української війни.

Бібліографічний список:

1. Токар М. М. Регіональна політична еліта: тенденції творення. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2009. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13941/1.pdf>. (дата звернення 12.05.2023)
2. Партії регіонів: у що і як грають регіональні групи впливу на полях незавершеної децентралізації. Український Інститут Майбутнього. 2021. URL: <https://uifuture.org/publications/dopovid-vidnosyny-kyueva-i-regioniv-perezavantazhennya> (дата звернення 18.06.2023)
3. Еліти і цивілізаційні процеси формування націй / НАН України, Ін-т політ. дослідж. ім. І.Ф.Кураса, Укр. акад. політ. наук, Ін-т політ. наук. – Т. 1. – Київ: ТОВ УВКП «ЕксОб», 2006. 492 с
4. Пахарев А. Лідерство в політиці. Інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса. НАН України. Київ, 1998. 96 с.
5. Щербина С. С. Генеза політичних еліт в Україні: сутність, структура, особливості: автореф. дис. канд. соціол. наук: 22.00.04 / Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2011. 20 с.
6. Горбатюк М. *Вплив регіональної та місцевої політичних еліт на проведення реформи децентралізації у Вінницькій області*. ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2020. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/gorbatuk_vplyv.pdf. (дата звернення 2.02.2023)
7. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні : наук. Доп. ; за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. Київ. НІСД, 2020. 153 с.
8. Лісничук О. *Децентралізація: ідея завтрашнього дня* URL: <http://www.fes.kiev.ua/Dokument/suschko-ua.pdf>. (дата звернення 18.08.2023)
9. Децентралізація в Україні: досягнення, надії і побоювання. *International Alert/Український незалежний центр політичних досліджень*. URL: https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf (дата звернення 3.02.2023)
10. Чернишов О. Інститут префектів – це запобіжник у вертикалі державної влади. Портал "Децентралізація". 2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13850> (дата звернення 10.02.2023)

References:

1. Tokar M. M. Regionalna politychna elita: tendentsii tvorennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. 2009. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/13941/1.pdf>. (data zvernennia 12.05.2023)
2. Partii rehioniv: u shcho i yak hraiut rehionalni hrupy vplyvu na poliakh nezavershenoi detsentralizatsii. *Ukrainskyi Instytut Maibutnoho*. 2021. URL: <https://uifuture.org/publications/dopovid-vidnosyny-kyueva-i-regioniv-perezavantazhennya> (data zvernennia 18.06.2023)
3. Elity i tsyvilizatsiini protsesy formuvannia natsii / NAN Ukrainy, In-t polit. doslidzh. im. I.F.Kurasa, Ukr. akad. polit. nauk, In-t polit. nauk. – T. 1. – Kyiv: TOV UVKP «EksOb», 2006. 492 s
4. Pakhariev A. Liderstvo v politytsi. Instytut politychnykh ta etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa. NAN Ukrainy. – Kyiv, 1998. 96 s.
5. Shcherbyna S. S. Heneza politychnykh elit v Ukraini: sutnist, struktura, osoblyvosti: avtoref. dys. kand. sotsiol. nauk: 22.00.04 / Klasych. pryvat. un-t. – Zaporizhzhia, 2011. 20 s.
6. Horbatiuk M. Vplyv rehionalnoi ta mistsevoi politychnykh elit na provedennia reformy detsentralizatsii u Vinnytskii oblasti. IPiEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy. 2020. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2020/02/gorbatuk_vplyv.pdf. (data zvernennia 2.02.2023)
7. Detsentralizatsiia i formuvannia polityky rehionalnoho rozvytku v Ukraini : nauk. Dop. ; za nauk. red. d-ra ekon. Nauk Ya. A. Zhalila. Kyiv. NISD, 2020. 153 s.
8. Lisnychuk O. Detsentralizatsiia: ideia zavtrashnoho dnia URL: <http://www.fes.kiev.ua/Dokument/suschko-ua.pdf>. (data zvernennia 18.08.2023)
9. Detsentralizatsiia v Ukraini: dosiahnennia, nadii i poboivannia. *International Alert / Ukrainskyi nezaleznyi tsentr politychnykh doslidzhen*. URL: https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ukraine_Decentralisation_UK_2017.pdf (data zvernennia 3.02.2023)
10. Chernyshov O. Instytut prefektiv – tse zapobizhnyk u vertykali derzhavnoi vlady. Portal "Detsentralizatsiia". 2021. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13850> (data zvernennia 10.02.2023)

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.16

УДК 327.3.069.21(438)

РОЗВИТОК ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ПОЛЬЩІ НАПРИКІНЦІ ХХ ст.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1637-175X>

Окуньовська Ю. В., к. політ. н., доцент Донецького національного університету імені Василя Стуса

У даній статті досліджуються передумови та причини активізації ТА розвитку громадських організацій у Польщі наприкінці ХХ ст. в контексті розвитку громадянського суспільства. Основним питанням даного дослідження є висвітлення ролі та місця громадських організацій «третього сектору» у польському суспільстві, крізь призму їхнього впливу на процеси демократизації, реформування держави, та встановлення контактів з провідними міжнародними європейськими організаціями.

Під час дослідження було розглянуто організаційні засади діяльності громадських організацій Польщі, в контексті трансформації політичної системи. Проаналізовано джерела та літературу з даної теми. Досліджено особливості процесу реєстрації організацій та оформлення їх діяльності. Розглянуто процес становлення громадянського суспільства у відповідності до законодавчої бази Польщі та Європейського Союзу, у контексті євроінтеграційного поступу.

Дана стаття розкриває особливості розвитку громадських організацій у період трансформації Польщу та обрання курсу на євроатлантичну інтеграцію. У контексті цього, було досліджено перші громадські організації, що орієнтувалися на європейські цінності. Провідними організаціями даного періоду було визначено наступні: Польська Фундація ім. Роберта Шумана, Фундація ім. Стефана Баторего, Фонд розвитку місцевої демократії, Центр громадянської освіти, Польська Рада європейського руху, Малопольський форум європейської освіти, Асоціація "Про-Європа".

Аналіз діяльності громадських організацій показав, що основними напрямками активізації діяльності громадських організацій стали: інформаційний, просвітницький, фінансової діяльності, що був спрямована на підтримку і популяризацію польської держави, як майбутнього члена Європейського Союзу.

Ключові слова: громадські організації, громадянське суспільство, «третій сектор», євроінтеграція, міжнародні фонди.

Okun'ovs'ka J. V. Development of public organizations in Poland at the end of the 20th century

The article studies the causes and reasons of enhancing the activity of NGOs in Poland in the 90-s of the 20th century in the context of civil society development.

The key issue of this research is highlighting the role and place of NGOs and "the third sector" in the Polish society in terms of their influencing the processes of democratization, reforming the state and establishing the contacts with the leading international European organizations.

During the study, the organizational principles of the activities of public organizations in Poland were considered, in the context of the transformation of the political system. Sources and literature on this topic were analyzed. Peculiarities of the process of registration of organizations and registration of their activities have been studied. The process of formation of civil society in accordance with the legislative framework of Poland and the European Union, in the context of European integration progress, is considered.

This article reveals the peculiarities of the development of public organizations during the period of Poland's transformation and the choice of a course for Euro-Atlantic integration. In this context, the first public organizations focused on European values were studied. The following were identified as the leading organizations of this period: Polish Foundation named after Robert Shuman, Foundation named after Stefan Batorego, the Foundation for the Development of Local Democracy, the Center for Civic Education, the Polish Council of the European Movement, the Lesser Poland Forum of European Education, the "Pro-Europe" Association.

The analysis of the activity of public organizations showed that the main directions of activation of the activities of public organizations were: informational, educational, financial activities aimed at supporting and popularizing the Polish state as a future member of the European Union.

Keywords: public organizations, civil society, "third sector", European integration, international funds.

Постановка проблеми. Діяльність громадських організацій Польщі охоплює багато сфер, включаючи економічний розвиток, освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, культуру, права людини та екологію. Впродовж свого існування польські громадські організації, намагаючись дотримуватися міжнародної солідарності, пам'ятаючи про правову та фінансову допомогу, надану країнами Західної Європи польській громаді протягом довготривалого процесу реформування суспільства та євро-інтеграційного шляху.

Метою статті є вивчення та аналіз факторів, що сприяли розвитку діяльності громадських організацій Польщі в наприкінці ХХ ст.

Для досягнення поставленої мети передбачено реалізацію таких наукових завдань: дослідження передумови активізації діяльності громадських організацій; аналіз правового та фінансового підґрунтя функціонування «третього сектору»; визначення провідних громадських організацій Польщі, що стали основою формування громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Проведення демократичних парламентських виборів у червні 1989 року і створення нового демократичного уряду на чолі з Т. Мазовецьким, кардинально змінили суспільно-політичний устрій. Розпочалися незворотні економічні перетворення, реформи адміністративної системи і місцевого самоврядування. Саме цими діями були закладені підвалини для формування громадянського суспільства, що яскраво було виражені у діяльності громадських організацій.

Значну роль в активізації та поширенні громадянського руху в Польщі відіграв досвід європейських країн. На думку, співробітництва НАН України, О. Клименко, активну міжнародну діяльність започаткував суспільно-політичний рух «Солідарність» у 1980-х роках. Діяльність у такому напрямку сприяла зміцненню «третього сектору» в самій країні та налагодженню тісних контактів між демократично спрямованою елітою сусідніх країн, а саме серед країн Східної Європи. Такі організації, як Карта, Хельсінський комітет, Товариство Помост, Польсько-Чесько-Словацька Солідарність легалізували свою роботу, стаючи в такий спосіб першою платформою, на котрій безпосередньо вирішувалися завдання щодо взаємодії людей, які проживали у прикордонних областях [3, с.60].

Значна кількість даного роду організацій сконцентрували зусилля навчання та інформування польського суспільства стосовно життя в демократичній країні з вільною ринковою економікою та міцним громадянським сектором.

Ще початку 90-х рр. процеси демократизації суспільства досягли певного зрушення, що сприяли інтеграції Польщі з політичними і господарськими структурами євроатлантичних союзів. Йшлося, перш за все, про Північноатлантичний Пакт (НАТО) і Європейський Союз. Намагаючись зайняти впливову позицію на континенті та й у світі, відповідну географічному її розташуванню, господарському та економічному потенціалу, а також посилити геополітичну вагу, Польща активно включилася у діяльність регіональних, європейських та міжнародних об'єднань.

У зв'язку з тим, що суспільство активізувалось, поставала необхідність правового регулювання діяльності громадських організацій. Законодавча база з даного питання надзвичайно широка. На вищому рівні, тобто в Конституції, гарантовано право на об'єднання. Загальні положення про громадські об'єднання, а також порядок їх реєстрації зазначені в Законі III Речі Посполитої «Про громадські об'єднання» від 07.04.1989 року, а важливі зміни, що стосуються статусу громадських організацій внесені 10.01.1996 року [10]. У цьому законі зазначено, що об'єднання є «інструментом» для реалізації громадських свобод, які визначені Конституцією, Загальною декларацією прав людини та Міжнародним пактом про громадські і політичні права.

Існує і нижчий рівень внутрішніх документів, де описуються правила і принципи повсякденної роботи організації, до них належать: статuti та регламенти [7].

Зокрема, чіткого визначення вимагали питання пов'язані з фінансовим забезпеченням діяльності громадських організацій, форм участі громадян в об'єднаннях даного роду, питанням зовнішнього і внутрішнього контролю, масштабів діяльності представників «третього сектору».

Щодо фінансування діяльності неурядових організацій Польщі, то вона контролювалась двома основними законами: «Про податок з прибутку фізичних осіб» від 26 липня 1991 р., «Про прибуток юридичних осіб» від 15 лютого 1992 р. [11;12]

Польська дослідниця М. Załuska вказує, що основними джерелами фінансування діяльності організацій в Польщі були: кошти з державного бюджету, кошти з бюджету муніципалітету, кошти закордонних фондів, кошти від економічної діяльності, яка не заборонялась законом, кошти від масових заходів, членські внески, меценатство, статутні капітали організацій [4,с.127].

Окрім правового та фінансового підґрунтя діяльності громадських організацій, значна роль відводиться взаємодії з державним сектором, що регламентується значною кількістю законодавчих і підзаконних актів, а саме закони «Про громадські об'єднання», «Про фонди» та «Про доступ до інформації». [10].

На даний час, політику національного уряду у сфері розвитку громадянського суспільства та взаємодії органів державної влади з громадськими організаціями визначають не політичні документи, а закон «Про суспільно корисну діяльність та волонтерство», який у країні вважають «конституцією громадських організацій» [13].

В європейській практиці документи, які регулюють співробітництво державного та недержавного секторів, характеризують певний етап розвитку відносин між владою й громадськими організаціями. Саме

ухвалення різними державними інституціями стратегічних документів із питань підтримки діяльності «третього сектору», а також створення умов для розвитку механізмів та інструментів їх реалізації демонструють позицію офіційної влади щодо ролі громадянського суспільства.

На думку польського дослідника В. Збігнева, взаємодія між урядовим та громадським секторами в Польщі була досить слабкою, що було пов'язано з відсутністю детального плану співпраці, не об'єктивністю бачення місця та ролі «третього» сектору в кампаніях уряду, недостатньою фінансовою підтримкою [2, с.87].

Польські громадські організації, впродовж досліджуваного періоду, розвивалися нерівномірно, такі дані наводить польський соціолог М. Римша. За його словами, різкий темп зростання кількості громадських організацій зафіксований протягом 1989-1992 років. У цьому ж 1992 р. спостерігається спад громадянської активності польського суспільства, що тривав до 1993 р. [5, с.5].

Вивчаючи науково-просвітницьку діяльність було визначено, що активно створювалися недержавні школи та фонди, що підтримували державні навчальні заклади, стипендіальні програми, гранти, результатом яких стала популяризація й розвиток, в першу чергу польської науки. Серед найактивніших громадських організацій, що займалися питанням науки і просвіти з 1990 р., потрібно назвати: Фонд Польсько-Чехо-Словацької Солідарності [8], Хельсінкський фонд з прав людини в Польщі [9].

Результати досліджень показують, що з точки зору популярності визначених сфер діяльності, польський громадський сектор протягом 1989-2004 років практично не змінювався.

Загалом проводилася інформаційна, просвітницька, фінансова діяльність, спрямована на підтримку і популяризацію польської держави, як майбутнього члена Європейського Союзу.

За даними польської асоціації «Вілла Деціус» можна зробити висновок, що основним завданням польських громадських організацій було: надання допомоги на розвиток суспільства, сприяння демократії, подолання упереджень та стереотипів, міжнародна співпраця в галузі культури та освіти. [1]

Дані ініціативи підтримувалися такими міжнародними організаціями та фондами, як: USAID, Вишеградський фонд, ЄС, Know How Fund, Фонд Сороса.

В Польщі наприкінці ХХ ст. діяло багато громадських організацій, що займалися довгостроковою проблематикою європейської інтеграції. Серед них: Польська Фундація ім. Роберта Шумана, Варшава; Фундація ім. Стефана Баторего, Варшава; Фонд розвитку місцевої демократії, Варшава; Центр громадянської освіти, Варшава; Польська Рада європейського руху, Варшава; Малопольський форум європейської освіти, Краків; Асоціація «Про-Європа», Варшава.

Український науковець В. Білецький у своїй праці «Третій сектор», як основа громадянського суспільства» акцентує увагу на тому, що вище названі організації співпрацювали з недержавними «мозковими центрами», а саме з Інститутом досліджень основ демократії, Інститутом польської політики, Інститутом приватного підприємництва і демократії, Міжнародним центром розвитку демократії, Фондом підтримки місцевої демократії, Гданським інститутом ринкової економіки, Дослідницьким центром ім. Адама Сміта, Фондом CASE – Центром соціальних та економічних досліджень, Інститутом сталого розвитку. Що в результаті здійснювало позитивний вплив на розвиток громадянського суспільства в цілому [6, с.69].

Кожна організація передбачала виконання певної програми розвитку та фінансування. Головною цінністю та метою перших програм ЄС в Польщі, була демократизація. Різноманітні програми, навчання і фінансування ЄС були націлені на конкретну модель «третього сектора» – модель виконавця послуг, надання яких є обов'язком громадської влади. Як і в громадських організаціях державного значення, так і у проєвропейських організаціях, головне місце займав організаційно-правовий аспект, на який і орієнтувалася їхня інформаційна діяльність.

Правова основа була зумовлена підписанням Європейської угоди (або Угоди «Про асоціацію») між Польщею та ЄС в 1991 р., що і розпочала політичний діалог з приводу інтеграції Польщі до об'єднаної Європи [13]. Відповідно до Європейської угоди Польща взяла на себе зобов'язання наблизити своє законодавство до законодавства Європейського Союзу, що зумовило прийняти понад 180 законів, які підпорядковували польське законодавство до вимог ЄС. Прийняття такої великої кількості законів впливало на інтереси різних економічних і суспільних груп, вимагало чіткої діяльності уряду, який готував проєкти законів, при стабільній роботі парламентської більшості.

Проте, незважаючи на правове регулювання, неурядові організації у Польщі мали свої негативні сторони, що в першу чергу полягало у не продовженні заходів і програм. Тобто, багато організацій, як внутрішніх так і міжнародних, починали реалізувати певні заходи, але за нестачею відповідних фондів, багато програм і заходів скоро припинялися.

Висновок. У ході даного дослідження було визначено, що розвиток діяльності громадських організацій наприкінці ХХ ст. мала ряд причин. По-перше, зміна політичної влади сприяла демократизації та реформуванню суспільства, що у свою чергу призвело до громадянської активності та створення нових організацій. По-друге, значна підтримка польського суспільства давала підставу для юридичного закріплення статусу «третього сектору», а належне фінансування, сприяло його діяльності. По-третє, громадські організації 90-х років ХХ ст. були спрямована на інформування та освіту суспільства, що було особливо важливим у перехідний для Польщі період.

Бібліографічний список:

1. Глондис Д. Польша як донор. Роль громадянського суспільства.
URL: <http://www.portal.engo.pl>http://www.cofund.org.pl/teraz_integracja
2. Збігнєв В. Співробітництво між НУО та органами самоврядування Варшава, 1997. 117 с.
3. Клименко О. Демократизація міжнародного співробітництва в діяльності польських неурядових організацій. Історіографічні дослідження в Україні. Ч.2. К.: НАН України, 2003. С. 59-69.
4. Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim/Pod red. M. Załuska. Katowice: "Slask", 1998. 178 с.
5. Rymcza M. Polityka państwa w obec trzeciego sektora obywatelskiego w Polsce w latach 1989-2006 / M. Rymcza//Trzeci Sektor. 2006.Nr.8. S. 2-10.
6. Білецький В. «Третій сектор» як основа громадського суспільства/ В. Білецький//Збірник наукових праць (третій випуск), підготовлений за дослідницькою програмою кафедри філософії «Громадське суспільство як здійснення свободи»/ За ред.. Анатолія Карася. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 62-83.
7. Statut polskiej fundacjiim. Roberta Schumana. URL: <http://schuman.pl/pl/fundacja/dokumenty/statut>
8. Fundacja Solidarności Polsko-Czesko-Słowackiej. Organizacja pożytku publicznego.
URL: <http://www.spczs.engo>.
9. Helsińska Fundacja Praw Człowieka. URL: <http://www.hfhrpol.waw.pl/Nprogram2-ru.html>
10. Про громадські об'єднання: Закон Польщі від 07 квітня 1989 р.
URL: http://mostiskeruju.at.ua/news/reestracja_gromadskikh_ob_ednan_u_republici_polshha/2012-09-06-258.
11. Ustawa z dnia 26 lipca 1991 roku opodatkowy odosob fizycznych.URL: <http://isap.sejm.gov.pl/>
12. Ustawa z dnia 15 lutego 1992 roku opodatkowy odosob prawnych. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/>
13. Про суспільно корисну діяльність і волонтерат: Закон Польщі від 29 травня 2003 р.
URL: <http://www.lawngo>.
14. Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Poland, of the other part. URL: <http://eur-lex.europa.eu>

References:

1. Glondy's D. Pol`shha yak donor. Rol` gromadyans`kogo suspil`stva.
URL: <http://www.portal.engo.pl>http://www.cofund.org.pl/teraz_integracja
2. Zbignyev V. Spivrobitny`chtvo mizh NUO ta organamy` samovyraduvannya Varshava, 1997. 117 s.
3. Kly`menko O. Demokraty`zacya mizhnarodnogo spivrobitny`chtva v diyal`nosti pol`s`ky`x neuryadovy`x organizacij. Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayini. Ch.2. K.: NAN Ukrayiny`, 2003. S. 59-69.
4. Organizacje pozarządowe w społeczeństwie obywatelskim/Pod red. M. Załuska. Katowice: "Slask", 1998. 178 s.
5. Rymcza M. Polityka państwa w obec trzeciego sektora obywatelskiego w Polsce w latach 1989-2006 / M. Rymcza//Trzeci Sektor. 2006.Nr.8. S. 2-10.
6. Bilecz`ky`j V. «Tretij sektor» yak osnova gromads`kogo suspil`stva/ V. Bilecz`ky`j//Zbirny`k naukovy`x pracz` (tretij vy`pusk), pidgotovleny`j za doslidny`cz`koyu programoyu kafedry` filosofiyi «Gromads`ke suspil`stvo yak zdzijsnennya svobody`»/ Za red.. Anatoliya Karasya. L`viv: VCz LNU imeni Ivana Franka, 2006. S. 62-83.
7. Statut polskiej fundacjiim. Roberta Schumana. URL: <http://schuman.pl/pl/fundacja/dokumenty/statut>
8. Fundacja Solidarności Polsko Cesko Słowackiej. Organizacja pożytku publicznego.
URL: <http://www.spczs.engo>.
9. Helsińska Fundacja Praw Człowieka. URL: <http://www.hfhrpol.waw.pl/Nprogram2-ru.html>
10. Pro gromads`ki ob`yednannya: Zakon Pol`shhi vid 07 kvitnya 1989 r.
URL: http://mostiskeruju.at.ua/news/reestracja_gromadskikh_ob_ednan_u_republici_polshha/2012-09-06-258.
11. Ustawa z dnia 26 lipca 1991 roku opodatkowy odosob fizycznych.URL: <http://isap.sejm.gov.pl/>
12. Ustawa z dnia 15 lutego 1992 roku opodatkowy odosob prawnych. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/>
13. Pro suspil`no kory`snu diyal`nist` i volontariat: Zakon Pol`shhi vid 29 travnya 2003 r.
URL: <http://www.lawngo>.
14. Europe Agreement establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Poland, of the other part. URL: <http://eur-lex.europa.eu>

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.17

УДК 323.2

**ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА КИТАЮ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ:
РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ЇХ ЗАВДАННЯ**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0921-6142>**Голянич Б. В., к. політ. н., заступник начальника інституту Воєнної академії
імені Євгенія Березняка**

У статті розглянуто питання внутрішньої політики Китаю на сучасному етапі. З'ясовано, що перспективи економічного зростання Китаю викликають багато занепокоєнь внаслідок проблем світової економіки, епідемії, загострення відносин із США та російсько-української війни. Уряд Китаю та Центральний комітет Комуністичної партії Китаю запровадили низку заходів, спрямованих на покращення внутрішнього становища Китаю. До цих змін Китай підштовхнув комплекс економічних, соціальних та міжнародних проблем, які досягли критичного рівня.

Предметом дослідження є основні напрями реформування Китаю, озвучені головою держави Сі Цзіньпіном на Центральній економічній конференції, яка відбулась 15 грудня 2022 року. Зроблено аналіз «Плану партійної та державної інституційної реформи Китаю», опублікованого 16 березня 2023 року Центральним комітетом Комуністичної партії Китаю та Державною радою, та встановлено, що для поглиблення інституційної реформи Центрального комітету партії передбачається реорганізація та оптимізація повноважень низки міністерств, створення Національного бюро даних, а також створення п'яти нових центральних установ для зміцнення централізованого та єдиного керівництва Центрального комітету партії, а саме: Центральна фінансова комісія, Центральний комітет фінансової роботи, Центральний науково-технічний комітет, Центральний відділ соціальної роботи та робочий офіс Центрального Гонконгу та Макао. Розглянуто їхні основні функції та повноваження.

Підсумовується, що загалом у 2023 році внутрішня політика Китаю, не дивлячись на виклики та загрози з якими Китай стикається на сьогоднішній день, залишається відносно стабільною та прогресуючою. Прийняття нових надважливих документів та створення нових структур неодмінно призведе до зміцнення центрального керівництва, оптимізації функціонального розподілу праці та координації управління для підвищення ефективності.

Ключові слова: Китай, Комуністична партія Китаю, внутрішня політика, економіка, реформи.

Holianych B. V. China's domestic policy at the current stage: reforming state authorities and their tasks

The article examines the issue of China's domestic policy at the current stage. It was found that China's economic growth prospects cause many concerns due to the problems of the world economy, the epidemic, the worsening of relations with the USA and the Russian-Ukrainian war. The Chinese government and the Central Committee of the Communist Party of China have introduced a number of measures to improve China's domestic situation. A set of economic, social and international problems that have reached a critical level have pushed China to these changes.

The subject of the study is the main directions of China's reform, announced by President Xi Jinping at the Central Economic Conference, which took place on December 15, 2022.

An analysis of the «Plan for China's Party and State Institutional Reform» published on March 16, 2023 by the Central Committee of the Communist Party of China and the State Council was made, and it was established that in order to deepen the institutional reform of the Party Central Committee, the reorganization and optimization of the powers of a number of ministries, the creation of the National Data Bureau, and establishing five new central institutions to strengthen the centralized and unified leadership of the Party Central Committee, namely: the Central Finance Commission, the Central Financial Work Committee, the Central Scientific and Technical Committee, the Central Social Work Department and the Central Hong Kong and Macao Labor Office. Their main functions and powers are considered.

It is concluded that, in general, in 2023, China's domestic policy, despite the challenges and threats that China faces today, remains relatively stable and progressive. The adoption of new important documents and the creation of new structures will inevitably lead to the strengthening of central leadership, the optimization of the functional division of labor and the coordination of management to improve efficiency.

Keywords: China, Communist Party of China, domestic policy, economy, reforms.

Постановка проблеми. Попри жорстокість у внутрішній політиці, Китай з другою економікою світу залишається важливим учасником світової політичної арени. Російське вторгнення в Україну поставило на порядок денний нові проблеми та суттєво послабило позиції Китаю в Європі, зокрема і у Центральній та Східній Європі. Політичні та безпекові питання беруть гору над торговельними та інфраструктурними.

Війна, що триває, змушує як Китай, так і інші країни світу вносити корективи у провадженні внутрішньої політики своїх країн. Управління такою країною як Китай, з населенням 1,4 мільярда, вимагає централізованого, об'єднаного, сильного керівництва та ефективного уряду.

Провідна та керівна політична партія Китайської Народної Республіки, а також найбільша політична партія у світі – Комуністична партія Китаю, домінує в уряді Китаю. Успіх такої партії полягає в тому, що вона заручається твердою підтримкою всього китайського народу. Питання розвитку внутрішньої політики Китаю, порядок функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування країни, його успіху на міжнародній арені на сьогоднішній день є надзвичайно актуальним та потребує дослідження.

Метою статті є дослідження внутрішньої політики Китаю на сучасному етапі, встановлення місця і ролі органів державної влади Китаю щодо формування внутрішньої політики держави.

Аналіз останніх джерел і публікацій. До внутрішньої політики Китаю прикута пильна увага як на регіональному, так і глобальному рівнях, особливо на тлі проблем світової економіки, загострення відносин із США та ситуації довкола війни Росії проти України. Досвід проведення успішних економічних реформ та питання економічного розвитку Китаю, завжди перебуває у фокусі уваги багатьох дослідників. Зокрема, вивченням даної теми займалися Б. О. Антонюк, О. В. Дроботюк, В. Г. Герасимчук., Ю. І. Присяжнюк, А. П. Трофимчук, Є. А. Єрфан, О. А. Посипанко, О. В. Кириченко та ін.

Виклад основного матеріалу. Основою ладу Китайської Народної Республіки є соціалістичний лад з китайською специфікою. Китайське керівництво планує побудувати «демократичну, цивілізовану, гармонійну, модернізовану, соціалістичну державу». Економіка Китаю, друга за розміром ВВП у світі, має серйозний вплив на глобальну економіку.

З кінця 1970-х до 2010 року в Китаї спостерігався тривалий період швидкого економічного зростання. У 2010-х роках темпи зростання ВВП уповільнилися, тоді як внутрішній борг різко зріс за останнє десятиліття. Перспективи економічного зростання Китаю викликають багато занепокоєнь внаслідок проблем світової економіки, епідемії, загострення відносин із США та російсько-української війни. Хоча уряд Китаю неодноразово заявляв, що він стимулюватиме економічну політику і покращуватиме бізнес-середовище для підприємств, покращить життя мільйонів китайських селян, стабілізує ринок нерухомості, який шкутильгає, і розбереться з кризою, яка охопила фінансові справи місцевих урядів.

До змін Китай підготував комплекс економічних, соціальних та міжнародних проблем, які досягли критичного рівня. У 2022 році уряд Китаю та Центральний комітет Комуністичної партії Китаю запровадили низку заходів, спрямованих на збільшення споживання власних товарів, заохочення приватних підприємств до розширення інвестицій, а також покращення фінансового середовища для підприємств.

15 грудня 2022 року генеральний секретар ЦК КПК, голова держави та голова Центрального військового комітету Сі Цзіньпін на Центральній економічній конференції визначив основні напрями реформування Китаю, а саме [1]:

для покращення економічного становища Китаю в 2023 році необхідно виходити із загальної стратегічної ситуації шляхом покращення соціально-психологічних очікувань та підвищення впевненості у розвитку основних ключових галузей промисловості;

запровадження стратегії розширення внутрішнього попиту, оскільки сукупний попит є помітною суперечністю, з якою стикається поточна економічна діяльність;

прискорення будівництва сучасної промислової системи, підвищення стійкості і безпеки промислового ланцюга та ланцюга постачання; економіка Китаю має забезпечувати національну безпеку, базові засоби до існування та нормальну роботу інфраструктури та основних галузей промисловості;

дотримання напряму соціалістичної ринкової економічної реформи та принципу «двох непохитних», які полягають у проведенні реформи державних активів і державних підприємств, підвищення основної конкурентоспроможності державних підприємств, та в оптимізації середовища розвитку приватних підприємств і сприянні в розвитку та зростанню приватної економіки;

залучення та використання іноземного капіталу для покращення якості та рівня торговельно-інвестиційного співробітництва шляхом розширення доступу до ринку, комплексної оптимізації бізнес-середовища, якісного обслуговування підприємств, що фінансуються з-за кордону;

ефективне запобігання та вирішення основних економічних та фінансових ризиків, шляхом запобігання системним ризикам, спричиненим індустрією нерухомості, запобігання та зменшення фінансових ризиків, попередження та зменшення ризику боргу місцевого самоврядування;

сприяння якісному розвитку спільного будівництва «Поясу і шляху», реалізація основних регіональних стратегій та узгоджених стратегій регіонального розвитку.

Внутрішня політика Китаю у 2023 році спрямована на посилення проактивної фінансової політики, розвиток промислової політики одночасно з безпекою, вдосконалення науково-технічної та соціальної політики.

На виконання основних напрямів реформування Китаю, 16 березня 2023 року Центральний комітет Комуністичної партії Китаю та Державна рада опублікували «План партійної та державної інституційної реформи», який є не лише продовженням реформи партійних та державних установ після 18-го Національного з'їзду, а й новою дорожньою картою після 20-го національного конгресу. Основними довгостроковими стратегічними цілями Китаю визначено: здійснення модернізації національної системи управління та спроможності управління, а також розбудова соціалістичної ринкової економічної системи високого рівня. Фінанси, технології та суспільство безпосередньо контролюються центральними міністерствами та комісіями.

З точки зору поглиблення інституційної реформи Центрального комітету партії передбачається створення п'яти нових центральних установ для зміцнення централізованого та єдиного керівництва ЦК партії: Центральна фінансова комісія, Центральний комітет фінансової роботи, Центральний науково-технічний комітет, Центральний відділ соціальної роботи та робочий офіс Центрального Гонконгу та Макао [2]. Крім того, планується реорганізувати та оптимізувати повноваження низки міністерств, створити Національне бюро даних, скоротити чисельність центральних і державних установ.

Центром цієї інституційної реформи є фінансовий сектор. Передбачається створення Центральної фінансової комісії та Центрального комітету фінансової роботи, які відповідатимуть за розробку документів фінансового характеру, загальну координацію, нагляд і реалізацію фінансової стабільності та розвитку Китаю, дослідження фінансової політики. При цьому будуть ліквідовані державні регулятори банківської та страхової діяльності, а окремі функції центрального банку та регулятора цінних паперів будуть передані партійній Центральній фінансовій комісії. Це свідчить про те, що Пекін надає великого значення посиленню повноважень нагляду за фінансовим управлінням держави.

У ЦК КПК також планується утворити Центральний науково-технічний комітет, який візьме на себе більшість функцій міністерства науки і технологій, зокрема, в частині формування державної політики в цій сфері. Перед партійною комісією поставлені завдання з проведення структурних науково-технологічних реформ і побудови національної інноваційної системи, впровадження стратегій, планів і політики науково-технічного розвитку країни, а також посилення керівництва над науково-технічною роботою [3].

Китай планує досягнути лідируючих позицій в галузі науки та техніки, а також освіти, у т.ч. через залучення кращих кадрів із різних країн світу до роботи у КНР. Кадрова політика буде здійснюватися в ім'я партії та держави. Партія ставить за мету до 2035 року досягнути рівня суспільства середньої заможності [4].

Центральний відділ соціальної роботи відповідатиме за координацію та керівництво петиційною роботою, системою управління міською та сільською громадою, тобто буде формулювати політику соціальної роботи та просувати партію. Він контролюватиме урядове Національне управління скарг і пропозицій громадян, а також займатиметься партійним будівництвом на підприємствах, зокрема й тих, що перебувають у змішаній чи приватній власності.

Іншим новим змістом, який привертає увагу, є те, що робочий офіс Центрального Гонконгу та Макао буде створено на базі Управління у справах Гонконгу та Макао Державної ради. Це спрямовано на реалізацію політики «одна країна, дві системи», запровадження повноважень центрального уряду щодо управління Гонконгом і Макао відповідно до закону, підтримка національної безпеки та захист засобів до існування та добробуту людей.

Деякі аналітики Китаю вважають, що зміна управління у справах Гонконгу та Макао Державної ради на робочий офіс Гонконгу та Макао, підпорядкованого безпосередньо центральному уряду, є свого роду розширенням повноважень Центрального комітету партії щодо управлінням Гонконгом та Макао. Ця реформа також може дозволити Пекіну обійти обмеження Основного закону щодо втручання у справи Гонконгу, оскільки Основний закон передбачає, що департаменти на всіх рівнях Центрального народного уряду не повинні втручатися в справи Гонконгу.

Підсумовуючи, можна визначити основні завдання, які виконуватимуть новостворені установи, а саме:

- посилення централізованого та єдиного керівництва центрального уряду науково-технологічною роботою;
- покращення перспективного, систематичного та цілісного характеру науково-технічної роботи для підвищення ефективності трансформації науково-технічних досягнень та ефективності використання науково-технічних фондів;
- централізація та координація роботи, пов'язана з цифровими елементами, сприяння безпечному та впорядкованому потоку даних усередині країни та за кордоном, прискорення активізації ресурсів даних і сприяння здоровому розвитку ринку елементів даних;
- формування адміністративних постанов у сфері інтелектуальної власності, з метою своєчасного реагування на нові проблеми та виклики, що виникають у сфері інтелектуальної власності;
- посилення координації комплексного фінансового нагляду, зменшення прогалин в нагляді, а також запобігання та вирішення місцевих фінансових ризиків.

Результатом реалізації кожного окремого пункту плану є посилення партійного контролю КПК над органами державного управління і фактичне стирання межі між партійною і державною владою Китаю. Відповідно до зазначеного Плану, центральний рівень влади Китаю повинен завершити реформи до кінця 2023 року, а місцевий рівень – до кінця 2024 року.

Також слід зазначити, що до трансформації моделі економічного зростання Китаю та промислового розвитку сприятимуть фінансові послуги для реальної економіки та глибока інтеграція цифрової економіки. У середньостроковій та довгостроковій перспективі Китаю визначено п'ять ключових питань, які впливатимуть на розвиток економічного зростання країни – високоякісний розвиток, технологічні інновації, екологічність та стійкість, стратегічна безпека та стабільність і спільне процвітання.

У цьому контексті в Китаї спостерігається, що модель економічного зростання, яка орієнтована на споживання, ще більше сприяє інтеграції технологій і споживчої галузі, породжуючи нові формати, нові моделі та нові ринки. Акцент на незалежних дослідженнях і розробці основних технологій прискорить темп внутрішнього заміщення в ключових галузях, а «спеціалізовані, спеціальні та нові» підприємства з технологічним лідерством на вертикальному ринку отримують більше підтримки з боку політики, капіталу та інших аспектів.

Безпека промислового ланцюга та ланцюга постачання, енергетична безпека, безпека даних і фінансова стабільність стануть основними для забезпечення «ефективного покращення якості та розумного кількісного зростання» економіки Китаю. Розгляд безпеки підприємствами підвищиться на стратегічному рівні та дотримуватиметься заходів контролю, які впливають на його операційну модель, особливо на процес відповідності. Збалансоване врахування ефективності та безпеки ланцюга постачання також вплине на структуру ланцюга постачання галузі на місцевому ринку, оскільки сприятиме скоординованому розвитку різних регіонів Китаю. В той же час, посилення внутрішньої конкуренції в окремих галузях та уповільнення зростання ринкового попиту також спонукатиме керівників підприємств звертатися за кордон для розширення можливостей для бізнесу.

Відповідно до цього річного звіту про роботу уряду, цільове зростання ВВП на 2023 рік становить близько 5%, що є відносно прагматичною та стабільною цільовою метою, яка залишить новому уряду більший політичний простір для реалізації «ефективного покращення якості», що сприяє реалізації стратегії розширення внутрішнього попиту з метою реалізації позитивного кола суспільного відтворення.

На думку Директора програми Регіональних ініціатив та сусідства С. Герасимчука, у випадку провалу планів Китаю, як на глобальному, так і на регіональному рівні та неспроможності впроваджувати реформи і налагоджувати конструктивні відносини зі США та ЄС, конкурентоспроможність Китаю на глобальних ринках, а відтак і соціально-економічна ситуація у державі може погіршитись. У разі, якщо Китай не спроможеться на реформи в економічній сфері та не досягне проривів у сфері високих технологій, існує вірогідність його послаблення та пошук союзників з числа держав-аутсайдерів на кшталт Російської Федерації [5].

Однак, китайські експерти вважають, що в 2023 році завдяки проведенню реформ всередині країни вдасться забезпечити стабільне зростання обсягів китайського експорту [6]. Зокрема, це: участь китайських компаній у виставках, як всередині країни, так і за кордоном; відновлення міжнародних пасажирських рейсів; допомога автовиробникам у створенні й удосконаленні їхніх міжнародних маркетингових та сервісних мереж; покращення послуг з фінансування зовнішньої торгівлі для мікро-, малих і середніх компаній; прискорення модернізації промислової галузі завдяки інвестуванню в інновації та виробничі потужності, тощо.

Висновок. Після проведення реформ в Китаї, національна політична структура влади зміниться в сторону зміцнення влади Комуністичної партії Китаю. «Партійне керівництво» перейшло від основної відповідальності за макростратегію, макрополітику, армію, персонал, пропаганду до все більш і більш конкретної політики всередині країни. Тепер це відобразатиметься у зміцненні закордонних справ, безпеки, судової системи, преси, фінансів, технологій, суспільства та інших сфер. Комуністична партія Китаю висунеться на передній план і стане загальним урядом, тоді як Державна рада більш очевидно перетвориться на виконавчий орган та економічний і народний орган існування.

Сінгапурська «AsiaNews» також зазначила, що нова реформа ще більше послабить важливість уряду та Держради в ухваленні рішень. Більше повноважень Державної ради було передано Центральному комітету партії, що вважається регресом до високоцентралізованої партійно-державної моделі до «реформування та відкритості» Ден Сяопіна [6].

Загалом у 2023 році внутрішня політика Китаю розвернеться «вправо» та «всередину». Не дивлячись на виклики та загрози, з якими Китай стикається на сьогоднішній день, внутрішня політична ситуація в країні залишається відносно стабільною, і якщо політика уряду повернеться до ситуації, коли «розвиток – це головний пріоритет», економіка материкового Китаю в 2023 році буде зростати. Новий раунд інституційних реформ призведе до зміцнення центрального керівництва, оптимізації функціонального розподілу праці та координації управління для підвищення ефективності.

Бібліографічний список:

1. 中央經濟工作會議在北京舉行. URL: <http://cpc.people.com.cn/BIG5/n1/2022/1217/c64094-32588820.html> (дата звернення 02.07.2023).

2. 中共中央国务院印发《党和国家机构改革方案》 – 国务院公报. URL: https://www.gov.cn/gongbao/content/2023/content_5748649.htm (дата звернення 06.07.2023).

3. У Китаї стартує масштабна реформа влади – Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3683501-u-kitai-startue-masstabna-reforma-vladi-vpliv-kompartii-zroste-se-bilse.html> (дата звернення 25.07.2023).
4. Омельченко В. Велика гра КНР за глобальне лідерство: історичні корені, сучасні інструменти, майбутні наслідки. Центр Разумкова. 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/velyka-gra-knr-za-globalne-liderstvo-istorychni-koreni-suchasni-instrumenty-maibutni-naslidky> (дата звернення 04.08.2023).
5. Китай: сценарії і тренди 2021. URL: http://prismua.org/trends2021_china/ (дата звернення 15.08.2023).
6. Foreign trade to see steady growth. URL: http://english.www.gov.cn/news/202305/10/content_WS645ad570c6d03ffcca6e3ebb.html (дата звернення 24.08.2023).
7. 中国党政机构改革方案出炉党管一切？ – 万维读者网. URL: <https://news.creaders.net/china/2023/03/17/2588292.html> (дата звернення 24.08.2023).

References:

1. Central Economic Work Conference held in Beijing. URL: <http://cpc.people.com.cn/BIG5/n1/2022/12/17/c64094-32588820.html> (data zvernennia 02.07.2023).
2. The Central Committee of the Communist Party of China and the State Council issued the «Party and State Institutional Reform Plan» – State Council Bulletin. URL: https://www.gov.cn/gongbao/content/2023/content_5748649.htm (data zvernennia 06.07.2023).
3. U Kytai startuie masstabna reforma vlady – Ukrinform. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3683501-u-kitai-startue-masstabna-reforma-vladi-vpliv-kompartii-zroste-se-bilse.html> (data zvernennia 25.07.2023).
4. Omelchenko V. Velyka hra KNR za hlobalne liderstvo: istorychni koreni, suchasni instrumenty, maibutni naslidky. Tsentr Razumkova. 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/velyka-gra-knr-za-globalne-liderstvo-istorychni-koreni-suchasni-instrumenty-maibutni-naslidky> (data zvernennia 04.08.2023).
5. Kytai: stsenarii i trendy 2021. URL: http://prismua.org/trends2021_china/ (data zvernennia 15.08.2023).
6. Foreign trade to see steady growth. URL: http://english.www.gov.cn/news/202305/10/content_WS645ad570c6d03ffcca6e3ebb.html (data zvernennia 24.08.2023).
7. The reform plan of China’s party and government institutions has been released, and the party controls everything? – World wide reader network URL: <https://news.creaders.net/china/2023/03/17/2588292.html> (data zvernennia 24.08.2023).

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.18

УДК 94(73:430):327"1998/2005"

АМЕРИКАНО-НІМЕЦЬКІ ВІДНОСИНИ (1998–2005 рр.)

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-1524-9915>

Войтович О. І., к. політ. н., доцент Одеського національного університету імені І.І. Мечникова

Розглядаються відносини між США та Німеччиною наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.ст. через їхню спільну діяльність у розв'язанні міжнародних проблем у Європі та за її межами. Метою статті є дослідження американо-німецьких відносин у 1998–2005 рр. та їх впливу на сучасні міжнародні відносини. При цьому автором вирішувалось завдання: дати оцінку двостороннім відносинам крізь призму подолання кризових явищ у міжнародних відносинах, покладаючись, в першу чергу, на аналіз мемуарної літератури як джерела дослідження та на аналіз монографічних видань. Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано методи: порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової розробки. Двосторонні відносини у період діяльності президентів Б. Клінтона, Дж.В. Буша та канцлера Г. Шредера були доволі насиченими і чітко поділяються на два періоди: до 2001 року і після. ТанDEM Клінтон–Шредер характеризувався співробітництвом ідейних однодумців особливо у таких напрямках, як європейська інтеграція, „третій шлях”. Стосункам Буш–Шредер були притаманні не тільки співробітництво, а й протиріччя, як на особистому рівні, так і на міждержавному. Втім, як трансатлантичні партнери, США і ФРН працювали над забезпеченням стабільності на континенті, реалізувавши ідею розширення НАТО, яка здавалась їхнім лідерам панацеєю у досягненні безпеки. Країни співпрацювали в гарячих точках (колишня Югославія, Афганістан, Ірак). Для Німеччини такий досвід, особливо з використанням підрозділів бундесверу, був вже не вперше, але він знову таки мав негативні внутрішньополітичні наслідки. Аналіз свідчить, що на двосторонніх відносинах помітно позначились особисті стосунки лідерів двох країн. Однак вони об'єктивно були як сприятливими для вирішення важливих міжнародних проблем, так і інколи деструктивними.

Ключові слова: американо-німецькі відносини, „третій шлях”, європейська інтеграція, міжнародний тероризм, косовська проблема, іракська криза.

Voytovych O. I. The American-German relations (1998–2005)

The American-German relations in the end of the XX – beginning of the XXI centuries are analyzed, as well as their common activity in the international problems solution in both European countries and beyond. The research of the English-American alliance activity in the current international relations is the purpose of this work. The following task was set by the author: to analyze the American-German relations and their effect on the current international relations through the prism of the international relations crisis phenomena overcoming. The research was based on the works of memoirs and certain monographic literature as the main source of information. The comparative historic and system research methods were applied as they promote the impartial interpretation of the scientific development object. The bilateral relations of the period of the presidents B. Clinton G.W. Bush, and Chancellor G. Schroder were rather eventful and can be definitely divided into two periods: before 2001 and after it. The tandem Clinton – Schröder was characterized as the likeminded people cooperation, especially in such areas as European integration, and “the Third Way”. Meanwhile in Bush- Schröder relations there were not only cooperation but also some contradictions on both personal and interstate level. However, as transatlantic partners both the USA and FRG worked upon the problem of continent's stability, having realized the idea of NATO expansion, which seemed panacea for security achievement. The both countries cooperated in the regional conflicts regulation, (the former Yugoslavia, Afghanistan, and Iraq). It was not for the first time for Germany to use the Bundeswehr detachments, but again this experience had negative internal political consequences. Analyzing the bilateral relations, we may see that they were profoundly influenced by the

©Войтович О. І., 2023

leaders' personal relations. However, these relations were both positive and sometimes destructive for the important international problems solution.

Keywords: American-German relations, "the Third Way", European integration, international terrorism, Kosovo problem, Iraq crisis.

Вступ. Об'єднання Німеччини, кінець „холодної війни”, а потім і розпад Радянського Союзу поставили на порядок денний питання про нову конфігурацію геополітичних сил, покликану замінити біполярну структуру світового порядку. Відомий американський вчений і державний секретар США у 1973–1977 рр. Г. Кіссінджер на початку 90-х рр. писав про новий постбіполярний порядок, що „насправді він все ще проходить період визрівання, і остаточно його форми стануть очевидні лише у межах майбутнього століття” [9, р. 806]. А поки що Сполучені Штати залишались світовим лідером, національні інтереси яких простирались у будь-яку точку світу.

Публікації американських науковців на початку 90-х років свідчать, що багато хто з них бачили у об'єднаній Німеччині країну, яка буде адептом нового світового порядку. І як нова економічна наддержавка, що народжувалась, зможе стати адекватним конкурентом Сполучених Штатів. На їхню думку, якщо раніше протистояння „Схід–Захід” вимагало військової могутності, яка була одним з головних критеріїв потужності держави, то в новій історичній реальності потужність вбачалась в основному як економічна [11, р. 92]. Отже основним фактором, який забезпечував панування та домінування однієї держави над іншими тепер був, як вважалося, економічний фактор [7]. Разом з тим, малось на увазі, що „могутність” не буде жорсткою, а „м'якою”. Тобто такою, яка спонукатиме до діалогу, до пошуку компромісу, бо в міжнародних відносинах на перший план виходили такі важливі фактори, як економічне зростання, високі технології, освіта та інші [11, р. 92], [12, р. 154]. Одним з провідників „м'якої” сили була Німеччина.

Метою статті є дослідження американо-німецьких відносин у 1998–2005 рр. та їх впливу на сучасні міжнародні відносини. При цьому автором вирішувалось **завдання:** дати оцінку двостороннім відносинам крізь призму подолання кризових явищ у міжнародних відносинах, покладаючись, в першу чергу, на аналіз мемуарної літератури як джерела дослідження та на аналіз монографічних видань.

Для досягнення поставленої мети та вирішення завдань було застосовано **методи:** порівняльно-історичний та системний, які дають можливість об'єктивного висвітлення предмету наукової розробки.

Результати. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.ст. Німеччина перетворилась у провідну європейську і світову державу. Її економічна могутність зростає, вона грає роль центральної держави на континенті і була другою силою у Європі після США. Зовнішня політика Німеччини набула повного суверенітету, а разом з нею і зовнішня політика ЄС стала більш реалістичною [13]. Німеччина реалізовувала одне із своїх зовнішньополітичних завдань – введення нових демократій Центральної та Східної Європи у Європейський союз [14, s. 860].

Президент Білл Клінтон познайомився із майбутнім канцлером Герхардом Шредером у травні 1998 р. у ході проведення передвиборчої кампанії у німецькій бундестаг. Він приїхав підтримати свого друга-консерватора і надійного партнера США канцлера Гельмута Коля (до речі який анітрохи не засмучувався неперстойностями роману президента з М. Левінські, що був тоді у центрі уваги [14, s. 830]). Втім погляди соціал-демократа Шредера президенту були ближчі і відповідали концепції „третього шляху”, яку він поділяв разом з Тоні Блером. Б. Клінтон писав: „Герхард склав на мене приємне враження розумної й наполегливої людини, яка добре знала, чого вона хоче. Я побажав йому удачі і промовив, що у разі його перемоги на виборах, я зроблю все, що в моїх силах, щоби йому допомогти” [6, р. 786]. Потім була зустріч у Вашингтоні. Г. Шредер згадував, що йому тоді здалось ніби президент не дуже зацікавлений у зміні уряду Г. Коля, з яким він добре співпрацював. А от держсекретар Мадлен Олбрайт щиро побажала успіху на виборах [13].

27 вересня 1998 р. у Німеччині відбулись вибори у бундестаг. Правлячий консервативний партійний блок ХДС/ХСС, керований Колем, поступився соціал-демократам на чолі зі Шредером. 8 жовтня Г. Коль писав у щоденнику: „Моє перше враження про мого наступника позитивне. Він явно зацікавлений у благополучних стосунках зі своїм попередником” [10, s. 22]. Біограф Г. Коля Г.-П. Шварц писав, що „після Клінтона у США і Тоні Блера у Великобританії на сцену вийшов третій нетрадиційний реформатор – Шредер” [14, s. 839]. Блер потім напише: „Герхард Шредер був справді твердим горішком. Незважаючи на нашу незгоду з приводу зовнішньої політики, я загалом захоплювався його радикалізмом у внутрішній політичній реформі... і вважав, що Герхард мав риси справжнього керівника” [1, с. 532].

27 жовтня бундестаг обрав Г. Шредера федеральним канцлером, якому Г. Коль, за існуючою традицією, передав справи [10, s. 32–33]. Ще раніше, одразу після завершення виборів, Шредер визначився по такій нагальній проблемі, як криза у Косово. Він звинувачував Мілошевича у порушенні прав людини, у боротьбі з албанською більшістю населення краю і особисто заявив Г. Колю, що прийняв позицію його уряду про обмежену участь ФРН у військовій операції проти Югославії [13].

Проблема Косово була однією з наріжних міжнародних проблем і зокрема у німецько-американських відносинах. 8–9 жовтня 1998 р. на зустрічі з президентом Б. Клінтоном у Вашингтоні канцлер Г. Шредер обговорював кризу у Косово і підтвердив зобов'язання попереднього уряду про обмежену участь ФРН

у військовій операції коаліційних сил проти Югославії [13]. (Невдовзі уряд Шредера виніс це питання у бундестаг, який проголосував за участь країни у ній [8, s. 298].) За словами М. Олбрайт, Г. Шредер завірив Б. Клінтона, що його уряд голосуватиме „за” використання військової сили НАТО у тому разі, якщо Мілошевич не піде на поступки [4, p. 496]. На Заході знали, що цього не станеться, бо вважали, що „Мілошевич, як і Саддам Хусейн, був зациклений на владі всією своєю особистістю” [8, s. 297], і тому зробили однозначний вибір на користь військової операції. Німецький біограф колишнього міністра закордонних справ Г.-Д. Геншера Г.-Д. Хойманн писав, що „у квітні 1999 р. (операція почалась 24 березня. – *О.В.*) НАТО знайшла рішення, яке склало враження на Мілошевича” [8, s. 298]. У повітряних ударах по Югославії, разом з американською і британською авіацією, брали участь 4 винищувача німецьких люфтваффе [8, s. 298]. Німеччина разом з набуванням зовнішньополітичного суверенітету смілішала у використанні бундесверу за межами країни! Така неоднозначна тенденція гостро сприймалась, як мінімум, німецькою громадськістю. Варто додати, що як у 1991 р., так і у 1999 р. в уряді країни сталась політична криза. В знак протесту проти участі німецьких військ у війні в Югославії соціал-демократичну партію і коаліційний уряд залишив провідний діяч СДПН О. Лафонтен [13].

Напередодні проведення військової операції НАТО держсекретар М. Олбрайт була невпевнена у позиції Німеччини щодо її проведення через міністра закордонних справ Й. Фішера. Вона писала: „Фішер був нашим малоймовірним союзником і тому дуже непохитним. Бувши лідером німецької партії „зелених”, він залишався палким пацифістом” [4, p. 521]. Але той порівнював політику Мілошевича з практикою нацистів і заявив, що для НАТО необхідно повернути собі політичну ініціативу. Він запропонував оголосити заяву про завдання військової операції [4, p. 521]. (Потім Й. Фішер буде рішуче відстоювати політику НАТО в Югославії на з’їзді партії, але не всі партійці поділяли його точку зору [4, p. 532]. Ще давалася взнаки колективна пам’ять німців про минулу війну.) М. Олбрайт потім згадувала, що з Й. Фішером у неї склались доброзичливі стосунки [4, p. 645].

Німеччина, як зазначала М. Олбрайт, протягом усієї операції виступала проти участі сухопутних військ в Югославії [4, p. 528]. У цьому полягала її „обмежена участь”. Т. Блер, який був ініціатором проведення сухопутної операції, писав, що німці і французи „наполягали, що будь-яка воєнна погроза має недвозначно відкинути використання наземних військ” [1, с. 244].

Операція завершилась 10 червня 1999 р. Тоді ж у Кельні відбулась щорічна зустріч „великої вісімки”, на якій обговорювалось питання модернізації міжнародних фінансових інститутів, які б відповідали викликам глобальної економіки. Учасники підвели підсумки конфлікту у Косово, який, за словами Б. Клінтона, „завершився успішно” [6, p. 860]. Г. Шредер зробив аналіз військовим діям у Югославії і дійшов висновку: як з’ясувалось, Європа не в змозі без допомоги Сполучених Штатів своїми силами подолати на власному континенті подібні кризові ситуації [13]. Його точка зору щодо ролі США у розв’язанні регіональних конфліктів у Європі та поза її межами залишалась ще досить проамериканською.

Актуальними і насиченими у американо-німецьких відносинах були зустрічі однодумців на конференціях „Третій шлях”. Наприкінці квітня 1999 р., коли завдавались повітряні удари по Югославії, а Б. Клінтон і його партнери по НАТО були настроєні рішуче на перемогу у Косово, у Вашингтоні урочисто святкувалось 50-річчя заснування Північноатлантичного альянсу. Тоді ж президент зустрівся у Білому домі з Т. Блером і Г. Шредером та іншими європейськими лідерами для обговорення в рамках концепції „третього шляху” економічних, соціальних проблем та питань безпеки в умовах глобалізації. Учасники зустрічі позитивно оцінили рух „Третього шляху” і розширення НАТО [6, p. 854].

На конференції „Третього шляху” у листопаді 1999 р. за участю Б. Клінтона, Т. Блера, Г. Шредера та інших політичних діячів тривала складна робота над досягненням консенсусу щодо прогресивної внутрішньої й зовнішньої політики у ХХІ столітті та у питанні реформування міжнародної фінансової системи в умовах глобалізації [6, p. 878–879].

Наприкінці травня 2000 р. у Португалії відбулась щорічна зустріч представників США і Європейського союзу. Американський президент і керівництво ЄС, представлене групою „Третій шлях”, були, за словами Б. Клінтона, однодумцями у питаннях перспектив розвитку Євросоюзу і його відносин зі Сполученими Штатами [6, p. 907]. Г. Шредер дав дещо менш оптимістичну оцінку. Йому здавалось, що політика США щодо ЄС була і залишилась суперечливою. З одного боку американці закликають європейців до більшого суверенітету у відносинах з американцями, до встановлення партнерства, заснованого на спільній системі цінностей. А коли Європа дійсно стає незалежною, вони починають протидіяти цьому. „Заради власних інтересів, – писав Г. Шредер, – деяким американським політикам завжди миліша Європа, яку роздирають суперечки. ...Так було за часів Клінтона і незмінним залишилось за часів Джорджа В. Буша” [13].

Колишній прем’єр-міністр М. Тетчер, відома своїм різко критичним ставленням до перетворення ЄС у федеративне утворення, критикувала надмірну активність міністра закордонних справ Й. Фішера у питанні поглиблення інтеграції Європейського союзу, тобто у створенні федерації європейських держав, яку вона називала „європейською наддержавою” [15, p. 343–345]. Взагалі вона скептично ставилась до гасла єврооптимістів про „Сполучені Штати Європи”. Часто закликав створити СШЄ і колишній канцлер Г. Коль [15, p. 358]. Вона вважала, що це „класична утопія, монумент марнославству інтелектуалів, програма, яка приречена на провал” [15, p. 359].

3 червня 2000 р. Клінтон і Шредер, після зустрічі у Португалії, провели у Берліні конференцію „Третього шляху”, у якій брали участь деякі лідери латиноамериканських країн. Обговорювались питання співпраці країн „Півночі” і „Півдня” в умовах глобалізації [6, р. 907–908].

Американо-німецькі відносини за часів Клінтона–Шредера характеризувались стабільністю, були передбачуваними і ефективними. Два лідери демонстрували взаєморозуміння, спільність філософських і політичних поглядів, відомих, як „третій шлях”, однаковість підходів щодо подолання внутрішньополітичних, соціально-економічних та зовнішньополітичних проблем. Своєю діяльністю Г. Шредер підтвердив оцінку, яку дав американо-німецьким відносинам В. Брандт ще на початку 80-х років. Він писав, що все змінювалось, але „не змінювались основи німецько-американських відносин. Якими б серйозними не були інколи розбіжності, у Федеративній Республіці настільки звикли до американського „співбатьківства”, що розірвати відносини було неможливо” [5, р. 359]. Ситуація почала змінюватись з приходом у Білий дім Дж.В. Буша.

20 січня 2001 р. Джордж В. Буш склав присягу президента Сполучених Штатів Америки. Шведський дипломат, посол у США у 1993–1997 рр. Г. Лільєгрєн писав, що „перша адміністрація Буша з *самого початку* (курсив наш. – *О.В.*) засвідчила готовність сприяти американським інтересам набагато агресивніше, ніж адміністрація Клінтона” [3, с. 277]. Тобто до подій 11 вересня 2001 року у Америці.

Коли трапились терористичні напади, Т. Блер, за власною ініціативою, поспілкувався з керівниками провідних європейських країн, а потім зателефонував Дж.В. Бушу і повідомив, що „кожен цілком підтримував США” [1, с. 374]. Канцлер Г. Шредер особисто направив американському президенту телеграму і зателефонував увечері 12 вересня [13].

Після 11 вересня Конгрес США прийняв, запропонований президентом, „Патріотичний акт”. Почалась підготовка операції проти терористів в Афганістані [2, с. 205–206]. „Буш і його радники, – писав Г. Лільєгрєн, – спрямували потік політичної ініціативи, породжений терористичними нападами, для мобілізації громадської думки до більш агресивнішої зовнішньої політики” [3, с. 279]. Але у ситуації що тоді склалась мало хто звернув увагу на такі зміни. Абсолютна більшість була на боці Америки. Дж.В. Буш згадував, що „Г. Шредер з Німеччини та Жак Ширак із Франції обіцяли надати допомогу, яку лише зможуть” [2, с. 161]. Почала формуватись широка коаліція сил, бажаючих виступити проти міжнародного тероризму.

Г. Шредер діяв разом з внутрішньою опозицією, щоб виконати союзницькі зобов’язання, у тому числі з використанням бундесверу у військових акціях, які плануватимуть американці. 7 жовтня 2001 р. почалась військова операція „Праве діло” проти терористів „Аль-Каїди” і талібів, які їм дали притулок в Афганістані. А 8 листопада канцлер вперше в історії ФРН запросив дозволу уряду, щоб направити підрозділи бундесверу за межі Європи. Президент країни Й. Рау скептично поставився щодо такого використання німецьких військ [13].

Непорозуміння між канцлером та американським президентом почались після того, як упродовж 2002 р. відбулась зміна мотивування для війни з Іраком: боротьба з міжнародним тероризмом (Дж.В. Буш запевняв, що „отримав остаточний доказ причетності Саддама Хусейна до подій 11 вересня” [2, с. 214]) відступила на задній план, натомість на перший план вийшла уявна зброя масового знищення в Іраку.

Г. Шредер розкритикував промову президента „Про становище країни” від 29 січня 2002 р., у якій оголошувалась війна „вісі” зла – „країнам-ізгоям”. „Після промови Буша, – згадував Шредер, – я зробив спробу у внутрішній політиці відіграти назад, заявивши, що „Німеччина не буде брати участь у авантюрах” – але ми й не очікуємо авантюру, у всякому разі від Америки” [13].

31 січня на зустрічі з Бушем Шредер заявив, що Німеччина підтримає Америку проти Іраку і виконуватиме свої союзницькі зобов’язання у повному обсязі щодо неї за умов доказу співробітництва С. Хусейна з „Аль-Каїдою” та прийняття відповідного рішення Ради Безпеки ООН, згідно якого жодна держава, яка сприяє терористам не може ухилитись від відповідальності [13].

У травні 2002 р. американський президент відвідав ФРН. Візит супроводжувався акціями протесту населення країни проти його політики. Г. Шредер задається питанням: чому потрібно було довести справу з Іраком до війни? „Причина, очевидно, криється у тому, – писав він, – що ми зовсім недооцінювали релігійний і відповідно моралізаторський неоконсерватизм у США: з приходом до влади адміністрації Буша цей світогляд й повів світову державу фатальним курсом” [13]. За його словами, упродовж 2002 р. у Буша з’явилися домагання на абсолютну істину. Проблемою для світу і для самої Америки Шредер вважав „союз неоконсервативних інтелектуалів з християнськими фундаменталістами, який суттєво впливав й впливає на політику США та їхнього президента” [13]. До речі Дж.В. Буш згадував, що в країні насміхались з його „релігійних переконань” [2, с. 141]. Він вважав, що держсекретар К. Пауел не цілком поділяв його філософію й політичне бачення [2, с. 108]. Війну з тероризмом президент розглядав, „як складову довгострокової ідеологічної боротьби” [2, с. 110]. Щодо позиції канцлера Г. Шредера у справі Іраку, то Буш вважав, що її „найважче було збагнути” [2, с. 256].

Г. Шредер критикував і Т. Блера за беззастережну підтримку Америки під час підготовки війни проти Іраку [13]. (Дж.В. Буш писав, що британський прем’єр-міністр був „людиною, яка ніколи не хиталася в узятому на себе зобов’язанні звільнити Ірак” [2, с. 388].) Про зовнішню політику своєї країни канцлер писав, що виступає проти того, щоб і надалі „чіплятися подолу американської зовнішньої політики, намагаючись забратися до неї на коліна – з фатальними наслідками для інтересів Німеччини у Європі, для інтересів Європи

й усього світу” [13]. На питання чому „німці не відчували, що їм слід було виявляти солідарність із вдячністю до Сполучених Штатів”, коли ті планували розпочати війну з Іраком свою відповідь дав Г. Лільєгрєн. По-перше, писав він, у „німців є сильне прагнення миру”, бо вони „знають, що таке війна”. По-друге, після об’єднання Німеччина „виросла”, вона – провідна країна ЄС, тому „німці поводяться з великою впевненістю і з більшою рішучістю захищати власні інтереси” [3, с. 286–288].

У 2002–2003 рр., коли йшла підготовка до війни, за словами Г.-П. Шварца, Г. Шредер і Ж. Ширак намагались створити свого роду союз проти американської гегемоністської держави [14, с. 905]. Про їхню спробу „врівноважити американський вплив” писав також Буш [2, с. 464]. Слід згадати, що з 1960-х років у зовнішній політиці ФРН застосовувалось „золоте правило”: рівною мірою триматися Парижу і Вашингтону [14, с. 860].

Президент був дуже незадоволений тим, що Німеччина і Франція – „стара Європа” (на відміну від Східної Європи) не підтримували американських закликів змусити С. Хусейна відповідати за свої вчинки. У грудні 2002 р. він констатує, що існує „непевність із Шираком і Шредером” [2, с. 266]. Г. Коль, на якого свого часу Дж.В. Буш справив приємне враження, критикував Г. Шредера та Й. Фішера і вважав їх „людьми, котрі діють зовсім без історії”, не підозрюючи про хиткий стан Німеччини у Центрі Європи [14, с. 905]. У лютому 2003 р. держсекретар К. Пауел намагався переконати Німеччину і Францію приєднатись до США і підтримати американську пропозицію в ООН [2, с. 106]. Після чергової спроби Сполучених Штатів отримати резолюцію від ООН, в чому їх завжди підтримувала Великобританія, 5 березня Франція, Німеччина і Росія – троє членів Ради Безпеки „виступили зі спільною заявою опозиції” [2, с. 268–269, 275], [1, с. 454].

Напередодні війни проти Іраку Дж.В. Буш писав, що Афганістан було успішно звільнено [2, с. 105], але американський уряд „не був готовий до розбудови держави” в цій країні [2, с. 214].

20 березня 2003 р. війна проти Іраку розпочалась. Г. Шредер писав, що було „прийнято помилкове рішення”. Німеччина не братиме участі у іракській війні, але виконуватиме свої зобов’язання в рамках Північноатлантичного альянсу. Німеччина дозволила США під час війни використовувати її інфраструктуру. Позиція Берліну, за словами Г. Шредера була вірною, тому що Вашингтон, не дивлячись на всі розбіжності в підходах та оцінках, був їхнім союзником [13].

Справедливість слів Г. Шредера, що США звинуватили Ірак на підставі „сфабрикованих доказів”, підтвердив Дж.В. Буш. Він писав, що влітку 2003 р. „наші війська в Іраку не знайшли зброї масового знищення, яке ми того всі очікували, тож розпочалися активні медійні пошуки цапа-відбувайла” [2, с. 121].

На думку німецького канцлера адміністрація Дж.В. Буша після початку війни в Іраку проводила „малоефективну зовнішню політику” [13]. Він критикував американську адміністрацію за відмову підписати Кіотський протокол про викиди парникових газів [13]. Г. Лільєгрєн писав, що „у багатьох питаннях, наприклад, ...Кіотський протокол” адміністрація Буша „продемонструвала готовність США йти своїм курсом і нехтувати міжнародною громадською думкою, коли йдеться про важливі для Америки інтереси” [3, с. 277]. Втім співробітництво завжди залишалось домінуючим. З жовтня 2003 р. США, ФРН, Великобританія і Франція працювали разом, щоб примусити керівництво Ірану припинити роботи по збагаченню урану [2, с. 446–448].

Висновки. Розглянуто незначне коло питань у відносинах США та Німеччини у період діяльності президентів Б. Клінтона, Дж.В. Буша і канцлера Г. Шредера. Ці часи були насичені драматичними подіями у США, Югославії, Афганістані та Іраку. Сполучені Штати і Німеччина продемонстрували взаємодію, яка активно і разом з тим суперечливо впливала на їхнє подолання, на ситуацію у Європі, Близькому і Середньому Сході. Не дивлячись на певні відцентрові тенденції, у двосторонніх відносинах завжди брали гору доцентрові сили.

Бібліографічний список:

1. Блер Т. Шлях / пер. з англ. Петро Таращук. Київ: Темпора, 2011. 848 с.
2. Буш Дж.В. Ключові рішення / пер. з англ. Н. Гербіш. Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2012. 512 с.
3. Лільєгрєн Г. Від Таллінна до Туреччини. Мемуари шведа і дипломата / пер. з англ. А. Таращук. Київ: Темпора, 2010. 352 с.
4. Albright M. Madam Secretary. New York: Miramax Books, 2003. xvi, 720 p.
URL: <https://archive.org/details/madamsecretary0000unse> (Дата звернення: 8.08.2023)
5. Brandt W. My Life in Politics. New York: Viking Penguin, 1992. xxvi, 498 p.
URL: <https://archive.org/details/mylifeinpolitics00bran/page/497/mode/2up?view=theater> (Дата звернення: 9.08.2023)
6. Clinton B. My Life. New York: Alfred A. Knopf, 2004. 957, xlii p.
URL: <https://archive.org/details/mylifecl00clin> (Дата звернення: 15.08.2023)
7. Heilbrunn J. Globalization’s Booster and Critics // *The National Interest*. 09.01.99.
URL: <http://nationalinterest.org/bookreview/globalizations-boosters-and-critics-613>. (Дата звернення: 17.08.2023)
8. Heumann H.-D. Hans-Dietrich Genscher: Die Biographie. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2012. 346 s.
9. Kissinger H. Diplomacy. New York: Simon & Schuster, 1994. 912 p.
URL: <https://archive.org/details/diplomacy00kiss/page/n7/mode/2up> (Дата звернення: 9.08.2023)
10. Kohl H. Mein Tagebuch. 1998–2000. München: Droemer, 2000. 352 s.
11. Maull H.W. Germany and Japan: the New Civilian Powers // *Foreign Affairs*. 1990/91. Vol. 69. № 5. P. 91–106.

12. Nye J.S., Jr. *Soft Power // Foreign Policy*. 1990. № 80. P. 153–171.
13. Schröder G. *Mein Leben in der Politik*. Hamburg: Hoffman und Campe Verlag. Fiction & Literature 2013, 22 July. 543 p. URL: <https://books.apple.com/gb/book/entscheidungen/id674633180> (Дата звернення: 16.08.2023)
14. Schwarz H.-P. *Helmut Kohl. Eine politische biographie*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2012. 1052 s.
15. Thatcher M. *Statecraft. Strategies for a Changing World*. London: HarperCollins *Publishers*, 2002. xxv, 486 p. URL: <https://archive.org/details/statecraft00marg> (Дата звернення: 8.08.2023)

Reference:

1. Bler, T. (2011). *Shljakh / per. z anghl. Petro Tarashhuk. [A Journey]*. Kyjiv: Tempora, 848 s.
2. Bush, Dzh.V. (2012). *Kljuchovi rishennja / per. z anghl. N. Gherbish. [Decision Points]*. Kyjiv: Brajt Star Pablišyngh, 512 s.
3. Liljjeghren, Gh. (2010). *Vid Tallinna do Turechchynu. Memuary shveda i dypomatata / per. z anghl. A. Tarashhuk. [From Tallinn to Turkey – as a Swede and Diplomat]* Kyjiv: Tempora, 352 s.
4. Albright, M. (2003). *Madam Secretary*. New York: Miramax Books, xvi, 720 p. <https://archive.org/details/madamsecretary0000unse> URL: (Дата звернення: 8.08.2023)
5. Brandt, W. (1992). *My Life in Politics*. New York: Viking Penguin, xxvi, 498 p. URL: <https://archive.org/details/mylifeinpolitics00bran/page/497/mode/2up?view=theater> (Дата звернення: 9.08.2023)
6. Clinton, B. (1994). *My Life*. New York: Alfred A. Knopf, 2004. 957, xlii p. URL: <https://archive.org/details/mylifecl00clin> (Дата звернення: 15.08.2023)
7. Heilbrunn J. *Globalization's Booster and Critics // The National Interest*. 09.01.99. URL: <http://nationalinterest.org/bookreview/globalizations-boosters-and-critics-613>. (Дата звернення: 17.08.2023)
8. Heumann, H.-D. (2012). *Hans-Dietrich Genscher: Die Biographie*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 346 s.
9. Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster, 912 p. URL: <https://archive.org/details/diplomacy00kiss/page/n7/mode/2up> (Дата звернення: 9.08.2023).
10. Kohl, H. (2000). *Mein Tagebuch. 1998–2000*. München: Droemer, 352 s.
11. Maull, H.W. (1990/91). *Germany and Japan: the New Civilian Powers // Foreign Affairs*. Vol. 69. № 5. P. 91–106.
12. Nye, J.S., Jr. (1990). *Soft Power // Foreign Policy*. № 80. P. 153–171.
13. Schröder, G. (2013). *Mein Leben in der Politik*. Hamburg: Hoffman und Campe Verlag. Fiction & Literature, 22 July. 543 p. URL: <https://books.apple.com/gb/book/entscheidungen/id674633180> (Дата звернення: 16.08.2023)
14. Schwarz, H.-P. (2012). *Helmut Kohl. Eine politische biographie*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 1052 s.
15. Thatcher, M. (2002). *Statecraft. Strategies for a Changing World*. London: HarperCollins *Publishers*, XXV, 486 p. URL: <https://archive.org/details/statecraft00marg> (Дата звернення: 8.08.2023)

DOI 10.31558/2617-0248.2023.8.19

UDK 323:37.01:172.4(470+477)

RUSSIAN-UKRAINIAN WAR AS A SUBJECT OF WORLD-SYSTEM ANALYSISORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4284-6747>**Popkov V. V., D.Sc. Professor at the Department of Political Science Odesa I. I. Mechnikov National University**ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0728-3635>**Hamid Fuad, Postgraduate Student at the Department of Political Science Odesa I. I. Mechnikov National University**

The article raises the question that it is time to consider such a large-scale and tragic phenomenon as the Russian-Ukrainian war, not only in the context of media journalism, but also in the context of a deep theoretical analysis based on a well-developed methodology.

As a working model, authors propose the world-system analysis, developed by I. Wallerstein and a group of his like-minded colleges.

The authors of this article compare the conceptual content of world-system analysis with the most popular methodologies, such as: Marxism; the concept of S. Huntington's "clash of civilizations", the theory of "civilizational waves" by E. Toffler, "historical finalism" by F. Fukuyama, "American-centric globalism" by Z. Brzezinski, the arguments of modern postmodernists.

Following the I. Wallerstein's logic, the authors consider the Russian-Ukrainian war in the context of a chain of world wars, starting from the "Thirty-years" world war of the 17th century and ending with the "Cold war" (with collapse of the USSR). The authors come to the conclusion that each of these wars turned out to be a world-system "upgrade point" and a "change phase" of the global hegemon. On this basis, they raise the question of methodologically justified forecasting of the world-system future. They draw attention to Wallerstein's idea of world (so-called "thirty-years wars") as "phases of the world system renewal", and "procedures for the hegemon change".

The authors emphasize that such a grandiose and terrible phenomenon as the Russian-Ukrainian war deserves a much deeper thoughtful approach than that which is observed by many of today's "hype masters". This war is a great tragedy, a great challenge and a great harbinger of the new unprecedented global change.

The authors call for the broad scientific discourse organization around this problem. At the same time, they formulate the object, subject, goals and objectives of such a discourse.

Keywords: world-system analysis, world war, Russian-Ukrainian war, world order, world-system.

Попков В. В., Фуад Хамід Російсько-українська війна як предмет мир-системного аналізу

У статті порушується питання, про необхідність розглядати таке масштабне і трагічне явище, як російсько-українська війна, не тільки у контексті медійної публіцистики, але й у контексті глибокого теоретичного аналізу з урахуванням якісно розробленої методології.

У якості робочої моделі автори пропонують звернутися до світ-системного аналізу, який був розроблений І. Валлерстайном та групою його однодумців.

Наслідуючи логіку І. Валлерстайна, автори розглядають російсько-українську війну в контексті ланцюжка світових воєн, починаючи з «Тридцятирічної» світової війни XVII століття і закінчуючи «Холодною» війною (з розпадом СРСР). Автори приходять до висновку, що кожна з цих воєн виявилася "точкою апгрейду" світ-системи та «фазою зміни глобального гегемона». На цій основі вони порушують питання про методологічно обґрунтоване прогнозування майбутнього світ-системи. Вони звертають увагу на ідею Валлерстайна про світові (так звані «тридцятирічні війни») як «фази оновлення» світ-системи та «процедури зміни» гегемона.

Автори підкреслюють, що таке грандіозне і страшне явище, як російсько-українська війна, заслуговує на набагато глибший вдумливий підхід, ніж той, який спостерігається у багатьох сьогодишніх дискурсах. Ця війна є великою трагедією, великим викликом і великим провісником нових безпрецедентних глобальних змін.

Автори закликають до організації широкого наукового дискурсу довкола цієї проблеми. При цьому вони формують об'єкт, предмет, цілі та завдання такого дискурсу.

Ключові слова: світ-системний аналіз, світова війна, російсько-українська війна, світовий порядок, світ-система.

Introduction. The Russian-Ukrainian war has become a newsworthy event of great importance. Such a powerful information "explosion" has not been even since the New York "twin towers" air ramming (2001), the US invasion of Iraq (2003), or the rapid "reconquest" of the Taliban in Afghanistan (2021).

Now it is high time to consider such a huge and tragic phenomenon as the Russian-Ukrainian war not in the context of media sensations, but in the context of a deep theoretical analysis based on a well-developed methodology.

Viewpoints comparison. Sifting through informational spam, one can single out several more or less intelligible interpretations of the Russian-Ukrainian war with the establishment of its occurrence causes, its role in the global political process and the historical meaning of everything that is happening now.

Let us examine, for example, two approaches, two points of view, which to some extent express the external (from the standpoint of US analysts) and internal (from the standpoint of Ukrainian analysts) versions of this bloody war. On the one hand, let's consider the arguments of Harvard University professor Joseph S. Nye, and on the other hand, the thoughts of the Ukrainian public organization "Ukrainian Institute of Politics" head Ruslan Bortnick.

Joseph Nye divides the Russian-Ukrainian war causes into three groups. These are a) *deep* (remote in time) causes, b) *medium-term*, and c) *immediate* factors.

Among the *deep-seated* causes of the war, Nye refers to Putin's (as the representative of the Russian political elite ruling part) disappointment in the West sincerity and the extent of Western assistance to Russia.

He refers to the *medium-term* (intermediate) reasons: Russia's awareness of NATO's insincerity, which reduced to empty rhetoric, promises not to expand to the East and include Russia in the North Atlantic Alliance on the equality and mutual respect basis.

Among the *immediate* motives for starting the war, Nye refers to Putin's personal intolerance to the very fact of the USSR collapse, which, by his own definition, is "the greatest geopolitical catastrophe of the 20th century." This motive is enforced by Putin's intolerant attitude towards independent states that have formed along survived after the USSR collapse Russian perimeter. In all of them (including Ukraine) he sees only "fail states".

At the same time, Nye emphasizes that the Russian-Ukrainian war was not predetermined. It's just that on February 24, 2022, Putin made a mistake in his own calculations and "lit a match" that could (by his own will) remain in the box. That is, Putin's immediate motive turned out to be the decisive "trigger" [Look: 1].

It is easy to see that in the Harvard professor's arguments there is analysis of enumeration of "grievances", "disappointments", "rejections", "intolerances" – everything that belongs to the subjective sphere. The reader here will not see the objective socio-economic sources of the broken out "inconceivable" military clash.

We can catch something else in the Ukrainian author Ruslan Bortnick assumptions. From his point of view, the initiators of the clash deliberately went to unleash a regional "controlled" war. The same "special war", which is carried out with a high degree of intensity, but without crossing the extremal "red lines". Such a war could, from Bortnick's point of view, "let off steam" of enormous pressure, which can burst the world financial and economic system. In favor of such a judgment, the author cites data that by 2022 the amount of money printed on average was 3.5 times more, than the GDP of all countries (the level of world GDP in 2021 was \$94 trillions). That is, a giant, unsecured financial bubble appeared, and it must be eliminated.

This process has intensified in the Covid-19 epidemic context. Then governments around the world (especially in the dollar and euro zone) "turned on the printing press". They did this to "soften" the economic consequences of the pandemic. Thus, the processes of stagflation (inflation with a slowdown economic growth combination) were launched.

Today, in the context of the pandemic and the Central European war outbreak, the authorities of many countries are returning to the former, tougher, but also clearer (from the past times) management and control forms. Almost everywhere there is a steady increase restrictions on human rights and freedoms. The role of public opinion leaders is declining, including the current so-called "digital Influencers". It is noteworthy that this happens with the crowd "stormy applause".

This circumstance is explained by the fact that the main values in the first quarter of the 21-st century are not "freedom", but "security" – personal and social. This is largely due to the decline in the public opinion leader's prestige, all kinds of "idly-broadcasting" persons of free professions, freelancers, gender activists, fiery fighters against "all sorts of restrictions". On this background, the "people of order" (party functionaries, lawyers, administrators, security officials) value is growing. According to R. Bortnick, the world is now ripe for transformation ... into some kind of new political and economic system [Look: 2].

Possibility of a new political and economic system... Such a forecast is very close to the world development process diagnosis, which was made at the end of the 20th century by I. Wallerstein with his world-system methodology.

The essence of world-system analysis. First of all, let us recall a few, in our opinion, significant points in the Immanuel Wallerstein's (1930 – 2019) creative biography. Professor and for a long time Fernand Braudel Center director (Studies of Economics, Historical Systems and Civilizations) at the New York State University (Binghamton, USA). Author of fundamental research on historical systems analysis. About 50 years ago, I. Wallerstein published "The Modern World-System", his main work (1974). His further works developed and detailed the embodied in this study main ideas [Look: 3].

The features and advantages of this methodological approach can be most clearly identified when compared with the most influential paradigms that matter to this day. We are talking about the Marxist "change of socio-economic formations" theory, about the "clash of civilizations" concept by S. Huntington, about the "civilizational waves" chain by E. Toffler, about the F. Fukuyama's "historical finalism", about the "American-centric globalism" by Z. Brzezinski, about the modernity and postmodernity concepts at the 20th – 21st centuries turn.

World-system analysis: overcoming Marxism. Although Wallerstein is considered by many to be a neo-Marxist, he at himself was opposed to the traditional Marxist "formational" approach to history. Wallerstein did not perceive history as a kind of hard "escalator" of steps moving upwards from the primitive social system to the "pinnacle of history" – the communist formation. History in his interpretation is a multiversal complex, mutating stream, in which all sorts of random turbulences arise, and some of them can become quite stable. Among such turbulences, he refers to the capitalist world-economy and world-system, based on it. In contrast to Marx's "socio-economic formation", Wallerstein take the historical system as the basic concept of social analysis. He defines it as "a society, characterized by a division of labor within integrated production structures, a set of organizing principles and institutions, and a certain period of its existence" [look: 4]. Wallerstein considers the analysis of these historical systems to be the main task of sociologists. His method entered the scientific circulation under the name "world-system analysis". In the focus of world-system observation, the world appears as a certain systemic and structural whole, in which exist and act the entire set of separate, individual societies and states. If we follow organic allusions, we come to analogy with a body complex exclusively in which various individual self-sufficient organs realize their functions. They can more or less successfully exist and develop only by "working" in the whole organism context. [Look: 4, 5, 6, 7,].

World-system analysis and S. Huntington "clash of civilizations" theory. [Look: 8]. In the context of his methodological approach, Wallerstein perceives the supporters of historical development civilizational theory in two ways. On the one hand, he unconditionally recognized the cultural and civilizational diversity fact. He also recognized the obvious fact that the cultural and civilizational factor plays a huge role in shaping economic styles, political

relations, features of socialization, everyday life, etc. But, according to Wallerstein, they are not the determining factors of historical process. These determinants are embedded in the basic structure of world-economies and their derivatives – world-systems. It is from here the main challenges come, to which certain peoples, cultures and states try to give more or less effective answers.

World-system analysis and the "civilizational waves" theory by A. Toffler. A. Toffler (1928-2016) [Look: 9] belongs to the same generation as E. Wallerstein. Both emphasized external (in relation to sociocultural phenomena) determinants. However, if Toffler focuses on the technological factor (agrarian, industrial, information technologies), then Wallerstein sees the type of labor division as the main determinant (which can "master" global technological development in different ways). For example: the nature of the labor division in ancient China, which did not allow effective master of all the phenomenal Chinese technological innovations – gunpowder, compass, printing press, large-tonnage ships, etc. All this was mastered much later, but on a much larger technological scale, by the West, thanks to the spontaneously emerged (capitalist) type of labor division.

World-system analysis: a look at the F. Fukuyama's "end of the history". Fukuyama (b. 1952) belongs to a different generation than Toffler and Wallerstein. He is more than two decades younger than them. It is post-war generation of Americans. The same Americans who, after the US victory in the World War II and after the Cold War (with the USSR collapse), believed in the complete and final victory of American democracy all over the world. This largely explains the appearance of his popular book "The End of History and the last man" [Look: 10].

The argument of the "older generation" representative, I. Wallerstein, left no chance for the F. Fukuyama's "finalism". The application of the "Kondratiev's cycles" and F. Braudel's "centenary megacycles", the analysis of their mutual imposition, as well as the methodology of world-system analysis gave Wallerstein reason: if we talk about the "end of the history", then, we talk at least, about the end of the current 500-year world-system history. After the shifting of it a new historical megacycle may be opened. This means that F. Fukuyama's methodology is hardly applicable to the modern global political process's analysis.

World-system analysis and arguments of the American-centric globalist, Z. Brzezinski. As for Z. Brzezinski, in almost all of his main works [Look: 11, 12, 13] he has for a long time substantiated the United States historical inevitability and historical right to global dominance and global governance in the future for the entire 21st century..

However, this thesis collides with the antithesis of I. Wallerstein, who substantiates the inevitability of the end of American hegemony, like any other hegemonies in the course of world history. This circumstance at the end of his life was forced to admit the author of the sensational "Great Chessboard" himself. His latest book, "Strategic View", was full of statements about the preparations for some new stage in the world metamorphosis.

World-system analysis: experience of overcoming modernity and response to postmodernity. As for the main socio-philosophical trends of the last two centuries, Wallerstein has his own position here too. Progressivism, linearity – everything that was the essence of the rebellious XVII, XIX and even XX centuries, all these "Enlightenment values" were called into question. Modernism, the European New Age, with its belief in progress and the omnipotence of reason, has been replaced by the ironic and distrustful Postmodern. It marked a breakdown in the value system of modernism with its linear narratives. The watershed was the First World War. In the post-war atmosphere, the modernist belief in the triumph of reason gave way to "interpretive thinking" [Look: 14]. Homo Sapiens has been replaced by Homo Ludens. As social development continues in the 20th and 21st centuries, skepticism and cynicism capture ever wider gaps in the public consciousness. Today, postmodernism is not only the dominant mentality, but also the worldview of a significant part of humanity.

World-systems analysis is in this trend. But this is not an adaptation to the dominant intellectual tastes, but a theoretical statement of the obvious: everything that has happened and is happening in the real life of the world. World-system analysis shows that none of the set historical goals has been achieved. Not a single ambitious plan of the "historical leader" (Fuhrer, Duce, etc.) was embodied. The great "universal empire" of Alexander the Great fell apart immediately after his death, the brilliant Roman civilization dissolved in the elements of barbarian invasions, the Bonapartist project of the global "Empire of Enlightenment" collapsed. A hundred years later, the Leninist project of the "Worldwide Working People's Commune", Hitler's "Third Reich", the World System of Socialism collapsed into oblivion ... What's next?

Conclusions. Considering this bitter experience of all unfulfilled social projects without exception, the world-systems analysis does not enchant itself with pictures of another "bright future", some kind of another "happy end of history". It looks at reality through the eyes of Heraclitus, who perceived the world as an endless process of burning fire "by the measure of ignition and the measure of fading." These "ignitions" and "fadings" are inherent in the modern era no less than any other.

All this suggests that global world-system changes continue to "be in trend", as the main *object of social cognition*.

In this *object*, the *subject* that attracts the most attention stands out sharply, namely: the Russian-Ukrainian war as a trigger for world-systemic changes. What is the sense of this "inconceivable" war? What is its place in the world-system process? And what are its consequences in the near and distant future? Such are the questions that require reasonable and competent answers. The logic of this subject also dictates the setting of *the goal of the study*: to reveal the relationship between the Russian-Ukrainian war and the existing world system's "phases of transition".

In the process of moving towards this goal, it will be necessary to solve *the following tasks*:

First, to consider the Russian-Ukrainian war in the context of the World Wars history, within the process of emergence, evolution and the existing world system's apogee reaching. Here, of particular interest is Wallerstein's idea of world "thirty-year wars" as world-system's "upgrade phases" and "procedures for hegemon change".

In this aspect, is considerable the Thirty Years (Confessional) War (1618-1648), the Napoleonic Wars (1803-1815), the First World War (1914-1918), the Second World War (1939-1945), the Cold War (1946-1991) as "phases of the world-system transition".

Secondly, consider the world-system changes dynamics as a whole (from the moment of its inception – to the present day). That is, to test what new qualities the world-system acquires after the next "phase of transition" and what qualities it loses.

Thirdly, to find out the place, role and function of the next world-order, which shapes the world-system structure after the next "phase of transition" in the world war format.

Fourth, to analyze possible scenarios for the post-war world order formation in the first half of the 21st century and the further development of the world-system process.

Fifth, to analyze the possibility of implementing the Emmanuel Kant's formula about "eternal peace" in the modern "peace-system shift" conditions.

Returning to the beginning of this article, we emphasize once again: such a grandiose and terrible phenomenon as the Russian-Ukrainian war deserves a much deeper thoughtful approach than that observed by many of today's "hyip masters" and hunters for "fried". This war is a great tragedy, a great challenge and a great harbinger of new unprecedented global changes. The analysis of this phenomenon requires a high theoretical culture and methodological discipline, clear definition of the object and subject of research, conscious setting of research goals and objectives. Much here is given by the methods of world-system analysis, which were developed by I. Wallerstein and his like-minded surrounding.

It also defines the general parameters of a possible large-scale interactive scientific discourse. It remains to be hoped that representatives of various schools and trends, included into the modern political process, will respond to this challenge and come to conclusive meaningful solutions.

References / Бібліографічний список:

1. Nye Joseph. What caused Russia-Ukraine War. – <https://www.project-syndicate.org/commentary/what-caused-russia-ukraine-war-by-joseph-s-nye-2022-10/>
2. Bortnick Ruslan. Globalnyie prichinyi rossiysko-ukrainskoy voynyi // <https://uiamp.org/>
3. Wallerstein I. The inter-state structure of the modern world-system. International theory: positivism and beyond /Eds. by S. Smith, K. Booth, M. Zalewski Cambridge: Cambridge University Press, 1996. pp. 87–107.
4. Wallerstein I. The Modern World-System. Vol. III; The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730-1840s./ San Diego: Academic Press, 1989. – 390 p.
5. Wallerstein I. Unthinking Social Science. The Limits of Nineteenth-Century Paradigms. / Cambridge: Polity Press, 1991. – 296 p.
6. Wallerstein, I. The West, Capitalism, and the Modern World-System./ Review. 1992 Vol. XV, Is. 4. P. 561–619.
7. Wallerstein I. The Essential Wallerstein / New York: The New Press, 2000. 471 p.
8. Huntington Samuel P.. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order / Simon and Schuster, May 31, 2007 – 368 p.
9. Toffler, Alvin. The Third Wave: The Classic Study of Tomorrow Random House Publishing Group, 1981 – 537 p
10. Fukuyama, Francis. The End of History and the Last Man. / Penguin, 2012/ – 448 p.
11. Brzezinski Zbigniew The grand chessboard: American primacy and its geostrategic imperatives / New York: Basic books, 1998. – 240 p.
12. Brzezinski Zbigniew The Choice: Global Domination or Global Leadership/ Publisher. Basic Books Apr 29, 2009 – 239 p.
13. Brzezinski Zbigniew. Strategic Vision: America and the Crisis of Global Power. Grover Gardner. / Basic Books, 2012 – 224 p.
14. Tarnas R. The Passion of the Western Mind : Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View. / Ballantine Books; Reprint edition (March 16, 1993. – 560 p.).

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Виділення вищевказаних елементів підзаголовками не є обов'язковим.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей.

Редколегія розглядає для публікації одноосібні статті авторів без наукових ступенів у виключних випадках.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 18-22 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати **кутові лапки** «Текст»; розрізняти символи **дефіс і тире** (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти **нерозривні пробіли** між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту **уніфікувати скорочення** (напр. зупинитися на одному з варіантів – 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати **аббревіатури** при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати зайві пробіли).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **vsdonnu@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Lazarovich).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «**Бібліографічний список:**» та оформлюється

згідно з вимогами ДСТУ 8302:2015 і виконується мовою оригіналу. Бажано, за наявності, надавати DOI-адресу цитованого матеріалу. Джерела в переліку посилань *нумеруються вручну* (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348]. Якщо в Бібліографічному списку є хоча б одне видання кирилицею, після нього вміщується References – бібліографічний список у «латинізованому» вигляді: в ньому всі кириличні літери транслітеруються латиницею. Для автоматичної транслітерації кирилических джерел можна скористатися сайтами <http://www.translit.ru> – для російськомовних джерел, та <https://slovyuk.ua/translit.php> — для українських джерел.

Структура статті:

УДК,

назва статті,

ORCID-ідентифікатор автора (реєстрацію в системі ORCID можна здійснити за адресою: <https://orcid.org/>)

прізвище та ініціали автора, науковий ступінь та звання, місце роботи;

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова українською мовою;

прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація (1800-2000 знаків) та ключові слова англійською мовою;

текст статті,

бібліографічний список,

бібліографічний список (References) латиницею

Зразок оформлення статті:

УДК

НАЗВА СТАТТІ

ORCID ID: <http://orcid.org/>.....

Прізвище та ініціали, науковий ступінь, звання, посада, назва організації, країна

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова українською мовою (1800-2000 знаків)

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (1800-2000 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

References:

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов. Москва: Издательский дом Гребенникова, 2003. 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта. URL: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/> (дата звернення: 16.07.2018).
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии. URL: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112> (дата звернення: 01.12.2018).
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане : опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Москва, 2009. 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке. Ежегодный альманах. URL: <http://worldpol.ru/index.html> (дата звернення: 24.10.2018).

6. Безуглий П. Г. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 3. С. 4-9. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.3.1.
7. Люстрація в Україні як засіб легітимації нового політичного режиму / Бондаренко С. В., Зайченко І. А., Нагорняк Т. Л. [та ін.]. *Політичне життя*. Вінниця, 2018. № 2. С. 14-18. DOI: 10.31558/2519-2949.2018.2.2
8. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 288 с.
9. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни : Інтерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка. *Міжнародний діловий журнал Image.ua*. 2012. № 3. URL: http://crimea-portal.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512 (дата звернення: 06.01.2018).
10. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty. Saskia Sassen. *Political Theory*. 2012. № 40 (1). P. 116–122. URL: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf> (дата звернення: 11.08.2018).
11. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science. *Political studies*. 1999. № 47 (4). P. 718–739.
12. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing. *Cities*. 2009. Vol. 26. No. 5. P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); ORCID-ідентифікатора, наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назви статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (067) 68-52-888

E-mail: vsdonnu@gmail.com

Науковий журнал
Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса
Серія політичні науки

Виходить раз на рік

№ 8, 2023 р.

Свідоцтво KB 22848-127848ПР від 17.07.2017

Тираж 300 прим. Замовлення №_____

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.418.

Тел. гол. ред.: (067)6852888

e-mail: bulletin-polit.div@donnu.edu.ua

vsdonnu@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий

Технічний редактор: М. А. Польовий

Підписано до друку 06.09.2023. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 15,4. Обл. видавн. арк. 16,4

Видавництво Донецького національного університету імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

Віддруковано з оригіналів замовника.

ФОП Корзун Д.Ю.

М.Вінниця, вул. 600-річчя, 21а

тел. (0432)69-67-69; 603-000

(096)97-30-934, (093)89-13-852

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>